

Báró Eötvös József és a XIX. század uralkodó eszméi.

Írta: LÁNG ISTVÁN.

»Az 1.848-iki év a francia forradalom eszméinek utolsó kitörése volt. A népek ezután letettek a mintegy 60 éven át táplált reményükről, hogy ezen eszméket forradalmak útján valósítsák meg és hogy ily módon döntsék el ezen század legfontosabb kérdését a monarchia és a népfelség közötti küzdelmet.« Elemi erejüknek a szabadság, egyenlőség és nemzetiség nevében Európát megrendítő kitörése után a reactióval együtt a csendes alkotás kora következik be. A történeti jogokat szentesítő vallási és nemzeti eszmék, a tudományos, gazdasági, socialis és radicális tényezők közrehatása mellett a társadalmi és állami alakulások új korszaka kezdődik. A cél ezen változatos erők összeegyeztetésével a haladás eszméjét értékelő nemzeti jogállam kiépítése volt s ezen törekvésben a tudománynak fontos szerepe volt, miként azt Belgium újjáalakulása is igazolta.

Az állam rendezése annál is inkább képezte az összes nemzetek legjobbainak gondját, »mert az eszmék hihetetlen gyors terjedése oly erőket szabadított fel, melyeknek érvényesülésére föltétlenül teret kellett nyitni s minden bizonytalanság és ingatlanság e téren kiszámíthatatlan következményekkel járhatott«.

»Az első francia forradalomnak – mely az egyén szabadság jegyében indult, de utóbb a tömeg jelszavává lett – túlzásai, Napóleon császársága s az 1815 utáni reactio egyidőre ugyan megrendítette Európa népében a hitet ezen elvek győzelmében, de a júliusi forradalom s a második császárságismét reményt ébresztett azok megvalósítására.«

Angliának legelőbb sikerült a kérdés megoldása. BENTHAM tanaival a politikai kérdésekről a gazdaságiakra fordítja a figyelmet és a fejlődést a hasznosság elvében-biztosítja; majd a nemzet kitűnő politikai érzéke és kiváló államférfiai az ez irányban megindult mozgalmat »törvényes útra terelik«. Franciaországban az 1848-iki új alkotmány főelve a demokratikus népfelség és a forradalom vívmányainak fennmaradása. A végrehajtó hatalmat azon egy személyre bízták s ez a mérsékelt középpárt bukása után GUIZOT, de főleg THIERS intő szózata ellenére a reactio győzelméhez vezetett. Középeurópa jelentősebb államaiban ez elvek valószínűsítése mellett a nemzeti egység volt kialakulóban, így Olaszországban és Németországban, hol az új alakulás szellemi téren történt meg először. Ausztriában és hazánkban a »katonai hatalomban bízható reactio kezdte meg berendezkedését« miután a forradalmat, illetve a szabadságharcot sikerült leverni.

Ily állapotok uralkodtak Európában. Hazánkban az európai népeket bámulatba ejtő nagyszerű küzdelme pedig holtpontra jutott. Miután a szabadságharc anyagi ereje elegendőnek nem bizonyult a nemzet törekvéseinek megvalósítására. ismét szellemi téren látszott egyedül lehetségesnek a jövő megalapozása, hiszen a nemzet 1848-iki újjászületését is az eszmék érlelése hozta létre. E feladat irányát, miként külföldön is, a tudományos politikai irodalom volt hivatva kijelölni. Hazánkban az e nembeli törekvések tüneményeszerű kiinduló pontját a XVIII. század 90-es éveinek reformeszméiben találjuk fel. Rövid ideig tartó, de gazdag irodalmi tevékenység indult meg ez időben. Legkiválóbb képviselője HAJNÓCZY, kinek művében legtökéletesebben jutnak kifejezésre e kora eszméi, melyek mint CONCHA megjegyzi »mintha mintaképpül szolgáltak volna« a XIX. század 30-as éveiben fellépett reformereknek. Általában »a filozófiai elvek előtérbe állítása, a nemzeti eszme elhanyagolása, az egyszerű gazdasági számítás hiánya okozta«, hogy e törekvések nagyobb körben visszhangra nem találtak s végre a reactio, mely azokat elnyomta. Innen kezdve egynéhány kísérlettől eltekintve, a politikai irodalom ezen törekvései egyidőre megszűntek, amihez BEKSITS szerint hozzájárult a bölcselmi gondolkodásnak az államtudományok terén való hiánya, ami nemzetünk év-

százados küldelmeiben és történelmi alkotmányában találja magyarázatát.

A fonalat a XIX. század harminczas éveinek egy lelkes és európai látókörrrel bíró csapata vette fel, melynek br. EÖTVÖS, SZALAY és TREFORT voltak vezetői. A »doktrinair«-ek, kik a tudományból merítették érveiket s általános elvekből indultak ki, tevékenységlik színterévé a »Pesti Hírlap«-ot tették. Álláspontjukat SZALAY körülvonalmazza: »Saját földén emelkedik a status, saját ereje löveli törzsökébe és sudaraba az életet; de társak által környezetetik, közös atmospherában él másokkal«. EÖTVÖS ezt következőkkel egészíti ki: »Keleti faj vagyunk, de nyugaton meghonosodva, a nyugat institutióit el nem háríthatjuk magunktól«, mert »ha velünk nem, akkor ellenünk fogják megvalósítani azokat«. »Megvalósításuk esetén pedig mi is gazdagítani fogjuk az európai eszmetőkét«. Az ő elveik voltak, melyek az új Magyarországot megteremtették. A szabadságharcz kitöréséig ők képték hazánk szellemi életének »vezérkarát« a Legnagyobb Magyarral együtt. Egyidőre azután a haza határain belül megszűnt munkásságuk, mert »Inter arma silent musae«.

Ugyanezen okból távozott 1848-ban hazájából e kis kör legkiválóbb egyénisége, br. Eötvös József, mert mint írja: »meggyőződéseem szerint »az anyagi erő nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat.« Nemzete sorsáért aggódó szívében magával vitte hazánk föltámadásának reményét s azon cultura folytonosságába vetett hitét, melynek egyik legkiválóbb képviselője volt, midőn annak Szt. István korától fogva három legfőbb tényezőjéért: a nemzeti eszméért, a kereszténységért s a nyugat eszméiért küzdött. Németországban folytatta már most munkálkodását, melynek célja a nemzet jövőjének biztosítása volt.

BR. EÖTVÖS JÓZSEF, miként Arany János és Deák Ferencz korának azon gondviselésszerű férfiai közé tartozik, kiket a-higgadt, bölcselkedő hajlam, a lét erkölcsi oldalának különös értékelése és nemzeti geniusunknak a nyugat által termékenyített magas és komoly világnézete jellemez, szemben a keleti származásunkat sejtető, tüneményszerű, rhapsodikus s korlátokat nem ismerő egyéniségekkel, minők Petőfi és Kossuth voltak.

Egyénisége kialakulásában atyai részről az arisztokratiai

és nemzeti érzés, anyai oldalról az európai műveltség iránti fogékonyság s a vallásosság voltak a főtenyezők, ezekhez járultak a demokratiai érzelmek, melyeket nevelője, ki a MARTINOVICS-féle összeesküvés tagja volt, keltett fel benne, azután a már kora ifjúságában jelentkező ember- és igazság-szeretet és bölcselkedésre való hajlandóság. Mindezen tényezők a férfiúban egymást mérsékelve és kiegészítve, összhangzatos egészszé olvadtak össze s alapjai lettek egy tartalmas és változatos életnek, melynek becsét előtte a munka adta meg.

Mint költő – GYUIAI PÁL szerint »A bánat és vigasz költője« – a regényben »a magyar és európai társadalom sebeit kérlelhetetlen kézzel leplezi föl, kételybe és fájdalomba merít, de a kereszténység és demokratia elveiben és érzéseiben, a hitben és igazságban keres gyógyító írt«.

Politikai pályájának a megye, az alsó- és felsőház volt a színtere, ezenkívül két ízben cultusministeri tárczát viselt. Politikai és publicistikai működése épp oly jelentős. Törekvései célja: Az alkotmányos jogok kiterjesztése, a parlamentaris felelős kormányforma, központosítás és az Ausztriával való kiegyezés és kölcsönös bizalom, mint erkölcsi tény az érdekek meg egyeztetése alapján. Reformtörekvéseit szolgálják a »Vélemény a fogházjavítás érdekében«, »A zsidók emantipatiója«, »A szegénység Írlandban« című művei, azonkívül hírlapi munkássága s ennek gyűjteménye a »Reform«, »A nemzetek egyenjogúsítása Ausztriában« és »A XIX. század uralkodó eszméi« című munkái.

Általában kora kérdéseinek ethikai oldala vonja magára figyelmét s a politikai szempont jobban érdekli, mint a jogi. »Mint a gondolat embere a jövőbe tekint« s így inkább »irányt kijelölő« s mégis eszméinek gyakorlati hatása oly nagy, hogy társadalmi és állami életünkben még ma is érezhető. Bölcséletében ROUSSEAU-val közös vonás az általános emberinek és az egyéni szabadságnak oly magas értékelése, a vallásosság iránti természetes hajlandóság. KANT-tal rokon világnézetében az eszmék uralma a lét külső jelenségem, az erkölcsi szükségesség fogalma »s az ész és vallás meghatározta kötelesség-érzet«. Ez az oka, hogy nála a fölvilágosultság a tekintély elvével összeütközésbe nem kerül. Mint államférfi és politikus MILL elvét követte, mely szerint »az élet nagy kérdéseiben az

igazság mindig az ellentétek kiegyenlítésének kérdése«. Ez elv jogosultságát, mint KAUTZ SZÉCHENYI »Hitel« című művének méltatásában róla is megjegyzi, »a dolgok természetéből, a helyesen felfogott köz- és államélet lényegéből és feladataiból meríti s nem tévesztendő össze a francia »juste milieu« gyanús elvével«) de nem is »lagymatag oscillatio« vagy »a pillanatnyi exigenciák kielégítésére szolgáló rendszabály«. »A józan igazság középútja« ez, mely SZÉCHENYI szerint »a nemeslelkűek egyedüli ösvénye«. Egyébként a társadalmi és állami intézmények bírálatában mindig a pozitív alkotása vágyó egyéniség, »ki mindig tudja, hogy mit tesz a meglévő helyébe«.

Ezen gondviselésszerű képességekkel is kimerítő tanulmányok után irta meg németországi tartózkodása alatt élte legnagyobb művét, a magyar politikai irodalom büszkeségét s az európai szakirodalom elismert és számottevő tényezőjét, »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című művét. Első része 1851-ben, második része 1854-ben jelent meg. A mű EÖTVÖS kétirányú törekvéséből eredt. Egyrészt kereste a 48-as eszmék összefüggését a francia forradalommal, másrészt beleolvastotta rég tervezett nagy munkáját, a keresztény civilisatio történetét, azon kétség-hatása alatt, hogy egészségi állapota ennek megírását nem engedi. E Ivét törekvés egyesítéséből keletkezett »A XIX. század uralkodó eszméi« című mű, melyben EÖTVÖS, ki nemzete sorsát »mindig az emberiség érdekeivel szerette összekapcsolni«, mint GYULAI mondja, azon elmélkedett »vájjon polgárisodásunk sülvedésnek indult; egy új caesarismus rothasztó karjaiba hanyatlunk-e, vagy a látszó romlás csak átmeneti korszak s az eszmék, melyekben a század oly mélyen hitt s oly mélyen csalódott, megtisztulva fognak-e egy jobb jövőt megalapítani?«

A műben kifejezésre jutó világnézetet magas bölcsészeti alapja és EÖTVÖSnek az erkölcsi tényezők és a cultura iránt oly fogékony lelkülete teszi azt oly emelkedetté és tartalmassá. A szív nemes gerjedelme és az észokok egybeolvadása suggestiv erővel hat. A könnyedség és készség az elvonásban, az eszmékben való gazdagság épp oly meglepő, miként a fogalmak sokoldalú megvilágítása, melyet az anyag kimerítő ismerete tesz lehetővé, párosulva a költő kaleidoskopszerű fantasiájával. E képzeleterő s a nyomában föltóduló kimerít-

hetetlen eshetőségek s az egymásra tóduló »gondolattömbök« az áttekinthetőség rovására vannak, bár gondolatmenetében az okság törvénye az uralkodó. Az eszmék harczában elve az a meggyőződés lelkiismeretes megfontolása és minél világosabb bebizonyítása az állításoknak«, ami őszinteségével párosulva, mindig a tények végső következményeinek megállapítására készti. Ehhez járul az emberi lélek titkos rugóinak, erényeinek és szenvedelmeinek páratlan ismerete, mit egyik külföldi bírálója SCHMIDT JULIÁN külön kiemelendőnek tart.

A »Bevezető rész«-ben azt vizsgálja, hogy mi okozta az államokban a meglévő rend felforgatását s megállapítja »hogy nem a viszonyok hozták azt magukkal. A való ok, az egyetlen ok abban rejlik, hogy senki sem mert a fennállónak védelmére kelni;« és pedig azért nem, mivel azok, kiknek az hivatásuk lett volna, s kiknek hatalmukban állott, nem hittek jogukban. Ami a közelebb múlt években történt, biznyságul szolgál, hogy az államhatalom tenger, melyen, aki hitét veszti, elmerül s hogy politikai tusák gyakran istenítéletek, hol az, aki meggyőződés nélkül lép a sorompók közé, a gyengébb által is legyőzetik«. A diadal pedig azon ügyé lesz »amely mellett az emberek minden nemes érzelme síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni fel«. (II. R. Bef.)

Művében BACO módszerét akarja alkalmazni EÖTVÖS az államtudományokra is, mert »non est spes nisi in regeneratione scientiarum«. A haladást éppúgy, mint a természettudományban csak azon időponttól várja, ha általánossá válik a meggyőződés, hogy »a syllogistikai forma és a logika valamennyi fogása egyedül annyiban szolgálhat a tudomány előmozdítására, amennyiben a fogalmak, melyekből kiindulnak, helyesek«, s hogy »a bizonyításnak legjobb módja a tapasztalás« és »elveink helyessége csak alkalmazhatóságuk által bizonyíthatik be tökéletesen«.

EÖTVÖS ezen törekvése igen megokolt volt a korabeli államtudományok terén uralkodott azon önkényes eljárás ellen, hogy bizonyos politikai czélszatokat tudományos formában juttattak érvényre. Ezért állítja az inductio fontosságát úgy előtérbe. Ámde a legnagyobb nehézséget az államtudományok terén az a körülmény okozza, mint az MARCZALI kifejti, hogy

nem létezik az elmélet és gyakorlat közt az a tökéletes összefüggés, mint a természettudományokban. Ugyanis a természettudományokban megállapított tétel mindenkor megismételhető az adott tényezők alapján, ellenben az államtudomány »igazságait át kell érezni« hiszen az állam etikai léte az egyénben gyökeredzik s ez csak fejlődött culturának képessége. Oly egyetemes kérdések vizsgálatánál, melyek EÖTVÖS művének tárgyát képezik, inductio és deductio egymástól el nem választhatók. Az inductio a tapasztalatok és megfigyelés előtt gyakran egyetemes fogalmakból és tényekből indul ki s e »tények bizonyos törvényszerű és okozati egymásutánját feltételezi«, viszont a deductio érvénye a tapasztalat s alkalmazhatóság bizonyító erejétől függ. EÖTVÖS tényleg alkalmazta is ily értelemben többhelyütt a deductiót, – mit CONCHA és CHERBULIEZ (Bibliothèque universelle de Genève 1853. febr. és 1855 okt. füz.) is megállapítanak, – így midőn a tulajdon intézményét, az állam jogalapját tárgyalja s a kor uralkodó eszméit ily összefoglaló szemponttól vezette a, történetből és saját korából elvonja. Az analysis nehézségét is belátja EÖTVÖS, mely különösen abban áll, hogy »a lelki élet elemei éppúgy nem bonthatók tovább, mint a természettudomány elemei.« (II. R. III. k. 15. fejt.)

Áttérve az inductív módszernek művében való alkalmazására, a tapasztalatok szerzésére szükséges teret az emberiség s a kereszténység történetében jelöli ki. Meggyőződése, »hogy az ember hasonló maradt magához« »mert benne is a természet változatlan törvénye uralkodik, melyet fel is ismerhetünk.« A megfejtés lehetősége »saját érzelmünkben van, mert miként az egyén úgy a társadalom szellemi életének is megvannak a maga törvényei.« S ha a bizonyosság oly fokát el nem érhetjük, ennek oka, »hogy nem tudjuk külön választani az emberben a változhatatlant attól, ami esetleges.« Kifejti továbbá, hogy nem ellenkezik az emberi akarat-szabadság elvével azon állítás, hogy az államtudomány alapja a tapasztalás, mert nem a priori, hanem a tények utólagos mérlegelése alapján igyekszik levonni a törvényeket s ezek épp azt igazolják, hogy az egyén akarata is befolyással van azokra. Teljes bizonyosság ugyan nem érhető el ily módon sem, de igen nagy hasznát vehetjük e módszernek egész

korok és népek életében, mert ez esetben az egyes ember nem feltétlen jelentőségű tényező. Végeredményben tehát EÖTVÖS az emberi közület etnikai irányeszméit s az államirányzás elveit a történet nyújtotta tanulságokból s az eredmények okozati összefüggéséből a posteriori magyarázza. A jövőre vont következtetései, így pl. a francia állapotokra vonatkozólag találóak. Empirikus módszere főleg a bizonyításban érvényesül s bizonyára előnyösebb a tisztán speculatív módszernél. Méltán lehet tehát róla elmondani, amit ő BACO érdemének tartott, »hogy a tudományos ismeretek tisztázásával, kiigazításával és terjesztésével nagy hatást gyakorolt« az államtudományokra.

Műve első részében EÖTVÖS kora uralkodó eszméiből indul ki, melyek: a szabadság, egyenlőség és nemzetiség s melyek a fekvésükre, nagyságukra, viszonyaikra, hatalmukra és történetükre különböző nyugati államokban »az élet legfontosabb viszonyait illetőleg« közösek. Kora egyéb folyamatait, így különösen a gazdaságit nem teszi vizsgálatá tárgyává. Miután megállapítja az eszmék mibenlétét és jelentőségét, bizonyítja, hogy azon értelemben, melyben azokat eddig az államban valósítani törekedtek, ellentétben állanak egymással s hogy valósításuk a szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet; (I. k. 1. és ». fej.) gondolatmenete a következő: »A szabadság – úgymond – állapot, melyben az ember mind saját tehetségeit, mind az őt környező természet erőit, a lehetőség határai között, maga választotta célok elérésére használja.« A szabadság ezen meghatározása az ember egyéni szabadságának felel meg. A merő empirismus is igazolja azonban, hogy ahol egyének léteztek, ott köz is volt. Azért a szabadság ezen abszolút fogalmának is vannak határai, mit a következőkben ki is fejez, »a társaságon kívüli állapotban az egyesnek gyöngesége korlátozza szabadságát, a társaságban pedig a társak egyenlő joga s a társaság szükségégei«. A szabadság önelhatározó eleme benne van ugyan ezen meghatározásban, de fogalmi körének a köz egyenrangú tényezőként való felfogása mellett bővülnie kell »az egyénnek az egyetemes emberi célok megvalósítására irányuló törekvésével«. Tartalmi teljességét ezzel éri el s bővül a politikai szabadsággal, a közhatalomban való részesedés jogával. Ily

értelmezés mellett a logikai következetesség vezet az egyenlőség fogalmához, azaz az egyének egyenlő jogosultságához e célok megvalósítására. EÖTVÖS szerint az egyenlőség »az államéletnek oly módoni szabályozása, melynél fogva az e»ves sem külön joggal, sem külön teherrel nem illettethetik. Mindenkinnek egyenlő alávetettsége vagy egyaránti függetlensége, mindnyájuknak egyenlő jogosultsága az államhatalom gyakorlatában: ezt értjük politikai egyenlőség alatt«. »Az egyenlőség eszméje talán postulatuma az észnek, vagy inkább az érzelemnek; de annyi bizonyos, hogy nem tény, mellyel a természetben találkozunk. Létesítése csak a polgári társaságban és csak a szabadság tetemes megszorítása által létesíthető.« A szabadság és egyenlőségnek ily merev szembeállítása különösen kihívta a bírálatot. A tétel, melyet EÖTVÖS ismételve állít, »hogy az emberi ész antithesisekben működik s hogy hibás állapot sohasem javult meg anélkül, hogy némi időre éppen ellenkező hibába ne estek volna az emberek«, részben az individualista ideológiára is áll. A XVI. században ugyanis az állam már teljesen magáévá tette a hivatottságot az egyetemes emberi célok megvalósítására, melyet azután a XVIII. századbeli állambölcselet, de különösen ROUSSEAU a népsonverainitás mindenható államának követelt. Az individualisták mindig állást foglaltak az ily törekvések ellen az egyéni szabadság nevében. Teljesen az egyén szempontjából nézi e kérdést HUMBOLDT VILMOS »Die Grenzen der Wirksamkeit des Staates« ez. művében, valamint STUART MILL »The Liberty« cz. munkájában. HUMBOLDT művének jelentősége, mint egyik bírálója találóan mondj a, abban áll, »hogy a szabadságot erkölcsi alapra vezette vissza«, MILL-é, hogy bölcseleti alapon minden időkre észokokkal bizonyította be szükségességét. EÖTVÖSNEK elévülhetetlen érdeme, hogy a kora államában tényleg valósítani akart concret elvekből s így sokkal meggyőzőbben bizonyította be az egyéni szabadság veszedelmét és annak a cultura szempontjából nagy becsét. Minthogy azonban az eszmék azon értelmezése ellen érvel, mely szerint kora államaiban azokat megvalósítani akarták s mely szerint a szabadság »a hatalombani részvételből áll«, azért ő a köznek az egyéni szabadságra nézve semleges határait emelte ki, anélkül, hogy tevőleges jelentőségét is hangsúlyozta volna.

Műve további folyamán már ezt is méltatja némiképp. így midőn a szabadság biztosítékairól szól, kifejti, hogy: »Miután az erő egyesülés által jó létre, azaz, hogy az egyének alávetik magukat a közakarathoz, azért ezek szabadságát a közakarathoz való részvételben találhatjuk fel.« Megfelelnek azonban azon »arányról,« melynek lennie kell »azon mérték közt, amelyben az egyén a közakarathoz alá van vetve és amelyben részt vesz a közakarathoz meghatározásában«. A szabadságot már nem látja oly ellentétben állónak a közszel szemben sem: »Semmi ellenvetésünk sem lehet azon állítás ellen, miszerint az egyén föltétlen szabadság utáni vágya ellentétben áll az állammal. Csak az a kérdés: hogy e feltétlen szabadságvágyat az embernél általában meg kell-e tekintenünk? Azt hiszem, hogy e kérdésre határozott nemmel kell felelnünk«. Valamivel tovább így folytatja: »Nem a föltétlen, hanem a létező viszonyok közt lehetséges legnagyobb szabadság utáni vágy és a törekvés e szabadság körét mindig kijebb terjeszteni, ez az, ami az emberrel vele született. S ez ösztön a rendezett állam fönnállásával oly kevésbé ellenkezik, hogy éppen egyik főokul kell azt tekintenünk, mely az embereket polgári társaságalkotására vitte« »s minél inkább uralomra jut az ész használata ösztönei fölött, annál inkább nyilatkozik a szabadságvágy socialis természetéről.« (III. k. 12. fej.)

A szabadság és egyenlőség eszméinek következképp nem kell ellentétben állaniok. A jogegyenlőség, mely az érvényesülés lehetőségének egyenlőségét az emberi egyetemes és egyéni célok valósításában elismeri – s melynek jelentősége nagyobb, mint azt EÖTVÖS jelzi – meghagyja az egyén mint ethikai tényező jelentőségét s érvényesülésének legbiztosabb alapja lehet. »Az egyén a köz ezen rendező elve nélkül anarchia állapotában van, a köz egyéni szabadság nélkül despotismus.« A kettő közti »arány« volt megzavarva EÖTVÖS korában. ROUSSEAU-nak az egyenlőségről vallott tana visszahatás volt a korabeli kiváltságok ellen; ez az oka, hogy nem méltatja, figyelemre az egyéni szabadságot, mert csak káros hatásait látja. EÖTVÖS pedig a számbeli egyenlőséget támadva, nem méltányolja kellően az egyén ethikai alapon álló egyenlőségre való törekvését. De méltán idézi MONTESQUIEU megjegyzését, hogy a nép hatalmát összetévesztették a nép

szabadságával, mert Franciaországban a korlátlan népfelség ily értelemben igyekezett ez eszméket megvalósítani. A tér és idő szempontjából meghatározott államról szól tehát EÖTVÖS midőn megállapítja, hogy: »szabadság alatt az egyetem (népfelség) korlátlan uralmát értik az egyén felett, az egyenlőség alatt pedig nem mindenkinek egyenlő szabadságát, hanem egyenlő alárendeltségét«. - A szabadságra nézve pedig ROUSSEAU-nak azon tanítása a legveszedelmesebb, mely szerint: »a köz az egyén érdeke (intérêt) s az egyénnek azért nincs szüksége biztosítékokra, mert saját tagjainak a köz ártani nem fog«. Polémiája tehát megokolt a korabeli törekvésekkel szemben, mert mint mondja »A Contrat social« befolyását a ROTTECK-WELEKER-féle Staatslexikon szelid liberalismusában s a szélső communismus legvadabb kifakadásaiban egyaránt feltaláljuk.

EÖTVÖS államférfiúi éleslátásával felismerte, hogy a népfelség ily alapon megvalósítva, a hatalom folytonos tágitásához és az egyéni szabadság folytonos szűkítéséhez vezet. Kimutatja, hogy mivel ily körülmények közt, az állam a gonviselés szerepét vállalja magára, azért biztosítania is kell magát az eshetőségek ellen, ez pedig úgy érhető el, ha az egyenlőség fentartására a viszonyok teljes egyenlőségéig mennek, vagy az államhatalmat a nép nevében, de befolyásának mellőzésével kezelik. Egyébként, ha a nép egyszer azon meggyőződésre jutott, hogy a politikai jogok valóságos egyenlősége csak a birtok és tulajdon egyenlősítésével valósítható, ezen jogával élni akar majd s ebben látja EÖTVÖS a socialismus és a communismus veszélyességét, mert »logikai következménye« az említett elveknek. Miután azonban a kor gazdasági folyamatát vizsgálat tárgyává nem teszi, nem látja a szabadság egyik növekvő veszedelmét, mely az egyént a tőke és politika illegális kapcsolata folytán fenyegeti.

A szabadság és egyenlőség mellett az uralkodó eszmék harmadika a nemzetiség mely »az egyes népek azon törekvésében nyilvánul, melylyel mindenikök azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál, nagyságánál, vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli. »Hogy kora mit ért alatta, azt nehéz szerinte meghatározni, mert »hol az állam, hol a nyelv, vagy faj közösségét jelenti«; és a nemzetiség nevében majd idegen elemek kiküszöbölése

vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás következik.«

Ezen megállapítások után vizsgálat tárgyává teszi a nemzetiség eszméjének a szabadsággal és egyenlőséggel való kapcsolását, azután bizonyítja teljes analógiáját a kiváltságos osztályok öröklött előjogaival s így az ellentétet ezen eszmék között. Mint általában, úgy EÖTVÖS esetében is bebizonyul, hogy a merev individualistika álláspont nem elégséges ezen egyébként is nehéz kérdésnek kielégítő megfjtására. De megfelelt EÖTVÖS feladatának, hogy kora megokolatlan követelését, mely abban állott, hogy minden nemzetiség államalkotásra jogosult, megdöntse. Ezen utóbbi eredmény, valamint az egyének a nemzetiség szempontjából is a cultura fontos tényezőjeként való értékelése képezik EÖTVÖS erősségét e kérdésben, mely egyébként a legnagyobb nehézséget okozta neki. Individualista álláspontjából kifolyólag igen találó mindaz, mit az egyesre nézve mond (V. f.) így: »Erejeinek és tehetségeinek szabad kifejtésére egyenlő joggal bír minden egyes s ha ez értetik a nemzetiségi jogosultság alatt, ha nevében csak az egyesnek személyes szabadsága követeltetik, akkor senkisémet fogja állítani, hogy ezen elvnek a valószínűsítése bármely állam fennállását veszedelembe veti.« Azonban mint tovább kifejti »az egyén, kinek bizonyos jogok szándékoltnak biztosítani, nem az egyes állampolgár, hanem a külön nemzetiség« s így minthogy minden jog csak fizikai vagy erkölcsi személyiséget illet, a nemzetiséget külön egyéniséggé kell tenni. Minthogy azonban »az elemek, melyekből ezen külön egyéniséget meg kellene alkotni, az államnak is elemei úgy az utóbbit először meg kellene semmisíteni.«

EÖTVÖS nem különböztet a nemzetiségnek az állam bel- és külviszonyaiban való jelentősége közt. Midőn így a nemzetiségtől, mint collectiv fogalomtól megvonja az államoktatás képességét, a nemzeti eszme legfontosabb szerepét, államalkotó képességét hagyja számításán kívül. Bírálói a »Grenzboten«-ben (XIII. Jahrgang III. Band) épp abban látják a nemzetiség jelentőségét, hogy annak egyedei egy szabad államnak tagjai akarnak lenni s így a nemzeti alapon álló népsouverainitás a legértékesebb tényezőjévé lesz az emberiség kulturtörékvéseinek. S e jelentőséget mi sem igazolja

jobban, mint hogy oly egyetemes eszmék, mint a világvallás, a tudomány, a socialismus, sőt a világuralmak sem tudták megsemmisíteni, ellenkezőleg a nemzetek tették tulajdonukká mindezeket. »Az emberiség a nemzetiség nélkül értéknélküli halmaza volna az egyéneknek.« A nemzetiség erkölcsi tényező s mint ilyen sajátos jelleggel s elhatározott léttel bír s az öntudattá válás a kritériuma. Csakhogy miként CONCHA kifejti »az emberiség életrendje főként a népek belső értéke, nyomatéka szerint alakult meg. S bár EÖTVÖS-nek igaza van a maga szempontjából, midőn azt mondja, hogy a nemzetiségnek a másik fölött való uralma csak tény, mert a jogrend az egyénből indul ki, mégis a nemzetiségnek egyetemes szempontból való értékelésével már nem lesz az, mert ebben az esetben állását erkölcsi, szellemi és gazdasági ereje, államalkotó képessége, kulturája adja meg. Kulturánk szempontjából pedig, mint ő bizonyítja, a mai nagy államok fennállása szükséges.

A nemzetiségnek, mint collectiv fogalomnak ő is tesz engedményeket, hogy így a történeti jogot méltányolja. Azon tartományoknak, melyek a nyugat-európai államok alakulásában mint független tényezők vettek részt, az önkormányzat keretében föltételes önállóságát javasolja, ezeken belül a nyelvbelileg különálló községeknek szintén az önállóság bizonyos nemét adná. Ezen javaslatát azzal okolja meg, hogy a nemzetiség, mint a történeti jog természetes képviselője a kor nyugtalan törekvéseinek gátat vet.

Az uralkodó eszméket megismertetve, műve tovább folyamán EÖTVÖS bizonyítja, hogy azok azon formában, melyben felállítottak, nem megvalósíthatók anélkül, hogy valamennyi létező állam fel nem bomlanék, sőt ha sikerülne is azokat megvalósítani, »az eredmény nélkül maradna, mert polgárisodásunk alapját és célját az egyén biztonságát önállóságát így el nem érhetni«. Polgárisodásunk ugyanis három elemből alakult, amelyek: a kereszténység, az állapot, melyben a nyugatrómai birodalom fölbomlása idejében volt s azon népek erkölcei és nézetei, kik azt megsemmisítették. Ahová a kereszténység tanai elértek, ott a szellemi szabadság uralkodott, a nyugateurópai birodalom felbomlásakor fenmaradt és újonnan alakult municipiumok és városok

önállóságra törekedtek, valamint a hódítók is, kiket függetlenség és önbecsülés jellemezett. Valamint az államnak fejlődéséül az önállóság szolgált, éppúgy az egyéneknek is. »Az egyéni önállóság, mely a győzöt illeté, a legyőzött sajátjává is lett s elismerésre talál az új, bár fejletlen jogrendszerben. A munkásság azon mértékben növekedett s vezetett anyagi és szellemi kifejlődéshez, amely mértékben az egyének önállósága volt. Természetesen polgárisodásunk ezen elvet továbbfejlesztette s jelen társadalmunknak és az egyén valamennyi viszonyainak ez az alapja. Az egyéni önállóság megszüntetése polgárisodásunk romlásához vezetne. Az ókorban az egyén jóléte az államétól függött s biztosítéka a politikai szabadság volt. Az újkor polgára minél önállóbb hatáskört követel s így jóléte és biztossága nem annyira a politikai, mint inkább az egyéni szabadságtól függ. A divatos értelemben vett szabadság ezt nem biztosítja, mert eszményi jó állapotok mellett is a törvényhozó kiterjeszkedhetik az egyén minden viszonyára, melyek közül egyébként csak azok tartósak, melyek a többség érdekének megfelelnek. Ezen fogatkozásoknak tudatában voltak az újabb francia alkotmányok, midőn bizonyos jogokat a pozitív törvények fölé helyeztek. (Const. 1848. Art. III.). EÖTVÖS itt a »republique une et indivisible« s Louis BLANC-nak a februári forradalom alkalmából a »Reform«-ban közzétett alkotmánytervezete ellen érvel különösen, melynek célja a teljes egyenlőségig vitt korlátlan népfélség létesítése. Belátta mily veszedelmet rejt ez magában az államra és társadalomra nézve, melynek alapja az egyéni szabadság, annál is inkább, mert az egyén kielégítetlen szükségai egymásután idézték fel a forradalmakat.

Itt önként vetődik föl a kérdés, mely eszközökkel lehet a korabeli államnak bajain segíteni (VIII., IX., X. fej.). Azon irányzatokat, melyek, mint a socialismus és communismus, a társadalmi rendet új alapokra akarják fektetni, elveti, mivel ezen társadalmi képleteket előre meghatározni nem lehet. Tehát a létező társadalmi szerkezet célszerű megváltoztatásában látja az egyedüli módot erre. A fennálló rend javításával, a választójoggal és a köztársasági államszerkezettel foglalkozik, – miután kora ezeket találja a legcélszerűbbeknek – GUIZOT-nak a demokrátiáról szóló munkáját hi-

rálva. GUIZOT a jövődő üdvét abban látja, hogy a történeti osztályok mellett a demokratiai elemnek bővebb hatáskört nyitnak nemcsak az államélet felsőbb köreiben, hanem a községi életben is. Vele szemben EÖTVÖS kimutatja, hogy a szabadság és egyenlőség divatos értelmében valósítva csakis egy elemet, a demokrátiát teszi kizárólag az államban mindenhatóvá, s ha ez győzedelmeskedett, akkor hivei az általános, közvetlen, fejenkénti választórendszert az egyenlőség és szabadság »érzéki képlet«-ét akarják megvalósítani, itt kitér a különböző választási rendszerek előnyére és hátrányaira s kifejti, hogy egy választási rendszer sem biztosít, hogy a hatalom olyanokra lesz bízva, kik a választók többségének bizodalját bírják, bár eszközt nyújtanak a polgárok nézetének kitudására s bennük azt a meggyőződést keltik, hogy a hatalom érdekükben lesz gyakorolva. Gyöngéje mind-egyiknek, hogy a választást csak jognak s nem egyúttal kötelességnek tekintik s hogy az egyesek nem a közérdeket, hanem csakis a sajátjukét tartják szem előtt. Egyébként a választási jog helyes gyakorlása, »egészséges politikai viszonyok eredménye, de nem forrása«. EÖTVÖS ezen fejtegetéseiben államférfiúi mély belátása s a viszonyoknak és intézményeknek kitűnő ismerete nyilvánul meg, nézetei tárgyilagossabbak, világosabbak mint a legtöbb korabeli íróéi.

Áttérve az államot fenyegető veszélyek meggátlására szolgáló másik módra, a köztársasági államszerkezetre, azt a politikai háttér kérdésévé teszi. Egyébként is az csak a legfőbb hatalom szervezetében levő bajokat orvosolja, de ha a bajok mélyebben fekszenek, akkor nem segít.

Miután tehát »azon eszközök, melyektől az állam bajainak orvoslását várják, nem célravezetők, az a kérdés, hogy mily jövődőnek megyünk eléje Minthogy a francia forradalomban a korlátlan »népfelség elve, a közjó istenítése és az egyén szabadságának fölládozása az állam érdekében érvényre jutott, azért a mindenkori többség az, mely érdekei szerint korlátlanul dönt az egyén személye és viszonya fölött s annak már utolsó bástyáját a tulajdon és birtokjogot is veszélyezteti. E küzdelmet EÖTVÖS veszedelmesnek látja. Fölteszi a kérdést, vajjon ugyanazon közérdekből, melynek alapján a közlekedés céljából kisajátítás címén

a tulajdonjogot korlátozták, nem fogják-e követelni a népre fontosabb közéletelés hasonló módon való rendezését. Mint-hogy a birtokjogok nagy része a forradalomból eredt s így spoliation alapszik hasonczélú vágyaknál az bizonyára bátorító előzmény lesz. EÖTVÖS-nek ezen kérdésben elfoglalt pessimista álláspontja az előző forradalmakban és kora bizonytalan állapotában találja magyarázatát. A magántulajdont »az egyén az életből kölcsönözte, az élet jelentősége pedig előbbrevaló, semhogy ezt az állam az egyén és a társadalom megsemmisítése nélkül nagyobb államokban és hosszabb időre megszüntethetné«. (PETRUCCI »Les origines naturelles de la propriété.«) Ugyanezt bizonyítja STEIN is »Begriff der Gesellschaft« című művében, mely szerint a »socialisták megszerezhetik az államhatalmat, de a javak létrehozásának törvényeit nem változtathatják meg«. A communismus szerinte »a szabadkereseti társadalmi rendben az emberi köznek időnként megújuló s az abból törvényszerűen keletkező mulo betegsége, miként a rabszolgák és jobbágyok lázadásai« s annak főleg gazdasági oka van. EÖTVÖS a kérdés gazdasági oldalát nem ismeri, ő az elvek és eszmék harczát s ellentétét és a szabadság és egyenlőség korabeli értelmezésének logikai következményét látja benne. Lényege szerinte a teljes egyenlőség, az egyén föltétlen alárendelése a köznek és erkölcsi nivoltának elhanyagolása. Létesítése csakis despotismushoz vezet, miként a fennálló rend védőinek azon törekvése, hogy a társadalmat a fenyegető veszélyektől megóvják, mert e célból ők is egy személyt korlátlan hatalommal kell, hogy felruházzanak, ki a hatalmat magához ragadja. Mindennek oka, hogy: »a tudomány a jog körét az erkölctől és vallástól külön választotta, korunk államai megkísérlik a tudománynak megfelelő alakot adni szervezetüknek s oly elveket állítottak fel, melyek a kereszténység tanaival és egész társadalmi szerkezetünkkel ellentétben vannak.

Ezen megállapítással végződik a mű első része, melyben EÖTVÖS nagy történeti apparátussal nyomozza a korabeli társadalomnak és államnak hiányait és az egyén szükségait, hogy a következőkben pozitív javaslatokkal szolgáljon a jövőre nézve.

Műve második részében fölteszi a kérdést »Ha bebizo-

nyul, hogy a fogalmak, melyek a társadalom alapjául szolgálnak erősebbek, mint azok, melyeket az államban akarnak megvalósítani«, mi módon lehet az államot a társadalom szükségéi alapján rendezni? Miután az állam fennállása az egyéni szabadság és a művelődés szempontjából szükséges s e végből központosított erőre van szüksége, lehet-e az állam korlátlan hatalmát megszorítani anélkül, hogy a nagyobb államok fennállása veszélyeztetné s mikép érhetni azt el?

Ezek után áttér a kitűzött feladat megoldására. A történeti fejlődéssel igazolja, hogy mily értelemben vette és veszi a nép az uralkodó eszmét. E szerint: »A szabadság oly állapot, melyben az ember saját tehetségeinek s amennyire ezek engedik, a természetnek korlátlan ura; az egyenlőség eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson; a nemzeti-ség pedig az egyéni szabadság elvének alkalmazása egész népekre.« A nép továbbra is ragaszkodik az eszmék eredeti értelméhez, mit az is bizonyít, hogy a többségek elvetették azon intézményeket, melyeket vezérek a divatos értelemben vett eszmék alapján akartak megvalósítani.

Kérdés azonban adhatni az egyének teljesebb szabadságot anélkül, hogy a nagyobb államok veszélyeztetve volnának? E végből az állam alapjával és céljával kell megismernedni. Az államot, – melyet a »polgárisodás eredményének tart« s melyet szerinte a társadalmi állapot megelőzött, »mert ahol emberekre akadtak, ott társadalom is létezett« – biztos alapon szeretné felépítve látni. A forradalmi célzatú államszerződési elmélet, akár a HOBBS félelem összetartotta egoista, akár ROUSSEAU ideális egyedein alapszik az a consolidatio korszakában nem nyújt kellő biztosságot, bár az emberi jogok kivívásában nagy jelentősége tagadhatatlan. Az állam isteni rendeltetésében való hitet meghagyná, de kora felvilágosult népét úgy véli legjobban meggyőzhetni, ha rationalisticus alapra helyezi azt. Ezért az állam fönnállásának jogalapját annak szükséges voltában jelöli meg. »Nem tudás viszketeg«-ből, hanem »a nép érdekében, gyakorlati fontossága miatt kell megoldanunk e kérdést«, »s a veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetni el, ha a többség meggyőzhető a felől, miszerint önzésből kell kívánnia az állam fentartását.« »Az állam eszméje magasabb, hogysesem mindenki felfoghassa,

minélfogva valameddig az államot csupán eszköznek tekintik, mindenki ragaszkodik ahhoz, s mihelyt öncélul állítják föl, közömbös dolog lesz a legtöbb ember előtt.« (IV. fejt., II. k. d) jegyzet.) Az államot az egyén csak »eszköznek tekinti személyes céljai elérésére, de ezt is csak annyiban, amennyiben »ezeket saját erejével, vagy kisebb társulatok alkola által el nem érheti«. Az állam célja így a szellemi és anyagi javak megszerzésének biztosítása, azaz »az egyéni biztonság.« Viszont az állam biztosságát az egyén szabadságában s a szabadság sociális természetében találja.

Hogy EÖTVÖS az államot kizárólagosan eszköznek tekinti, ennek magyarázatául az szolgál, hogy ő mindenekelőtt a korabeli egyént akarta meggyőzni az állam fennállásának szükséges voltáról. Mert az állam, »mely a múlt emlékeit a jelennel és jövővel összekapcsolja«, az emberiség céljainak megvalósításában épp oly fontos tényező, mint az egyén, kitől erejét nyeri, »de aki benne találja tudatos és legfelsőbb hivatásának megtestesítőjét«. »A természet szeszélye és az egyén önkénye alól csak az államszemélyiség ezen eszménye mentesít.« Az individualistikus ideológia ezt figyelmen kívül hagyja. Az egyéni érdek bizonyára a legbiztosabb alap a bizonytalanság oly korában, midőn, mint EÖTVÖS írja: »a józan ész előtt meg nem állhatónak, tisztán durva erőszak eredményének tekintik viszonyukat az államhoz«. Az állam alapjának szilárdságát csakis céljának ily észszerű körülhatároltságában látja azon veszedelmektől megóva, melyek a mindenható államot az irányában fennálló kielégíthetlen igények következtében fenyegetik. S ha »az állam céljának megfejtésére szolgáló elméletek hipotesisek« s értékük attól függ, mennyiben felelnek meg a követelésnek a kor államát magyarázni s ha »az állam feladatát a kor viszonyai és uralkodó eszméi határozzák meg«, úgy megérthetjük EÖTVÖS individualistikus magyarázatának hiányait is, valamint az államhatalom körére vonatkozó nézetek különbségét ROUSSEAU »la limiter c'est la detruir« elvétől SPENCER-nek s a »minimismerek« »igazgatási nihilismusáig.« mint azt HUXLEY találóan elnevezte. EÖTVÖS álláspontjának előnye, mini azt LABOULAYE kiemeli, hogy célja »nem az államhatalom gyöngítése, hanem az egyén erősítése« (L'état et ses limites). Ugyanezt a célt szolgálta HUMBOLDT és MILL, valamint

LABOULAYE, ki a három művet összehasonlítja az általa megjelölt közös alapon: »Prouver qu'il ne peut pas remplacer l'activité de l'individu par le mécanisme d'une administration.*

Ezek alapján EÖTVÖS az államot az egyéni szabadság elve alapján kívánja rendezni, azaz úgy, hogy mindenki számára biztosítsák a szellemi és anyagi javak élvezete. Az ehhez szükséges erőt az az államnak szerinte önmagában kell keresnie s úgy kell szervezve lennie, hogy minden eleme e célra legyen használható. E végből egységre van szüksége s ezt csak központosítás útján érhetni el, melyre oly mértékben van szükség, mint »azt az egyén biztossága megköveteli«. Különböben is »a központosítás az állam fogalmához tartozik«, »aki ezt tagadja, kétségbe vonja az állam szükségét is«. Az államhatalmat törvényhozói és végrehajtóhatalomra osztja, mint »amelyekre az állam minden tiszte visszavezethető«, ezekben az egység, a központosítás legyen uralkodó s nem elkülönítésük, ami az állam desorganisatiójához vezet, sem egyensúly helyzetük, aminek stagnatio a következménye, a cél, hanem a végrehajtóhatalmat a törvényhozásnak kell alávetni, mert különben könnyen beállhat az előbbi dictaturája, mint azt az 1848-ki francia állapotok igazolják. Jóllehet EÖTVÖS az egyéni szabadság alapján tárgyalja e kérdést, mégis fölötte áll úgy kora íróinak, mint MONTESQUIEU-nek, kihez méltán hasonlítja FALLMERAYER. Az államhatalom e felosztása megfelel az akarat természetének, s mint CONCHA megjegyzi, EÖTVÖS ennek tudatában bizonyára eljutott volna az államfői hatalomhoz., is, amint azt különben sejteti is a CONSTANT BENJAMIN »pouvoir neutre«-jében, melyet ő kormányzóinak nevez, melyben összeolvadnak e hatalmak egységgé, »miként a személyiségben az akarat és a végrehajtás képessége egyesül«. Az egyéni szabadság biztosítékait nem e hatalmak mesterségesen előidézett összeütközésében, sem az ellenszegülés jogában keresi, hanem az államhatalom beiszervezetében, annak a nép iránti függésében s korlátozásában.

Mínthogy a legfőbb hatalom a törvényhozás, mert »aki a törvényhozás jogával kizárólag bír«, »mindig az az uralkodó«, azért a törvényhozó hatalmat úgy kell szervezni, hogy ennek joga »különböző osztályokra és különböző állású egyénekre bízassék« s az uralkodói akarat bizonyos formákkal

biztosítassék. A királyság alkotmányos jelentőségét nagy-szerűen fejtí itt ki s jellemző felségjogát a törvényhozásban való részvételben jelöli meg. A főrendiház feladatát nem a haladás akadályozásában, hanem irányzásában látja s hogy- »a történeti jogot képviselje a pillanat valódi és képzelt szük-ségei rohamában«. A nép joga a választás és felelősségre vonás utján érvényesül; csakhogy a politikai jogokban egyedül keresni a biztosítékokat a mai nagy államokban és a nagy-mérvű központosítás mellett nem eredményes. Minthogy ily viszonyok között az egyén befolyását növelni nem lehet, azért az államhatalom, a központosítás korlátozása az egyedüli mód az egyéni szabadság biztosítására. A központosítás határait csak általánosságban jelöli ki s határozott »a kérdés tárgyilagosságában rejlő mérve erre nincs«, mint CONCHA is megjegyzi. A központosítás szerinte addig terjedhet, ameddig az állam hatalma. így áttér a kérdés másik oldalára, az állam hatalmi körének kérdésére. A törvényhozás, kormányzás, végrehajtó hatalom és képviselőlet egységén kívül mindazt központosítani kell, ami által az állam törvényei tiszteletben tartását eszközölheti s állását más államok ellenében föntarthatja«, következőleg a bel- és külügyet, a hadügyet s a pénzügyeket. Ezek központosítása föltétlen szükséges. Azon ügyeket, melyek a községet egyenesen s az államot közvetve illetik, nem kell központosítani, mert ezt nemcsak a jog, hanem a célszerűség szempontja is úgy kívánja. Nem látja EÖTVÖS az egyéni szabadság veszedelmét, mely a fejlett s ipari jellegű államban a tőke részéről fenyegeti azt s mely ellen csakis az állam hatalma védheti. Egyébként a túlságos központosítás legfőbb hibáját abban látja, hogy az elégedetlenség nyilvánulásának lehetőségét megnehezíti s így veszedelmet rejt magában, az egyén kezdeményező erejét elnyomja s nivelláló hatást gyakorol.

EÖTVÖS sokat és behatóan foglalkozott a központosítás tanával. 1848 előtti működése a doctrinairek társaságában főleg e kérdés ismertetésében állott. A »Pesti Hírlap «-ban közzétett cikkeit a »Reform« című kötetben gyűjtötte össze kibővítve. Ezen műnek is tekintélyes részét foglalja el e kérdés tárgyalása, amely tárháza a központosítás melletti és elleni érveknek. Föülmúlja benne kora nevesebb politikai íróit, így

CORMENLNT és TOCQUEVILLE is, különösen a törvényhozás és végrehajtóhatalomról szóló részben. Gyöngéje, mint azt már CHERBULIEZ megállapította, hogy azt az államhatalom köréről szóló tannal együtt tárgyalja.

A következő részben »az állam hatalmának jogosulatlan kiterjesztése ellen »az egyetlen védeszközt« abban látja, »hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre s így az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat veszenek«. Méltatja az önkormányzat jelentőségét a középkorban, s az újkorban abban látja jelentőségét, hogy a féktelen demokratikus törekvések gátjaul szolgál. A községeknek szerte annál is inkább kell önállóságot adni, mert a mai nagy államokban az egyén elszigetelt állását csak így szüntetheti meg. S hogy »mily mértékben adhatni önállóságot a kisebb testületeknek, az attól függ, milyen szilárdsággal bír az állam, mint egész«. Az önkormányzati testületek különállásának ellensúlyozójaul az egyéni szabadságra való törekvést és az egyes államtágok érdekeit jelöli meg. Az egyéni szabadságra törekvést azért, mert az egyént a községgel ez hozza ellentétbe s ily esetben az államhatalomhoz fordul, másrészt, mert az egyesületi jogban megszünteti az elszigeteltséget, melyben az egyén a községgel szemben van. Az egyesületi jog jelentőségét kiemeli, csak a clubbók tekintetében téves az álláspontja, aminek magyarázata, hogy azok kora államaiban, de különösen Franciaországban tényleg állandó veszedelmet okoztak. Miként az egyéni szabadságra való törekvés, úgy az államtágok érdekei szintén ellensúlyozói az állam részeinek az önállóságra való törekvésben, mert érdekek közös volta az, mely az államot összetartja, sőt minél fejlettebb a polgáriásodás, annál inkább növekszenek a mai nagy államokban e szükségletek. Ezen körülmény, valamint a hatalom, melylyel az államot önállósága érdekében föl kell ruházni, azonban könnyen vezet összeütközésekhez az állam és részei között, s ily esetben mindig az utóbbiak önállósága van veszélyeztetve. Hogy ennek elejét lehessen venni, intézményekről kell gondoskodni, melyek ezt megakadályozzák. Ezen czélt szolgálná egy legfőbb törvényszék, melynek feladata az illetékeség fölötti vitás kérdések eldöntése. Mint analógiát az észak-

amerikai legfőbb törvényszéket említi és a francia parlamentek jogát a királyi ordonnanceok regisztrálását illetően. Ámde Amerikában ezen intézmény alkotmánybiztosító jellegű, míg Franciaországban az abszolút királyi hatalom korlátja volt* mégis EÖTVÖS elvülhetlen érdeme, hogy konkrét javaslatot tett.

»Mindazon korlátokkal, melyekkel a legfőbb hatalmat az 'államban korlátozni törekszenek, csak nehezíteni lehet a hatalommal visszaélést, lehetetlenné sohasem tehetni.« Czelszerű intézményeken kívül erkölcsi biztosítékokra is van szükség. Ily biztosíték a vallás, melynek az emberi kedélyre gyakorolt hatása annyiban fontos, mert a jól szerzett jogok tiszteletének alapja, s emellett az egyház önállósága ugyanazon elven alapszik, mint a községek s az egyén szabadsága, t. i., hogy az állam hatalma csak bizonyos körön belül korlátlan. »S ahol az állam az egyesek jogait hatalma erkölcsi és jogi korlátjával elismeri s a vallást felsőbb valaminek, vagy legalább olyasminnek tekinti, mire hatalma ki nem terjedhet, csak ott számíthatni viszont a jog és vallás azon tiszteletére, mely az államnak támaszul szolgál.« S itt kitér a jog iránti tisztelet fontosságára. Hangsúlyozza a történetileg kialakult pozitív jognak jelentőségét annak racionalisticus magyarázatával szemben, melyet a XVIII. század jogbölcselete az előbbi fölé emelt. A jogintézmények evolúcióját csak a pozitív törvények alapján ismeri el. A törvények legbiztosabb alapját azoknak a személyes érdekekre előnyös voltában látja.

EÖTVÖS mellett hasonló értelemben foglalkoztak HUMBOLDT, MILL és LABOULAYE az államhatalom korlátozásának kérdésével. HUMBOLDT és EÖTVÖS elvei tekintetében némi eszmekonság található s hajlamuk bizonyos intézmények iránt közös. Mindketten a szellemi és anyagi jogok élvezetének biztosításában látják az állam célját. Ugyancsak a szükségesség ad nyomatékot szerintük a törvényeknek. Csakhogy HUMBOLDT az állam tevékenységi körét oly szűk körre korlátozná, hogy még a házasság intézményét is azon kívül állónak szeretné látni. Munkája nagy részében a törvényhozás vezérelveit tárgyalja. MILL, akit HUMBOLDT műve inspirált: »a hatalom leghatályosabb működését biztosító szétosztásában, másrészt a tapasztalatoknak irányítás céljából lehető legnagyobb központosításában« látja a kérdés megoldását. Különösen az er-

kölcsi és szellemi szabadságot akarja így biztosítani. LABOULAYE, ki mindhárom művet bíráló alá veszi, EÖTVÖS álláspontját teszi magáévá.

Műve utolsó könyvében EÖTVÖS a haladás törvényét nyomozva, bizonyítja, hogy az általa javasolt eszközök megfelelnek a kor követelményeinek s az egyén és állam szükségének. Megállapítja, hogy az emberiség fejlődésében törvényeknek van aláveteve s hogy ezeket »az ész felismerheti.« A kérdés eldöntésére szerinte három szempont irányadó: »a hatalom mennyisége, melylyel az ember az anyagi világ fölött uralkodik«, hogy »a műveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek közt« s végül »hogy mily mértékben tartják tiszteletben az emberi méltóságot«. Ezután a természetből vett analógiákkal és történeti tényekkel bebizonyítja az emberi nem lassú haladását. E haladás első törvénye, hogy ez a »különböző egyéniségek érintkezésétől függ. A második törvény szerint »a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg«, ezeket pedig »a népek és korok valláserkölcsei fogalmi«. A harmadik törvény, hogy »a haladás mérvét a szükség határozza meg«. Az első törvény szerint oly államintézmények a megfelelők, melyek az egyéniség kialakulását s azok érintkezését elősegítik, vagyis melyek az államhatalom megszorítását és az önállóság elvének elismerését czélozzák. A második törvény alapján a kor uralkodó eszméi az egyéni szabadság és az arra való egyenlő hivatottság, valamint a nemzetiség. A harmadik törvény gyakorlati eredménye, hogy az egyént és így az államot is csak a szükség teszi változásokra készszé. Az állam szempontjából ezen szükség abban áll, hogy hatalmát korlátozni kell, az egyéni szabadságnak pedig tágabb tért nyitni. Ezúton felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve alapján támasztanak az állammal szemben.

A cultura szellemerkölcsi értékelésének s a kor követelményeinek oly sikeres egybeolvasztása mutatja, milyen mélyen tekintett be EÖTVÖS minden idők, de különösen kora egyénének lelkébe, államának és társadalmának szerkezetébe; s bár csak kora számára akart írni, mégis mindenkorra megmutatta a módot, még gyakorlati államférfiaknak is, hogyan kell koruk államának és társadalmának legnehezebb kérdéseit megoldani.

MADÁCH örökérvényű gondolata, hogy a »kor folyam, melynek úszója s nem vezére az egyén« a legbiztosabb mérték, midőn EÖTVÖS sociologiai tanait méltatjuk. Kora társadalmát és államát legfőbb megnyilvánulásaiban teszi vizsgálat tárgyává, s hogy a gazdasági szerkezet fejleményeit nem állítja, be rendszerébe végső következményeiben, miként a többi eszmekört, azt e forrongásban levő és kellő világosságra nem jutott társadalmi tényező akkori állapota magyarázza, másrészt, mert őt korának csak szellem erkölcsi folyamatai érdeklik. Bár e kérdés újabb időből való kritériumait nem is találhatjuk fel nála, annál feltűnőbb, hogy STEIN LÖRINCZcel, ki a »Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs« cz. művében kora gazdasági mozgalmát vizsgálja, végeredményben találkozik.

Kiindulási pontja, hogy a társadalmi állapot az emberi természet eredménye, »mivel ahol emberekre akadtak, ott társadalmi állapot is létezett« s így ezt nem szükséges tudományosan igazolni. »Az állam a polgárisodás eredménye« s kialakulása a társadalomból elkövetkezik, »mihelyt szelleme bizonyos fokra fejlett«. Az állam szervezését, azaz »a cselekvések minőség és mennyiség szempontjából való kombinálását« általánosságban nem tárgyalja, mert ő csak az európai és keresztény társadalmak kialakulásával foglalkozik, s itt kifejti, hogy ez államok eredetét kiváló egyéniségekre, hódításokra s községek és tartományok egyesülésére vezethetni vissza.

A társadalmi tünemények külső eredeti tényezői közül először az égalj jelentőségével foglalkozik. Az égalji viszonyok befolyása szerinte »közvetett«, bár tény, hogy »ennek szélsőségei kevésbé kedvezőknek látszanak az emberi képeségek kifejtésére«. Példákkal igazolja, hogy azon állítás, miszerint a polgárisodás és szabadság az északi lakosság kiváló tulajdona szemben a déli népekkel, nem áll meg. Az égalji viszonyoknak befolyása a polgárisodásra szorult szerinte inkább magyarázatra s ezt abban a hatásban találja, melyet a népek északibb vagy délibb fekvésű lakhelye gyakorol azok szükségére. A déli népeknél nem lévén meg a szükségek oly mértékben, mint az északiaknál, azok tevékenysége sem oly megfeszített mint ezeké s ez a körülmény kulturájukban is mutatkozik. A szükségek jelentősége azonban

abban áll inkább, mint SPENCER is bizonyítja, hogy ezek természetadta kielégítése föltétele a magasabb társadalmi fejlődésnek, már a kezdetleges összműködés a velejáráó nehézségeknél fogva is. Az égalj hatásának tárgyalásánál EÖTVÖS nem vette számításba a légkör nedvességének a test párolgására való befolyását; ezért nem talál pl. kielégítő megoldást a phoeniciaiak és arabok tetterejére vonatkozólag. A fajok jelentőségét méltatva, czáfolja a germán faj »világot megifjító képességének« »dogmáját«. Behatóan méltatja a földfelület változatosságának és a földrajzi különeműségnek jelentőségét, a közlekedés lehetőségét és a tengerpart befolyását. A társadalmi tünemények származékos tényezői közül a társadalmak közti kölcsönhatást emeli ki s a fejlődés egyik legfőbb biztosítékát látja benne, mint mondja: »a körölte levő műveltségi fokozat mindig jelentékeny befolyással van az egyesnek szellemi fejlődésére: még inkább ez az eset egész népeknél«. A belső tényezők közül az altruismusban látja az emberi társadalom boldogulásának zálogát. Egyébként mint mondja: »kezdetleges társadalmaknak korán kell eljutniok az erkölcsi törvények ismeretére, mert azok nélkül társadalom tartósan fenn nem állhat«.

A politikai különbözödést a családból a férfi és nő állásából vezeti le. A család az összes emberi társaságok közül az egyedüli, »melyet nem a szabadság utáni vágy hozott létre. A család, – melynek »továbbképzése« a nemzetiség, – az államnak leghatalmasabb támasza s erős családi kötelek létezése legkevésbbé sincs ellentétben a szilárd állam fennállásával. A továbbfokozódásban a kormányzók és kormányzottak osztályát a hódításból származtatja s kifejti, hogy ez esetben nem annyira a szám, mint a műveltség és erő a döntő. (I. k., 7. fej.) A különböző társadalmi típusok kialakulása ez alapon és a munkamegosztás térfoglalásával történik. Az osztályharczok jelentőségével s azok gazdasági okaival behatóan foglalkozik, különösen a Grachhusi mozgalmak s a francia munkáskérdés tárgyalása alkalmával. Felhívja kora figyelmét az ezekkel járó veszedelmekre s a társadalmak fejlődési lehetőségének alapjává az ezek okát képező szükségek kielégítését teszi, ugyanakkor azonban a kérdés jogi és erkölcsi vonatkozásait is szem előtt tartja (III. k.,

12. fejelet). Nagy jelentőségű szerinte a tulajdoni és örökösödési törvényeknek, azaz a magánjognak a közjogra való befolyása. Az első francia forradalom után bekövetkezett hatalmi eltolódást a társadalmi osztályok között főleg ezeknek tulajdonítja. Ezen törvényeket a korlátlan népfelség és az abszolút egyenlőség elve alapján újból módosítani akarják s ettől félti legjobban a régi társadalmát, melynek alapja az egyéni szabadság s ennek correlativuma, a magántulajdoni rendszer. Minthogy pedig a társadalom intézményeit az uralkodó eszmék határozzák meg, a magántulajdon fenntartását csakis az egyéni szabadság elismerése teszi lehetővé. A kommunisztikus törekvésekkel is azért száll szembe, mert ezek célja az egyéni szabadság korlátozása, a számbeli egyenlőség és az egyetem korlátlan hatalma. Így bár más úton, ő is az államhatalom korlátozását kívánja, miként a sociologusok egy része SPENCER-rel, kinek véleménye, hogy a jövőben a társadalom feladatai közül igen sokat az államtól független szervezetek fognak ellátni.

A gazdasági rend és fejlődés alapjáról szólva Eötvös azt szintén az egyéni szabadságban látja biztosítva, de az individuális gazdasági szabadság hátrányait és a capitalismus veszedelmes hatását az egyénre és államra nem érinti.

A társadalmi fejlődés jövőjéről szólva, a socialismussal és communismussal foglalkozik bővebben s ezeket az uralkodó eszmék logikus következményének és nem a termelési rendszer következményének tartja. Minthogy tanai az emberi természettel ellenkeznek, nem is megvalósulásoktól félti a társadalmat, hanem az egyéni szabadságot fenyegető mivoltuktól s felforgató hatásuktól s végül mert a társadalmi rend javítását célzó irányzatoktól abban különböznek, hogy erre eszközül magát az államot akarják felhasználni.

Ezen tanokkal szemben, valamint általában is ő a társadalom bajainak orvoslását a kereszténység tanainak teljes győzelmétől várja, mert azok még megvalósítva nincsenek. EÖTVÖS azon nagyszerű gondolatával, hogy a socialis problémák tengelyévé a kereszténység tanait tette, előhírnöke volt a kereszténység socialis hivatásának, mert ő is, miként annak ma egyik legkiválóbb képviselője, W. FOERSTER »Kristentum und Klassenkampf« című művében, a kérdés megoldását

»az egyén belső értékeinek az evangélium szerinti kifejtésében« látja. S hogy ezen reménye alapos, azt a következőkben indokolja: »A kereszténység befolyásának eredménye mindaz, amiben Európa népei nem keresztény kortársaikat és az ókor összes népeit fölülmúlták«. Az Isten előtti egyenlőség és a lelkiismeret szabadsága teremtette meg a szabadság és egyenlőség eszméit és ezek jegyében társadalmunk kulturáját. »A kereszténység a szabadság és emberiség vallása! Miután történeti tényekkel is igazolja állítását végkövetkeztetése, hogy a kereszténységnek s így társadalmunk polgári-sodásának is kifejlődése és teljeseése előtt állunk s annak valóslulása az »erkölcsi szükség« követelménye.

EÖTVÖS, mint politikus az államirányzás tevékenységét annak összes megnyilvánulásaiban, azaz a szellemi, erkölcsi és anyagi javak biztosításában teszi vizsgálat tárgyává. Ezzel adja meg a lehetőséget arra, hogy bár individualistikus álláspontján az államot főleg, mint az egyén céljainak eszközét vizsgálja csak, mégis az egyetemes emberi célok megvalósításában némi összefüggésbe hozhassa az államot és egyént, akinek önző céljai nem merítik ki hivatását. E két tényező közötti viszony korabeli rosszabbodását s annak káros következményeit az egyéni szabadságra nem ezek esetleges antagonismusából s törekvések egyensúlyának megzavarásából származtatja, hanem azon tényből, hogy társadalmunk keresztény alapelveken s államunk az ókori állam alapelvein nyugszik. Következésképp az államot a társadalom uralkodó eszméi szerint kell rendezni, s így a cél nem az ókori értelemben vett politikai szabadság, vagyis az egyénnek egyenlő mértékben való részvétele az államhatalomban, hanem az egyéni szabadság valóslítása lesz. Ezt a célt pedig az államhatalom korlátozása, s e körön belül az erejét biztosító központosítás, azontúl az önkormányzat elvének következetes keresztülvitele szolgálja.

Miután az államnak célja polgárainak a legnagyobb jólét megszerezhetőségét biztosítani, a reális politika a népek életében abban áll, hogy »a létező erők az alkotmány által elismertettek.« Ez egyszersmind az egyéni szabadság legfőbb biztosítóka. A különböző államformákat a politikai háttér kérdésévé téve, műve folyamán több ízben, a legcélsze-

rúbbnek az egyeduralmat s főleg az alkotmányos monarchiát tartja, mert ebben az állam conservatív és haladó elemeinek törekvései a legtökéletesebben jutnak érvényre. Kora mozgalmában a demokratia üdvös eredményeit attól várja az államban, hogy az örökösödési királyság és arisztokratia, mint a történeti jog természetes képviselői azokra mérséklő]eg hatnak s ez által az üdvös haladást lehetővé teszik. Ekképp a conservativismusban is az evolutio tudatos tényezőjét látja. Hivatkozik az angol alkotmányra, melyben ezen elv elismerése képezi a polgári szabadságnak és haladásnak legjobb biztosítékát. Mert ott, ahol a demokrátiának nincs ellensúlyozója, az éppúgy kényuralomhoz vezet, miként demokratia híján az arisztokratia oligarchiává fajul, minthogy nincs mellette politikai jogokkal bíró nép.

Az újkori állam legfőbb előnyét az ókoré fölött a parlamentarismusban s a képviselet egységében látja, melynek következménye, hogy a szabadság oly nagy területen állhat fenn. Viszont káros következményeit főleg azon körülményben találja, hogy »a parlamentáris államokban a kormány a pártok kezében van.« A képviselet és választási jog kérdésében főelve, hogy ne az egyes személyek, »hanem minden egyes érdek kellő érvényesülésre találjon«, egyébként »a választási jog helyes rendszere nem forrása, hanem eredménye az egészséges politikai viszonyoknak.« A választási jog legnagyobb fogyatkozása, hogy – amint azóta is bebizonyult – az egyénnek nem ad kellő befolyást a mai nagy államokban az államhatalom helyes gyakorlására s hogy: »a számszerinti többségek oly dolgok és viszonyok felett admik az államnak korlátlan hatalmat, melyekre nézve nem illeti az intézkedés joga.« Azért nem helyes csak ebben látni a szabadság biztosítékát. Az állam hatályos működése céljából szükséges, hogy az egységes törvényhozási és végrehajtói funkciók összműködését az államfői hatalom biztosítsa s az egyén anyagi és szellemi javainak biztosítására, azaz a külügy, a rendészet, hadügy és pénzügyre korlátolt államhatalom központosított legyen, de azonkívül az önkormányzat elve legyen uralkodó, mert: »Minden szabadság alapja, melyet az egyén az államban élvez, azon szabadság, melylyel saját községe körében bír; az állam irányábani függésének legjobb biztosítéka azon függés, melyben községe irányában van. Hol a

politikai jogok gyakorlását s a politikai kötelességek teljesítését kisebb körökben minden polgár megszokta: csak ott lehetséges nagyobb államban politikai szabadság rendetlenség nélkül, s szilárd alapú rend kényuralom nélkül. Hogy mindkettő lehetséges-e az egyes államokban, s a jelen ingadozásai helyett alkothatni-e szilárd tartós államépületet, csupán attól függ: mennyiben lehet erős községi életet alapítani az egyes államokban.« (IV. k., 16. fej.) Ezenkívül az önkormányzat nevelő hatása is nagyon fontos: »Igazuk van, akik azt állítják, hogy nem minden nép képes politikai jogok élvezetére; azonban csalatkozunk, ha azt hisszük, hogy e képességeket czélszerű iskolázással lehet megszerezni. Nem a fogalmak mennyiségétől, hanem a gyakorlati életrevalóságtól függ a nép gyakorlati képessége. A tudományos képzettség politikai szabadság utáni vágyat idézhet, s idéz is elő szükségképp; de nem adja meg a képességet, hogy azt helyesen használjuk. Ha azt akarjuk, hogy ezzel bírjon a nép, alkalmat kell neki nyújtanunk, hogy szűkebb körben foglalkoztassák közügyekkel. Egyetlen eszköz valamely népet politikai szabadságra növelni: a községi önhatóság.« Az alkotmánynak nemcsak tőrni kell e testületeket, hanem felhasználni is.« A kormán}- és az önkormányzati szervek hatásköri összeütközése esetében a döntést egy pártatlan és független bíróságra kell bízni.

Az ennek szánt hatáskör bizonyítja, mily magas hivatása van az államban a bírói hatalomnak, mely mint EÖTVÖS mondja, tisztán »erkölcsi.« Egyébként a bírónak bírnia kell az eszközökkel, hogy a jog helyes ismeretére juthasson, azonkívül függetlennek és felelősnek kell lennie. Az előbbit a törvények világossága, a kérdés tény és jogi álladékanak megosztása, a felelősség s a bizonyítás alakisága biztosítja, az utóbbit az elmozdíthatlanság és a nyilvánosság. Az esküdtzékekről szólva azok előnyét abban látja, hogy fennállásuk esetén a törvények a nép erkölceire és nézeteire nagyobb befolyással vannak s hogy elősegítik a jogfogalmak kialakulását. Hátrányuk, hogy az esküdtbírák gyakran aszerint határoznak a ténykérdésben, amilyen nézetben a törvény felől vannak.

Miként tehát az állam hatalmi berendezésében az egyéni szabadság közvetett biztosítása a czél, éppoly fontos e szabadság intézmények útján való közvetlen biztosítása. Ezért EÖTVÖS

műve alapjául a gondolat és lelkiismeret szabadságát teszi. Szól az oktatás szabadságáról, midőn azon nézetrel száll szembe, mely szerint az államnak igénylik a jogot, hogy polgárait nevelhesse és érzelmeit meghatározhassa. Ő éppen abban látja a szabad alkotmányok előnyét, hogy ezek szerint éppen a polgárok érzülete ad irányt az államnak s ezen elv tagadása »a szabad állam eszméjével a legnagyobb ellentétben van s a haladásra megsemmisítő hatású.« A sajtószabadságot is tárgyalja s bizonyítja, hogy annál fejlettebb valamely nép erkölcsi, szellemi és anyagi állapota, minél régebben áll fenn az államban a sajtószabadság. A sajtó feladatáról igen magas a véleménye, azonban csak amennyiben a közérdek képviselője. A kérdés jogi oldalát nem érinti.

Végeredményben EÖTVÖS politikai tanainak egész rendszere azon igazságon alapszik, hogy a jogrend uralma s az alkotmányos intézmények, valamint az egyéni szabadság és haladás a legszorosabb összefüggésben vannak. Ezen politikai rendszert a szükségesség fogalmában és a polgár érdekeinek biztosságában találja legjobban megokolva, annál is inkább, mivel ez korának legfőbb követelménye. Szilárd alapja a történeti fejlődés és irányelve, hogy: »az állam joga, mások igazának ellenében szintoly korlátolt, mint az egyeseké. A jogfogalmak sértése mindig zavart idéz elő, vagyis megrendíti azt, amin nyugszik egész társadalmi rendünk is« (VI. k. 11, fej.), mert »ami a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra.« S hogy: »minő tiszteletet érez az egyes minden tevőleges törvény iránt, az mindig attól függ, hogy mely előnyöket nyújtja neki a törvény«, s a törvényeknek: »nem egyesek kiváltságának kell lenniök, hanem közvagyonnak.« »Minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak a positiv törvények, annál boldogabb az állam« s ez akkor érhető el; »ha erkölcsi alapon nyugszanak s a természeti jogok felőli fogalmaknak megfelelnek«

EÖTVÖS történetbölcseleti rendszerének alapja a célfogalom az emberiség földi rendeltetésében, mely kiegészül az emberi lények fejlődésére vonatkozó természeti törvényekkel. A korok, a társadalmak és egyének küzdelmeiben az eszmék harcát látja s ezek kritériuma szerinte az egyén szellem-erkölcsi és anyagi szükségei, valamint szabadsága,

mert az eszmék az egyénből indulnak ki s annak érdekében alakítják a korok és társadalmak intézményeit, s mert az egyéni szabadság az alap, melyen egyedül lehetséges fejlődés és az ember rendeltetésének megvalósulása. Az evolutio gondolatához éppen a tényeknek az intellectualismus és keresztény idalismus szempontjából való értékelése vezet. Ezen irányzat túlságos optimismusát pedig a positívumok iránti hajlama és az analytikus vizsgálódási módszer mérsékli. Irányelvét a következőkben adja: »Bármí büszkén emelje föl fejét az ember, ezeryi kötelékkal érzi magát a földhöz kötve; mindenütt azon meggyőződés merül fel előtte, miszerint physical törvények alatt áll; sőt hogy a gondolkodás törvényei ... s az érzékek . . . lelkének is bizonyos korlátokat szabnak s gondolatainak kijelölik folyását« (II. R., VI. k., I. fej.). Bizonyos törvények tehát léteznek az egyének fölött is, mert ha csak egy lényről is azt képzeljük, hogy fejlődésében nincs alávetve semmiféle törvénynek »egybeomlik a világrend«. »Éppen, mert az ember szabad akaratú lény; mert mindig attól függ boldogsága, mennyiben követi a természet által eléje szabott törvényeket, e törvények követésében pedig semmiféle természeti kényszerűség nem köti meg; . . . mert a történet tanúsítja, hogy az egyes akarata sohasem határozza ugyan el az emberiség sorsát s egyes nép, vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődést örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve s hogy az emberiség sorsa elvégre Isten kezében van ugyan, de egyes nemzeteké önmagukéban«, szükséges e törvények vizsgálata, mert »boldogságunk azon törvények ismerésétől függ, amelyek szerint fejlődik az emberiség.« (II. R., VI. k., 1. fej.). Az út ehhez pedig »körülmenyes vizsgálata az egyes tényeknek és azon viszonynak, melyben egymással állanak és a rendnek, melyben egymásra következnek.«

Az emberiség világtörténeti hivatását a polgárisodásra vezető közös irányeszmék megvalósításában látja. Bár az általa kijelölt eszmék nem merítik ki az emberi társadalom összes lényeges életfolyamatait, mégis kritériumát képezik azoknak egy vonatkozásban, t. i. szellemerkölcsi oldalukról. Az I. Rész, VI. Fejezetében a keresztény társadalom kialakulását magyarázza így az uralkodó eszmékből. Az eszméket részint a fennálló keresztény társadalom törekvéseiből, nézeteiből és erköl-

cseiből, részint az előző ókori társadalmakból állapítja meg, mert mint mondja: »minden korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait s a következőnek csiráit. Átfogó szelleme a társadalmak politikai, vallás- erkölcsi és socialis - vonatkozásaiban keresi ez eszmék viszonyát a történeti valóságokhoz s mérvül e tekintetben az egyéni szabadság szolgál, mint a haladás fokmérője. A középkort is e szabadságnak az egyénre és társadalomra gyakorolt előnyös hatása szempontjából méltatja. Majd az újkor legnagyobb eseményében, a francia forradalomban is az egyén szabadságért való küzdelmét látja, míg az az államhatalomért való küzdelemmé nem fajul.

Történetbölcseleti fejtegetéseinek legjobb, de művének is egyik legértékesebb része, melyben az emberi nem haladásának fejlődéstörvényét állapítja meg a természetből, de főleg a történetből vett tényekkel és észokokkal. Azon különböző elméleteket, melyeket a fejlődés irányára hypothesisként felvettek, akképp magyarázza, »miszerint tény, hogy az emberiség szellemileg és testileg folytonos mozgásban van«, s ha »a haladás nem is oly gyors egyes korszakokban, ez csak azt bizonyítja«, hogy »minél magasabban emelkedik az építmény, annál nagyobb erőfeszítéssel jár ez« (VI. k., II. fej.). Miután a természettudományból bebizonyítja, hogy a szerves és szervetlen lények folytonos fejlődés állapotában vannak, kérdi, »hogy józanul föltehetjük-e, hogy csak az ember volna kivéve ezen általános törvény alól? A följegyzések alapján is bizonyos, hogy az ember testileg fejlődött. Szellemileg pedig abban kell a haladást keresnünk, hogy »azon eszmék, melyekre régen csak a legnagyobb gondolkodók voltak képesek emelkedni, közkincsekké lettek«; erkölcsi tekintetben hogy »menynyire tud az egyes uralkodni azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző célok követésére készíti«. Ezen szempontból is kétségtelen a haladás, s »minél inkább tanulmányozzuk a történeteket s igyekszünk tiszta képet szerezni a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól, annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság és erkölcsi tökély eszménye... nem a múltban . . . hanem a jövőben keresendő«. E jövő záloga pedig a kereszténység tanainak megvalósulása.

A nemzetiségi kérdésről.

Írta: BARABÁS ENDRE.

Mai, sajátos fejlődést mutató nemzetiségi kérdéseinket, a már kimúlt, vagy kimúló félben levő egységes osztrák monarchia eszméje rajongóinak köszönhetjük. Ezek ugyanis a német jellegben egységesnek tervezett nagy osztrák császárság eszméjét alkalmasnak vélték arra, hogy a legkülönbözőbb fajú és történelmi múlttal bíró népeket *egy* egységes birodalomba egyesítsék. Így került azután az ezer éves magyar nemzet is abba a malomba, mely hivatva volt az egységes osztrák császári eszme elegyített búzáját tiszta búzalisztté őrlni. Ma már bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy az őrlés nem sikerült, nemcsak a magyar nemzetet, hanem a kisebb népeket illetőleg sem.

A nagy osztrák politika volt az a molnárkéz, mely a megőrlődni nem akaró magyar nemzetet, a szintén megőrlődni nem akaró néptörzsek hitegetésével igyekezett a malomkövek közé kényszeríteni. Az egységes osztrák-császári eszme azóta formailag egészen, sőt talán tartalmilag is megváltozott, s ma talán a legmagasabb körökben is teljesen kialakult meggyőződés, hogy egy egységes magyar nemzet volna legbiztosabb támasza a Habsburg uralomnak.

Az egységes osztrák monarchia eszméjével való kísérletezés oltotta a magyar nemzet testébe azt a baktériumot, mely a nemzetiségi kérdés mérgét termelte abban. Az egységes és nemzeti magyar állam testében azelőtt nem voltak nemzetiségek, amit *államunk ősi neve is bizonyít, melyet a magyar nemzet adott annak*. Csak újabban terjedt el egyesek rossz-hiszemű s mások jóhiszemű gyakorlata révén, hogy *az idegen néven megjelölt Magyarország* (Ungaria, Ungarn, Hon-

grie stb.) *nem olyan név többé, mely a magyar nemzet nevé-
től származik.* így csempészték be nemzetiségeink az idegen
nyelvek szókincsébe *a föderalisticus ízü maghiar, magtár,
madjar stb. új műszavakat,* melyeket egyes együgyű magya-
rok a nemzetiségek és »lojális« idegenek részéről még gyön-
géd figyelemnek is hajlandók minősíteni, s e révén már az
újabb idegen nyelvű tankönyveink is terjesztik az új födera-
listikus terminológiát. Bizonyára a németek is megköszönnék
nekünk, ha – tekintettel Németországnak nem teljesen egy-
séges német voltára – így kezdenék magyarul írni: »*Német-
ország* lakosságát a *deutsch*, polszki és *français* népek alkot-
ják«. Pedig így járnak el azok a németek, akik *Ungam*-ban
madjareu-eket és *deutsch*-okat stb. különböztetnek meg.

Ha valamely államban, melynek testébe hódítás révén
történelmi múlttal bíró népek is kapcsolattak be (példa Né-
metország), nemzetiségi kérdés alakul ki, azon nem is cso-
dálkozhatunk; de hogy nálunk hódítások nélkül is kialakult a
nemzetiségi kérdés, annak oka csakis a nemzeti öntudat idő-
leges gyöngülésében és illetéktelen tényezők érvényesülésében
kereshető.

Különben bármiféle tényezők okozták is a magyar nem-
zet nemzetiségi kérdéseit, megnyugtathat az a tudat, hogy
nincs Európának egyetlen állama sem, melynek nem volt,
vagy ne volna most is nemzetiségi kérdése. Találunk álla-
mokat, melyekben a kérdés megoldása folyamatban van, sőt
a megoldásnak egyik módja éppen szemünk előtt érvénye-
sül – a török állam felosztásával.

A nemzetiségi kérdésekkel való bajlódás tehát nem ma-
gyar különlegesség, amint talán sokan hiszik. Azért a meg-
oldási módoknak is egész sorozata áll rendelkezésünkre, me-
lyek között válogathatunk tetszés szerint, körülményeink figye-
lembevételével. Utánozhatjuk a magunk módja szerint, az
angolok eljárását az ír-kérdéssel szemben, követhetjük a
német módszert, melyet azok az elzászi, a lengyel és dán
kérdés megoldásához fogadtak el; ott van továbbá az osztrák
nemzetiségi politika, melynek hatásait igen közelről szemlél-
hetjük, de nem megvetendő tanulságot nyújtanak a szoms-
zédos Romániának csaknem megoldottnak tekinthető mold-
vai magyar nemzetiségi kérdése is, nem is szólva a török-

országi nemzetiségi kérdések megoldási módjáról, mely olyan tragikus sorsba juttatta Törökországot.

A hazai nemzetiségi kérdések kezelési módja macában álló az egész világon, mely az egységes magyar nemzeti állam kialakulására nézve semmi kecsegtető reményt nem nyújt. Mert abban körülbelül már megegyezhetünk, hogy az eddigi különlegesen magyar nemzetiségi politika, a magyar nemzet szempontjából már a csőd felé halad, s ha hamarjában nem akad olyan politikusunk, aki bátor elszántsággal kezébe vegye a Deák Ferencz-féle rosszul begombolt mellény kigombolásának és újra, de jól begombolásának kérdését: a magyar nemzeti állam kialakulása, igazán csak álom fog maradni.

Azokkal az elméleti sociologusokkal és nemzetiségi politikusokkal könnyen leszámolhatunk, akik az emberi továbbfejlődésről szóló elméletüket arra alapítják, hogy megtagadják a külön nemzetek létjogosultságát, s a legkülönbözőbb és ellentétes érdekek korlátlan érvényesülésének jogosultságát hirdetik. Ezek az elméletek lehetnek nagyon szépek és kívánatosak is, de abba, hogy mi magyarok szolgáljunk a kísérlet eszköze gyanánt aligha tudnánk belenyugodni.

A népek és nemzetek egész sora olvadóit be már más népekbe és nemzetekbe az idők rendjén, s mégis a nemzetek versengése, sohasem volt oly élénk, mint napjainkban. A Scotus Viatorok azért írhatnak rólunk amennyit csak akarnak, amíg saját hazájuk népeket és nemzeteket, sőt világrészeket hajt angol rabigába. A németek mű-elszörnyűködésétől sem volna szabad megijednünk, amíg hazájuk területén a francia, dán és lengyel népek a német vasököl alatt kénytelenek meglapulni. Legcsodálatosabb azonban az, hogy a románok mű-jajveszékeltése is hatással van magatartásunkra, akiknek hazájában odaszakadt magyar véreink oly brutális agyonnyomásnak vannak kitéve, hogy még a kevésbé kényes izlésű románok is kénytelenek idevonatkozó tervszerű munkájukat *letagadni* a világ előtt. A hazai és külföldi elméleti sociologusok eszményi nemzetiségi politikáját tehát bármennyire nagyrabecsüljük is, de eszméjük gyakorlati megvalósításához csak majd *a többi nemzetek után* kívánunk hozzáfogni.

A valóság ma. az, hogy minden nemzet, mely energiát érez magában, nemzeti alapon kívánja az emberiség továbbfejlődését szolgálni, s e célból hatalmi körén belül nem tűri meg a másfajta nemzeti érdekek érvényesülését, melyek úgyis az egy irányban érvényesülni akaró nemzeti erő szétforgácsolását és cél nélküli lekötését eredményeznék, a mi az emberiségnek sem válnék hasznára. Amely tényezők és körülmények a kisebb államban, a családban érvényesülnek a család szellemi és anyagi felvirágzása és fenmaradása tekintetében: nagyban, a nagy családban, az államban is ugyanazon tényezők és céltudatosan előidézett körülmények érvényesülnek az állami jólétének és virágzásának előidézésében. A családfő fegyelmezési módja talán fájdalmat is okoz az egyes családtagnak, de előnyére szolgál az egész családnak s így az állam vagy nemzet egyes részeinek megrendszabályozása és korlátok közé szorítása is csak legfeljebb a szenvedő félre járhat hátránnyal, de elősegíti az egész boldogulását. Az egész egyes részeinek túlfejlődése megbéníthatja az egész működőképességét, míg az egész egységes munkája, a részeknek nem pusztulását, hanem legfeljebb harmonikus munkára való kényszerítést idézi elő.

A hazai nemzetiségi kérdések felállítása annak idejében külső hatalmi tényezők hatására sikerült, a saját érdekeink ellen, azonban mi akkor vétettünk nagyot, amikor ezt a természetellenes folyamatot továbbra is elismertük és fentartottuk. Emberségesen érző és sokat szenvedett közvetlen elődeink azt hitték és remélték, hogy a család tékozló gyermekei majd csak jobb belátásra jutnak maguktól is, s azért nem zabolázták meg a rakoncátlanokot, ma pedig már alig bírunk velők, sőt egyesek már egyenesen a család felbomlását siettetik elbizakodottságukban, bízva a családon kívül álló rokonok – támogatásában.

A ma már általánosan elfogadott nevelési rendszer mellett is, a család romlására törő gyermek szükség esetén szigorú fegyelmezésben s még súlyosabb esetben, úgynevezett javító-nevelésben részesül, de a gonosz indulatokat okvetlenül megfékezik. Es ki merné tagadni, hogy az állami élet zavartalan fejlődése is megkívánja a szigorúbb eszközöket azokkal szemben, akik az egyetemes fejlődést szándékosan megakasz-

tani, avagy az állami érdekekkel ellentétes irányba terelni akarják?!

A hazában dúló nemzetiségi kérdések között kétségtelenül az úgynevezett román nemzetiségi kérdés fejlődött legveszedelmesebb arányokban a Romániából támogatott irredentista célú állandó izgatás miatt. Bármely néven nevezhető társadalmi, közgazdasági, kulturális avagy politikai, helyi vagy -országos érdekű mozgalom esetében, egy idő óta már előre számolnunk kell azzal a mind hangosabban bevallott ellenséges célzatú mozgalommal, mely egyidejűleg a »román nép« nevében, s ennek külön érdekei védelmére indíthatni fog. Még a faji érdekeket nem is érintő, tisztán socialis irányú országos érdekmozgalmakkal szemben is ott van a nyílt követelés, hogy a tervezett socialis intézmény, amennyiben a román ajkú lakosságot is érinti, a megfelelő arányban *külön román jelleggel* ruháztassák fel.

A román ajkúak felekezeteinek érsekei és püspökei is, ha híveikhez szólnak, akár közvetlenül, akár a papok útján, mindig csak a »román faj« vagy a »román nép«, sőt nemzetről beszélnek a felekezeti vagy vallási érdekek helyett. A tanítók iskoláikban, egyesületeikben szintén hangsúlyozottan kiemelik az ország polgársága közül, az egyetemes nemzet testéből a *román fajt* és *román nemzetet*. Minden román ügyvéd kizárólagos jogot követel magának a »román nép« jogvédelmére stb. Egészen észrevétlenül alakultak meg hazánkban a kifejezetten román egyházak, román iskolák, román pénzüzetek, a román iparosok, kereskedők egyesületei, a román mezőgazdasági szövetkezetek stb. Külön csoportokban látjuk ma már a román papokat, tanítókat, ügyvédeket, orvosokat, birtokosokat, országos képviselőket, sőt néhol a közigazgatási és állami tisztviselőket is. Akarva nem akarva tehát ma már számolnunk kell a külön román országos, megyei és községi politikával, a külön román egyházi, közművelődési és közgazdasági politikával, sőt még a külön hazai román irodalommal és művészettel is.

Ez a külön »román világ« hazánk testében szemünk láttára, alig négy évtized alatt alakult meg, azzal a külön román középosztályival egyszerre, melynek tagjai a román ajkú nép tömegéből a román nyelvű és szellemű nevelés és

cultura révén kiemelkedve, váltak idegenekké a magyar műveltségre és nemzeti életre nézve.

Különben az erdélyi részeket annyira gazdátlanak tekintette és tekinti ma is Románia, hogy amiként a macedoniai koczóvlachok kulturális szükségleteiről országos törvényben mert gondoskodni, húsz év előtt az erdélyrészi külön román kulturintézményeket is *nyíltan* kezdette támogatni. Báró Bánffy Dezső változtatott annak idejében ezeken az állapotokon némileg. Románia azonban még ma is támogatja nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is a hazai román propagandát, csak hogy a támogatás módja ma már nem hivatalos jellegű, bár a támogatásnak több különös formájával találkozhatunk azért ma is, még felületes szemlélet mellett is. A félhivatalos támogatásnak egyik jellegzetes módja például, ha a hazai román sajtó román állami hirdetések után romániai általányt élvez. Ily úton tájékozódnak azután a havasi falvak pópái havonta, esetleg többször is, hogy milyen a Román Nemzeti Bank havi mérlege, hogy a román államvasutaknak milyen beszerzésekre van szüksége, hogy a román hadsereg mennyi gombot, tarsolyt, kardot, puskát stb. kivan beszerezni.

Tudvalevőleg Románia pénzügyi viszonyai sem valami rózsásak, de amikor a Balkán háborúk miatt itthon is pénzülszűke mutatkozott, a hazai román pénzüintézetek támogatására mégis tudott Románia tíz millió frankot juttatni, melynek révén ezen időtáiban az erdélyi részekben csakis a román bankok útján lehetett birtokot vásárolni. így került azután a hunyadmegyei Berivoy-féle birtok is a Kenyérmezőn MIHU JÁNOS román birtokos kezére, holott állítólag az állam már régóta meg akarta szerezni – telepítési célra. Már fel sem tűnik nekünk az a sűrű érintkezés, melyet a hazai román középosztály vezetői tartanak fenn Románia közgazdasági és politikai köreivel s ennek tulajdonítandó az is, hogy románjaink panaszaikról legtöbbször Bukarest-Bécsen át értesülnek Budapesten.

A *külön román világ* különösen az erdélyi részekben, a románoktól annyit emlegetett *Peste Hotárban*, *Transsilvániában*, vagy még egyszerűbben »a hegyeken túl« indult virágzásnak. E területet sikerült a románoknak annyi, tisztán a

külön román érdekeket szolgáló intézménnyel behálózni hogy a dunamenti román már büszkén tekint Transsilvániára.

A románok – részérői annak idejében annyit gyalázott Apponyi-féle iskolai törvény daczára is, 1911-ben az erdélyi részekben 1.184 magyar tannyelvű népiskolával szemben, 1.284 román nyelvű népiskola terjesztette a *román kulturát* magyar állami támogatással. Sőt már odáig merészkedtek a románok a magyar nyelv iránti gyűlöletükkel, hogy a nagy-szebeni gör. kel. érsekség szentszéke valósággal üldözőbe vette azokat a gör. kel. hitfelekezeti tanítókat, akik iskoláikban a magyar nyelv tanítását komolyan vették. *Az államtól* egyházi tanfelügyelet czélokra nyújtott segélyből kinevezett román tanfelügyelő javaslatára a tanítói egyesületeket egyszerűen feloszlatta, mert azokon a tanítók többször foglalkoztak a magyar nyelv sikeres tanításának módszerével. A tanítói egyesületek helyébe, teljesen *romániai mintára*, központilag szervezett és kormányzott tanítói értekezleti körök gyűlésein 1912-ben oktatta ki az elnöklést végző szentszéki képviselő tanítókat, hogy a gör. kel. felekezeti iskolákban magyarul semmit sem szabad tanítani, mert ezekben a magyar nyelv még párhuzamosan sem egyenlő értékű a román nyelvvel, hanem egyszerűen csak amolyan tantárgy.

Egyenesen bámulatraméltónak mondható a románság iskolánkívüli culturpolitikai szervezete. A Nagyszebenben székelő »Astra« (román közművelődési egyesület) egymaga olyan kiterjedt szervezettel bír, hogy ahhoz hasonlót egyetlen magyar közművelődési egyesület sem mutathat fel. Így az 1911. év végén már 67 fiókja volt, melyek alá további 274, úgynevezett *culturaiis ügynökség* és 442 népkönyvtár tartozott. A magyar közvélemény azonban ezen román szervezet működéséről alig is vesz tudomást, mert nem üt zajt, hanem csendben végzi a magyar nemzeti érdekek aláaknázását.

A culturaiis ügynökség intézményét még nem is ismerik a magyar közművelődési egyesületek s ezért nem is tudnak a nép rétegébe olyan mélyen behatolni, mint teheti ezt az Astra. Amely községben vagy községcsoportban az Astiának legalább négy tagja akad, ott már szervezhető a culturaiis ügynökség, melynek vezető tagjai azután szinte korlátlan hatal-

mat nyernek a nép fölött, ők lévén egyúttal a román pénzügyintézetek »bizalmi« emberei is, ami nemcsak tekintélyt ad nekik a nép előtt, hanem busás jövedelmet is biztosít számukra. Minden váltó a kezükön megy át, sőt a nép még a betéteit is csak a bizalmi férfiak utalványára veheti föl, ami a betét biztonságát is jelenti a nép előtt.

Az Astra-fiókok és ügynökségek azonban mindinkább fokozódó jelentőségű román közművelődési munkát is fejtenek ki. Az 1911. évben 733 népszerű előadást is tartottak (276-tal többet mint előző évben) 250.000 hallgató előtt. Jellemző, hogy ebben a munkában a 271 előadó között 101 pópa szorgoskodott. Az Astra-központ ezenkívül az utóbbi években gazdasági vándorelőadói állást is szervezett. Ez az előadó azután Astra költségén állandó propagandát fejt ki a tisztára román jellegű falusi szövetkezetek érdekében, óva intve a szövetkezésre hajló román kisgazdákat, nehogy valamelyik magyar szövetkezeti központ kötelékébe álljanak.

Legnagyobb sikerét az Astrának az utóbbi években a nép számára szerkesztett és kiadott Bibliotéka Poporálá-va érte el. A közművelődési ügynökségek körül csoportosítja ugyanis az Astra, az évi két korina tagdíjat fizető, úgynevezett segítő tagjait, akiket e csekély évi díjért egyenként, havonta megjelenő népies füzettel és évente egy Astra-naptárral lát el. Az 1911. évben már 110.479 népies román nyelvű füzetet juttatott így az Astra a nép kezére, tizezeröttszáz segítő tagja után. Jelentékeny propagandát tud kifejteni továbbá az Astra, a szintén általa kiadott Bibliotéka Tineretului (Ifjúsági könyvtár) útján is, melylyel a tanuló ifjúságot látja el román szellemi táplálékkal, az 1911. évfolyamán 12.000 példányt juttatva ebből is a fiatalság kezébe.

Az Astra-központ sürgetésére az 1911. év folyamán 18 fiók rendezett területén analfabéta tanfolyamot, nem nagy eredménnyel ugyan, de mégis 430 felnőt tette le a vizsgálatot a román írás- és olvasásból.

Az Astra jövődő munkásságát jó részben arra akarja fordítani, hogy a románlakta falusi szövetkezeti intézményekkel hálózza be, s így elszigetelje a románajkú lakosságot a magyarokkal való szövetkezeti érintkezéstől is. E propaganda költségeire az oroszországi Stroescu Vasile milliomos bojár

ötvenezer koronát bocsátott az Astra rendelkezésére, kérve, hogy ezt a román mozgalmat ezután is szívesen támogatja anyagilag.

Itt kell megemlékeznünk arról a már évek óta fennálló politikai actióról, melyeknek célja »román nemzeti« olvasmányokkal ellátni a magyarsággal érintkező, vagy annak tömegében szigetként jelentkező román lakosságot. Ezt a román nemzeti olvasmányt a »román nemzeti párt« nyújtja közvetlenül a Poporul Român című heti néplapja útján, melyből néhány száz példányi ingyen juttat a »veszélyeztetett« falvaknak. Az ingyen példányok árát azonban a nagylelkű adakozók adják össze, akik között évente ott szerepelnek a romániai Kultur Liga és fiókjai is. Ilyen módon az 1912. évben egy román kimutatás szerint 1200 példány járt ingyen a kijelölt címekre a Poporul Roman-ból.

Végezetül mintegy összehasonlításként, itt közlök a Magyarországon és Románián kívül élő románok kulturális életére vonatkozólag néhány adatot a nagyszzebeni gör. kel. érseki tanügyi előadó nyomán.

Az 1775-ben Moldovából Ausztriához kapcsolt Bukovinában, tehát tényleg ősi román földön, 476 népiskola közül ma mindössze 162 a román tannyelvű, természetesen a német nyelv alapos, komoly tanításával kapcsolatban. Az iskolákat a politikai községek tartják fenn, s így ezek ott nem is »román nemzeti« intézmények, mint nálunk, az egyházak autonómiája védelme alatt. Az 1801 tanító közül csak 717 román származású, akik kivétel nélkül a czernovitzi német tannyelvű képzőben nyerték képesítésüket.

Az orosz Beszarábiában állítólag két millió román él. E tartományt egyik részében 1812-ben és másik részében 1877-ben vette el Romániától Oroszország. A román uralom ideje alatt Beszarábiában két román gymnasium és 125 népiskola állott fenn. Ezen orosz tartományban 1890-ben 13 gymnasium és 586 népiskola volt, köztük 27 német és tíz bulgár tannyelvvel, de román tannyelvvel egy sem. Különbön ezen ősi román területen a román nyelv sem a templomban, sem az iskolákban fel nem csendül, akárcsak a magyar nyelv a romániai (etelközi) magyar falvak templomaiban és iskoláiban!

Bulgáriában, a Dunamentén 100 ezer román él s ezek

részére három elemi iskola és egy kereskedelmi iskola áll fenn, ezen utóbbi Sofiában.

Szerbiában szintén a Dunamentén 300 ezer román él, s 1870-ig ezeknek nyelve volt az egyházakban a liturgikus nyelv és az iskolákban a tanítá nyelv. Azóta azonban a román nyelv teljesen kiszorított a templomokból és népiskolákból s már csak a család körében türetek meg. A román gyermekek tanítói nem is értenek azok nyelvén, akárcsak a romániai magyar faivak tanítói.

Törökországban, főleg Macedoniában egy fél milliónyi román él, s ezek részére 106 népiskola, egy gymnasium, két kereskedelmi iskola és egy tanítónőképző áll fenn, román tannyelvvvel, mely mellett *komolyan* tanítani kellett a török állami nyelvet is. Ezen iskolák fentartására Románia évente közel egy millió frankot fordított s egyúttal az iskolák felügyeletét is saját közegeivel végeztette.

Még található mintegy kétezer román él Istria-félszigeten is, ezeknek azonban csekély számukra való tekintetből is, nincs semmi román kulturális intézményük.

Összehasonlítva a Magyarországon élő románok »nemzeti életét« a más államok területén élőkével »a román nemzeti« cultura szempontjából, magyarázza meg, aki tudja, hogy mi-féle okuk lehet a románoknak azokra a vakmerő rágalmakra, melyekkel Magyarországot elhalmozták az utóbbi évtizedek alatt itthon és Európa előtt: hacsak az nem, hogyha szép szerével annyi autonóm jogú »román nemzeti« erősséget szerezhettek meg, erőszak révén talán még többet is kicsikarhatnak. Más országokban pedig, ahol ingyen semmihez sem jutottak hozzá, sőt amijök volt azt is elvették tőlük, ott az erőszakhoz sem mertek és nem mernek nyúlni!

A hazai román-kérdésnek kicsinybevevésének még keservesen megadhatjuk az árát, ha elég korán romániai, orosz, avagy porosz mintára a legnagyobb erélylyel elejét nem vesszük a nemzeti veszedelem továbbfejlődésének. Már beláthatta Magyarországnak minden, a nemzetiségi kérdés iránt érdeklődő politikusa, hogy a román kérdés többé sem nem kulturális, sem nem sociális kérdés, hanem egyszerűen *hatalmi kérdés*.

A románok egyénenként kerülhetnek akár kedvezőbb helyzetbe is kulturális avagy sociális tekintetben, mint egyé-

nileg velük egyenlő értékű magyar polgártársaik: kielégítve sohasem lesznek addig, amíg Magyarország testéből ki nem válhat a közjogi értelemben is vett *külön román test*. A forma egyelőre mellékes, a fő csak az, hogy legalább Erdély területe külön román közjogi területnek minősítessék előbb, vagy utóbb.

Az az eszköz és mód, melylyel románjaink politikai vezetői erőszakolták ezen eszme megvalósulását, burkolt formájában is olyan brutális és a nyilvánvaló rágalmak miatt annyira vakmerő volt, hogy komolyan venni a kitűzött »célzt«, józan észszel eddig alig is lehetett. Inkább csak egyes románok beteges hatalmi mámorának, avagy politikai zsarolási vágyának lehetett minősíteni a »román nemzeti követeléseket, aminek következtében az egész román kérdés többé-kevésbé csak közigazgatási, vagy igazságszolgáltatási feladatnak volt minősíthető. Ebből a felfogásból azonban már alighanem teljesen kiábrándultak azok is, akik a »vezető román« politikussal barátságos megbeszéléseket folytattak – »a román nemzet« kívánságai felől.

Csak a vak nem látja, hogy a »román nemzet« kizárólagos egyházi és világi képviselői az ország mai közjogi beosztása mellett egy dolgot feltétlenül nem akarnak: a magyar és román lakosság békés együttélését, összeforradását a magyar nemzeti eszmében. A román nemzeti párt melynek tekintélyét az összes román egyházi főhatóságok is elismerték politikai téren, két év óta már egészen nyíltan hirdeti és követeli a teljes elszigetelődést a magyar lakosságtól és minden általános érdekű magyar intézménytől. A magyar csárdás végignézése egy románra nézve, már a külön román társadalom bojkottját vonhatja maga után; a magyar szöveggel is elénekelt dal pedig a román énekes-egyesület felbomlását idézi elő.

Ma már odáig fejlődtek a dolgok, a román kérdést illetőleg, hogy a román lakosság tömegében, felülről lefelé terjedőleg, a magyar közvéleménytől még el sem képzelt vastag rétegben, kitörülhetetlen legfőbb vágyként Erdély román autonómiája ejtette rabul a lelkeket. Minden országos intézkedés mely a román álmák körét csak látszólag is zavarja, óriási román tömegeket tud izgalomba hozni.

A hajdúdorogi gör. kath. püspökség felállítása számtalan román tiltakozó népgyűlést hozott össze, közte a gyulafehérvárit, hol közel harmincezer román »kiküldött« tiltakozott elkeseredetten a román hivek és egyházak elmagyarosítási szándéka ellen. A román püspöki kar, értekezleteivel és hivatalos sajtója, a balázsfalvi Unirea útján hónapokon keresztül tartotta izgalomban a már-már lecsendesülő népkedélyt. A püspöki kar még Rádu püspököt is el merte küldeni Rómába - tiltakozni, s nem rajta múltott, hogy a bukaresti érsekkel, Neizhamerrel karöltve vissza nem vonatták a vonatkozó pápai bullát. És miért? Mert a román püspökségek alól felszabadított 70 község 72 715 gör. katolikus hívője között 35.420 lélek *csakis* magyarul tudott, míg a csakis románul tudóké mindössze 14.218 hívőt tett ki. Ezeket az adatokat a román püspökök éppen úgy tudták akkor is, mikor Rádu püspököt Rómába küldötték, hiszen a nagyváradi és a balázsfalvi egyházmegyék évkönyveiből valók, s mégis volt bátorságuk román egyházi kormányzás alatt tartani Magyarországon 30 olyan egyházközséget, melyekben egyetlen hívő sem tudott románul és amikor az általuk nyújtani nem akart természetes lelki gondozással mást mert a magyar állam és római pápa megbízni, képeseknek mutatkoztak a legelkeseredettebb ellenállást kifejteni, melytől hónapokon át visszhangzott még a szomszédos Románia is. Ma már a legkétségbeesettebb fogvicsorogatóssal tekintenek minden magyar életnyilvánulásra, mely a szerintök román területen észlelhető, de ha erejük lesz hozzá, majd más eszközöktől sem fognak visszariadni.

A Petőfi szerepére vágyó Goga Oktávián román politikusköltő és a nagyszebeni »Astra« titkára már megszerkesztette a *békés idők*re szóló »román nemzeti követelések« pontozatait is, számszerint 17-et, melyeket lapjában, a Nagyszebenben megjelenő *Luceafarulban* közre is bocsátott, anélkül, hogy *akadt volna egyetlen* úgynevezett *hazafias román* az egész országban, aki a legalább is szertelenségnek látszó s a minimális román jogokat magukban foglaló »dákoromán« pontok ellen felszólalni mert, vagy akart volna is.

Íme egy kis ízelet a »román pontok«-ból, melyek a Magyarországon élő románajkú lakosságnak még mindig csak a »minimális jogait« foglalják magukban:

1. A magyar állam tartson föl barátságos viszonyt Romániával s ennek igazolására szüntessen be minden tilalmat és rendeletet, melyek a két államban élő románság culturaiis egyesülését megakadályozzák. A romániai sajtótermékek akadálytalanul engedtesse be az ország területére s a romániai szintársulatok, felolvasók, művészek stb. minden névvel nevezhető korlátozás nélkül járhassanak át Magyarországba.

2. A Romániával kötött szerződések külön kedvezményeket biztosítsanak a határmentén lakó román lakosságnak.

3. A honvédségnél az oktatási nyelv a román legyen s a katonai bíraskodásnál is ismertessék el a román nyelv joga.

4. A románság államalkotó, közjogi tényezőnek tekintessék.

5. A törvényhozás mindkét házában a románság számarányának megfelelően legyen képviselve.

8. A nemzetiségek egyenjogúsága külön törvényben biztosíttassék.

9. Az állam egyezzek bele új román püspökségek felállításába. Az új püspökséghez csatolt román községek visszaadandók a román püspökségeknek. Az egyházak belső kormányzása költségeire elegendő anyagi támogatást nyújtson. A vallás- és közoktatásügyi ministeriumban *külön román, osztály* állíttassák fel, román osztályfővel és hivatalnokai karral.

10. Az egyetemeken meglevő román irodalmi tanszékek mellett még román történelmi tanszékek is állíttassanak fel. *Az összes román egyetemi tanárokat a nagyszebeni Astra ajánlatára nevezze ki a minister.* A külön román diák egyesületeket az állam anyagilag támogassa. Román gymnasiumokat állítson fel az állam, melyekben minden tárgy románul taníttassák s addig is a nagyszebeni és lugosi állami főgymnasiumok román líceumokká alakítandók át. Az Apponyi-féle törvény törültesse el s a románlakta vidékeken csakis román tanyelvű népiskolák lehessenek. A román tankönyveket csakis a külön közoktatásügyi ministeri szakosztály bírálná felül.

11. A gyülekezési jogot nemzetiségi alapon is biztosítsa az állam. A román culturegyleteket anyagilag is támogassa az állam s részükre portómentesség, mérsékelt vasútijegy stb. kedvezmények adandók.

13. A románok peres ügyekben a román nyelvet használhassák, román vidékeken román bírák alkalmaztassanak s a tárgyalásoknál a bíró románul tárgyaljon.

14. Román megyékben a hivatalos nyelv a román legyen, de ahol a románság kisebbségben van, ott is tiszteletben tartassék a román nyelv. A megyék nemzetiségi alapon osztassanak be s azokban a közigazgatási tisztviselők is románok legyenek.

15. 17. Román kórházak állíttassanak fel, román orvosokkal.

Különbén amit Goga Oktávián költői phantasiával így összeszerkesztett mint »minimális román jogot«, nyíltan hirdeti már a magyar törvényhozás házában is a »román nemzeti« politikai párt, mely már eltudta érni, hogy az állam vezető tényezői is szóbaálljpnak vele.

Különbén ez a román hatalmivágy már annyira befészkelte magát minden románajkú magyar polgár lelkébe, hogy a józanabb felfogásnak igazi hívei már nem is akadnak. Mert azok közülök, akiket a román közvélemény renegátoknak bélyegez, még ezek is csak látszólag és a *magyarok között* hívei a magyar nemzeti politikának, a látszólagos »mérsékelt román« voltuk jutalmául élvezett és még fokozni kívánt előnyök ellenében. Ha a »mérsékelt románoknak« nyújtott magyar előnyökben dúskált román nemzetiségű, volt »román-magyar« hazafiak életének utolsó szakaszát vesszük szemügyre, lehetetlen mindeniknél megdöbbenéssel nem tapasztalni, hogy mindannyian a »román nemzet«-nek haltak meg, mintha ezzel megtévelyedésükért akartak volna vezetelni. A legtöbb román nagy alapító, valamikor *nagy magyar hazafi* volt s ennek is volt köszönhető fényes anyagi helyzetük (Gozsdu, Petrán, Havas, Mocsonyi, Sulutiu, Láday, Zsiga stb.)

Mindazok, akik a magyarság társadalmi, kulturális és gazdasági életének védelmi helyzetbe való helyezkedését nem helyeslik s annak szükségét nem látják be, mert még további engedékenységgel biztosítottnak hiszik a magyar és román lakosság békés együttélését az egységes magyar nemzeti eszmében kiengesztelődve: azok Magyarországon a külön román jellegű hatalom kialakulását, ha akaratlanul is, de hihetetlenül veszedelmes mértékben segítik elő.

Le kell végre számolnunk a román egyházak autonómiája-

nak, a külön román kulturának nyújtott engedmények s a külön román közgazdasági és politikai törekvések rendjén már eddig szerzett szomorú tapasztalatok után arról, hogy itt, különösen az erdélyi részekben a magyar nemzeti supremacia elnéző, kedvezményeket nyújtó eszközökkel még helyreállítható és megerősíthető. Végre is, akarva, nem akarva, ha mint magyarok itt élni akarunk s e földet politikai magyar tulajdonnak akarjuk megtartani továbbra is, rá kell szánnia magát a magyar államnak Poroszország, Románia, Szerbia, Oroszország nemzeti politikájára. Ezek nemzetiségi politikája szerint pedig minden olyan törekvést, mely a nemzeti állam kialakulásának útjában áll, a legerélyesebb eszközökkel is meg kell semmisíteni a nemzet önvédelme nevében, mert azt még sem lehet egy nemzettől kívánni, hogy önként dobja oda önmagát az erőszakos halálnak, csak azért, hogy egy más nemzet virágozzék fel sírhantján!

Az erőszakoskodást engedményekkel, alkudozással nem lehet leszerelni. Az erőszak csak a még nagyobb erő kíméletlen visszahatása előtt hajlik meg. A poseni lengyelek a porosz erőszakos telepítési politikával felvették a harcot s erre válaszul a porosz törvényhozás egy milliárd márkára emelte föl a lengyel birtokok kisajátítására rendelt alapot. Magyarországot kivéve Európa minden »művelt« államában kialakult a nézet, hogy a nemzetiségi követelődésekkel szemben alkudozásnak helye nem lehet, az állam létalapjának aláásása nélkül – és eszerint is cselekszenek – a szemünk láttára. Volna tehát bőven példa előttünk, s ha mi mégis engedékenyebbek, humánusabbak kívánunk lenni, mint a »művelt« nemzetek, azzal nem elismerést fogunk aratni, hanem csak pusztulásunkkal fogjuk igazolni – oktalan-ságunkat!

Azok, akik a politikai fergetegben idegfeszítő harcot folytatnak az ország és a nemzet közjváért, csendesebb pillanataikban sem vehetnek tudomást a határszélek felé eső 500-600 lakosú kisközségekben folyó élethalálharczról, melyet a szórványosan élő magyarság folytat az – Isten tudja honnan – erőrekapott románsággal. Az a 10-50 magyar lélek a románság tengerében mindinkább súlyosabban érzi azt az állandó nyomást, melyet rá a »román nemzet« jogán

gyakorolnak, de még panaszra is szégyenli ajkát kinyitni, annyira hihetetlennek és természetellenesnek tűnik fel előtte, hogy valaki Magyarországon csak azért szoruljon háttérbe társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai téren, mert romágnak született.

Az annyit emlegetett Erdélyben a községek 64.3%-ában, számszerint 1.473 községben, a magyarság lélekszáma nem haladja túl a 160 lelket s ennek következtében az Apponyi-féle 1907. évi t.-cz. alapján, melynek eltörlését oly rettenetes hévvel követelik a románok, *a magyar kisebbségnek nincs sem joga, sem módja gyermekét a magyar kultúrában neveltetni.* E törvény 18. §-a ugyanis azt a jogot adja a nem-magyar nyelvű felekezeti iskoláknak, hogy azok csak akkor kötelesek a magyar tanköteleseket magyar nyelven tanítani, ha számuk a húszat meghaladja, de ekkor is a közoktatásügyi miniszter a magyar nyelven való tanítást csak *elrendelheti.* Hogy mit jelent a törvénynek ez a hihetetlen intézkedése Erdély 1.473 községében szétszórtan élő magyar kisebbségre, azt csak az tudhatja kellően mérlegelni, aki tudja, hogy mily elenyészően csekély számú állami iskola található a nemzetiségi vidékeken, s hogy a felekezetinek nevezett, de valójában »román nemzeti népiskolák« mennyire meg vannak fertőzve az úton-útfélen jogot és érvényesülést követelő »egyetemes román kultúrától«, mely azonban falvainkban még a legtöbb helyen, a legsötétebb kulturálatlanság mezében kérkedik. Ennyi erdélyi községben a magyar kult urának, ha véletlenül, nagy rikán nem akad egy-egy állami iskola, az Apponyi-féle törvény 18. §-a alapján még csak joga sincs bebocsátást kérni s az ott lakó magyarság törvényesen el van zárva attól, hogy a magyar cultura hatását élvezze, sőt a törvény kényszeríti rá, hogy alávesse magát a román cultura kizárólagos hatalmának.

Ali következik ebből a magát Magyarországon itthon-érizni akaró fajilag is magyar alsóbb néposztályra? Gyermekeit szeretné iskolába járatni, de nincs magyar iskola, oláh iskolába azonban nem adja fel, mert tiltakozik ellene magyar faji öntudata is, s ezenkívül természetellenesnek is tartja, hogy Magyarországon a magyar szülő túlnyomólag állami pénzből fentartott, de »román nemzeti« szellemű oláh iskolában neveltesse gyermekét. Az az oláh faluban rekedt magyar

paraszt, a magas magyar culturpolitikát nem képes megérteni s nem is tud hosszú ideig belenyugodni, hogy gyermeke oláhnak neveltessék, inkább lemond az iskola áldásáról s gyermekének nevelését rábízza az erdőre, mezőre ... A következő pedig az, hogy a világ tovább halad, az oláhok hovatovább mind értelmesebbek lesznek, a magyar kisebbség-faji büszkeségét pedig megőrli az idő s végül – amint ez Erdélyben a magyar szórványok százaiban tapasztalható a legutóbbi tiz év alatt is, – *a büszke magyarból kicsidenként a falubeli oláhság alja keletkezik, aki végre is megtagadja magyar származását . . .*

Meglátogatva Erdélyben ezeket a magyar szórványokat, elszorul az ember lelke, látva *mint lapul meg a maroknyi magyarság az oláh »nemzeti öntudatnak« vakmerően kihívó megnyilvánulásaival szemben.* Az oláh szavaktól hemzsegő magyar nyelvét már csak a családi élet bizalmas körében használja. Olá hul köszönti és szólítja meg az utast, sőt ügyes-bajos dolgaiban is az oláh szót használja, mert így, azt hiszi, szívesebben állanak vele szóba. Egyháza is csak az oláhnak van, s így lelki ügyeit is kénytelen a pópával elintéztetni, aki oláh szó mellett kereszteli meg és temeti el.

A magyar himnusról fogalma sincs, vagy ha van is, kész veszedelem arról másnak is tudnia, hiszen az minden jóra való faluban megvetett, a román nemzet önértését mélyen sértő nóta, de együtt kell énekelnie unos untalan a »Desteap-tete Románe«-t s a többi oláh nótákat. A magyar nemzet színeit, mint ilyent, nem ismeri, mert az óvatos közigazgatás nem akarja a »románok« érzelmeit azzal sérteni s ezért még hivatalos ünnepeken sem látható magyar zászló, míg a pópa és tanító által szentnek nyilvánított »román nemzeti színeidhez már egészen hozzá szokott . . .

A községi közigazgatás szintén sült oláh, nemcsak a nyelvét, hanem a szellemet illetőleg is. A község házán magyarul megszólalni már a »román nemzet« elleni tüntetés számába megy, de minek is erőlködjék a magyar nemzeti közösségből törvényesen kiközösített magyar, amikor maga a falu jegyzője is a (domnu Notar!) olá hul tárgyal és írja a protocolumot is. Átadja magát érthetetlen sorsának kénytelenségből, beletörődik az oláh supremáciába, mert vasmarokkal kény-

szeríti erre a magyar állam hatalmas parancsszava, s ezen felül az a »román nemzeti élet«, melytől különben sem vagyonát, sem életét, sem megélhetését nem tudhatja biztonságban egy pillanatil sem.

Hihetetlennek látszó, de a valóságban számtalanszor megtörtént, amióta a románok politikai passivitásukkal felhagytak, s erről az erős nemzetiségi kerületet képviselő országos képviselők is tudnak, hogy a szórványokban élő magyarok – az oláh jelöltre adták szavazatukat, talán felesleges is magyaráznunk, hogy nem politikai meggyőződésből, A magyar kisebbség ellen folytatott ezen román terrorizmus már odáig haladt, különösen Erdély déli megyéiben, hogy a magyar paraszt még magyar ügyvédhez sem mer fordulni, hanem csak az oláhhoz, érezve még e téren is az oláh felsőbbiséget, melynek kegyelem nélkül ki van szolgáltatva. Csak oláh könyveket és újságokat lát; a világról szóló híreit oláh újságból olvassa fel oláh gazdatársa, akinek ingyen jár a Poporulul Român. A hivatalos közölni valót neki is oláhhul adják tudtára és még a csendőr is oláhhul szól rá. Hát kívánhatunk-e ezek után magyar érzést, magyar öntudatot, abban az 1.473 erdélyi faluban szétszórtan élő és 160 lélek-nél kevesebb lelket számláló magyarságtól?!

Poroszország egyetlen német parasztot sem áldoz fel a lengyelség többsége miatt. Ennek az egyetlen németnek is otthon kell éreznie magát még a lengyelség négymilliónyi tömegében is bárhol, bármely kis faluban, mert ezt kívánja az állam és nemzet becsülete. Egyetlen porosz útkaparó gyermekéért az összes környező lengyel falvak iskoláiban a német kulturát német nyelven kell tanítani, de nem azért, mint SCHORLEMER és LENTZE porosz ministerek a legújabb telepítési hitel megszavazásakor kijelentették a porosz képviselőházban, hogy a lengyelséget elnyomják, hanem a németiség kényszerű önvédelméből kifolyólag. A porosz államkormányának *szent kötelessége* – mondják, – hogy a maga részéről is megvédelmezze a németiséget a lengyelek gazdasági és nemzeti harczával szemben. Lengyel nemzeti jogokat elismerni képtelenség, mihelyt azonban a lengyelek csak individuális jogaik megőrzésére törekszenek s belenyugszanak a fennálló viszonyokba és lojális állampolgárok lesznek, a kor-

mány azt a harczot, melyet a lengyel törekvések ellen folytat, de amelyre a lengyelek kényszerítették rá, azonnal beszüntetheti; mindaddig azonban az államkormány álláspontja szerint a lengyelek elleni telepítési politikában szünet nem állhat be. A lengyelek különváltak és távortartották magukat a németektől, amit a német iparosok és kereskedők ellen indított bojkott is igazol, ezért az államnak gondoskodnia kell arról, hogy ezen Poroszországhoz került országterület porosz is maradjon. *4 porosz kormány nem akarja kiirtani a lengyeleket, hanem csak az egységes porosz állam megalakítására törekszik.* A lengyelek azonnal megkaphatják a békét, mihelyt lojális poroszokká váltak.

Ezek után hasonlítsa össze bárki is, a lengyelek között élő német és a mi oláhaink között élő magyar helyzetét! Es ne törjön ki keserű hahotában az ember, amikor a németek hányják szemünkre napról-napra, nemzetiségünkkel szemben tanúsított türelmetlen chauvinizmusunkat?!

Lássunk végül egy romániai analógiát is. Tudvalevőleg Romániában szászezeret meghaladó *magyar állampolgár* él. Ezek számára tíz év előtt magyar magániskolák keletkeztek, melyekben a tanítás anyagát, a használható tankönyveket a román kormány előzetesen is szigorúan felülbírálja; mindezek felül pedig a román nyelv megbízható komoly tanítása végett arra kötelezi az iskolafentartót, hogy *román állami képesítésű, fajlag is román* tanítókat alkalmazzanak a román tárgyak (román nyelv, földrajz, történelem) tanítására. Mivel pedig olyan magyarok is élnek Romániában, akik vagy már elvesztették magyar állampolgár jogukat, vagy pedig amúgy is régtől fogva román állampolgárok, a magyar iskolák fennmaradását ahhoz a föltételhez kötötte a román kormány, hogy ezeknek gyermekeit nem fogják felvenni, sem pedig a gör. kel. és gör. kath. magyar állampolgárok gyermekeit, akik csakis román iskolákba vehetők fel, az elmagyarosítás veszélyétől való megóvás szempontjából. E kikötések komoly ellenőrizhetése miatt, aztán az összes magyar iskolákban nyilvántartást kell vezetni a gyermekek szülőinek útleveléről. Ez a román analógia azonban nem teljes, mivel itt az idegen alattvalók iskolázásával szemben követett román eljárást említettük meg. *A teljes analógia az volna, ha a moldvai*

(régii Etelköz) magyar falvak lakosságának kulturális viszonyai! hasonlítjuk össze, az erdélyi magyarságot is már elnyomó oláhsággal. Ebből azonban legyen elég csak annyi: *e magyar falvakban a hívek papjának, a tanítónak, a jegyzőnek és csendőrnek nem szabad magyarul tudniok; a római. kath. kathekizmusl a magyar gyermekek kizárólag csak románul tanulhatják és a magyar tankötelesek addig tartatnak vissza a népiskola első osztályában, ameddig jól meg nem tanulnak románul.*

A magyar kormányhoz és a nemzet lelkiismeretéhez, szólunk, figyelmeztetve, hogy Magyarország állandóan beteg testrészenek, Erdélynek 2.323 falusi községe közül csak 28 akad olyan, melyekben ne tudna senki magyarul, – és 1.47."» községe van olyan, melyekben egyenként százhatvan leiknél kevesebb magyar található. *Az élő magyar lelkiismeret azért ne feledje el egy pillanatra sem, hogy Erdély ezen 1.473 községében lakó magyarok magyar öntudata, a mindennapi életben boldogulásuknak egyenesen akadályos a magyar kultúrától jobban el vannak zárva és az államilag támogatott oláh cultura veszélyeinek jobban ki vannak téve, mintlv magyar honosságukat megtartva – kivándorolnának akár Romániába!!!*

Ha nem akarjuk ámitani önmagunkat, őszintén és bátratl: ki kell mondanunk, hogy minden nemzetiségi kérdés nyilil és elkeseredett harcot jelent, melyet »kölcsonös megértésel«, csak az egyik féltől származó »nagyelkűséggel« leszerelni nem lehet, legfeljebb csak a döntő csatát lehet elodázni, mialatt könnyen lehet a gyengébb félből erősebb. Ha a nemzetiségi kérdés békés eszközökkel megoldható volna, a hatalmas német nemzet bizonyára nem folyamodnék a lengyelsége: egyenesen megsemmisítő eszközökhöz. A lengyelség aránylail: csak akkora szigeteket alkot a német nemzet testében, mint a: erdélyi kétszázezernyi százság az egész magyar nemzetében. s az mégsem tűri meg még »néprajzi érdekesség« czíme alar. sem, mint mi tesszük a százsággal. Hiába a nemzet testére nézve éppen olyan aggodalomra okot adó a beékelődött »idegen test«, mint az egyes emberre nézve, ha testébe olyan anyag kerül, melyet sem assimilálni, sem eltávolítani nem tud. Az emberi test is vagy elgyöngül, vagy belepusztul, h idejében műtéttel nem segítenek a bajon.

A török nemzet azt hitte, hogy a testébe ékelődött »idegen testektől« a világ végéig élhet. Az eredmény szemeink előtt bontakozott ki. A német nemzet a modern felfogásnak hódolva, az erőszakkal magába vett *idegen testeket is*, a lenyelséget, francziákat, dánokat, mesterséges szerekekkel kényszeríti az assimilálódásra s amennyiben ez minden részében nem sikerül, a mesterséges kiküszöböléstől sem riad vissza. Ugyanígy tesz a román nemzet is a testében rekedt idegen testekkel: a magyarokkal, szerbekkel, bolgárokkal, törökökkel, mesterséges assimilálódásra kényszerítve azokat, nem sajnálva a külön áldozatokat sem, miként a beteg ember teszi, ha életét valamely kór megtámadta.

A természetes assimilálódás következtében már a magyar nemzet testében is sok *idegen test* felszívódott és vannak olyanok is, melyek akarva nem akarva már a természetes assimilálódás útján vannak. Egyetlen nagyobb *idegen test* van még benne, a románság, mely a nemzet testében fejlődő természetes oldó folyadékoknak ellene áll, sőt külső ráakodások és belső oszlás révén olyan arányokban kezd fejlődni, hogy maholnap a magyar nemzet testének általa megtámadott része elszakadni készül a törzstől és egy kívülálló idegen törzs vérkeringésébe törekszik bekapcsolódni.

Íme előttünk áll az erdélyi román nemzetiségi kérdés a maga rideg valóságában!

Adhatunk a magyarországi, de különösen az erdélyrészi oláhnak, akár minden csecsemőjének is titkos választói jogot, további milliókkal támogathatjuk évente külön culturáját, emelhetünk még több önkormányzati joggal felruházott »román nemzeti« erősségeket neki, az anya önfeláldozó gyöngédségével bánhatunk vele, de mindezzel ugyanazt érjük el csak, mint az a beteg ember, ki a testében élősködő baktériumokat mesterségesen is táplálja és ápolja, hogy azok majd »hálából« ne siettessék a halál beálltát. Csak a vak nem látja, hogy a magyar nemzet által, tisztán csak a hála és jobb meggyőződés reményében, az oláhságnak eddig adott minden kedvezmény és elnézés, csak a nemzet és birtoka ellen indított harci készségét növelte.

Mióta oláhjainknak nemcsak külön egyházi, kulturai, közgazdasági, hanem politikai szervezete is megalakult, azóta ez

a külön oláh politikai szervezet nyíltan hirdeti szóval és sajtójában, de igazolja cselekedettel is minden számottevő oláh ajkú polgártársunkkal szemben a »nemzeti parancsot«: Az ellenségeinktől – a magyaroktól – való erkölcsi, értelmi, társadalmi és politikai elszigetelődés elve parancsoló szükség, melytől semmi eltérést sem engedhetünk meg mindaddig, amíg vissza nem szereztük mindazon feltételeket, melyektől nemzeti lételünk függ. E tekintetben tett bármely engedmény gyöngíti legfőbb elhatározásunkat és solidaritásunkat, s ezen, amennyiben erőnkötől telik, nem fogjuk ezen nemzeti elvünk áthágását eltérni. (Az oláh nemzetiségi párt gyakran megismétlődő parancsoló kijelentése ez, hivatalos lapja, az aradi Románul útján, valahányszor kisül, hogy valamelyik oláh-ajkú polgártársunk magyarokkal *közösen* vesz részt valamely általános érdekű társadalmi vagy kulturális mozgalomban.)

Nem rég jelent meg egy, a nagyszebeni oláh érseki székeségtől sugalmazott oláhnyelvű röpirat (Starea invatamantului in comitatul Huniedoareij a hunyadmegeyi kir. tanfelügyelők ellen. Ebben többek között azért támadják meg a tanfelügyelőket, mert a hunyadmegeyi iskoláktól is megkövetelik, hogy »a magyar nemzet dicső múltját és hagyományait« ápolják a gyermekek lelkében. *Mi közünk nekünk hozza, méltatlankodnak az oláh cultura lovagjai – nekünk megvan a mi dicső múltunk, vannak nemzeti hagyományaink s ezek ápolandók – az ősi és erős oláh nemzeti tradíciókkal ékes Hunyadmegeye iskoláiban.*

Itt megszűnik minden további okoskodás és véglegesen le kell tennünk arról, hogy Erdélyben az oláhság valaha, beletörődjék a magyar nemzeti állameszmébe s az ott élő magyarság, a kölcsönös megértésre való *egyoldalú* törekvésével nemzetileg megerősödhessek és fejlődhessek. Itt minden egyes magyar és minden magyar közintézmény »idegen« és »ellenség« az oláhság szemében, melylyel szemben a harcot már *nyíltan és bátran* felveszik, egy *idegen állam*, a román királyság erkölcsi és anyagi támogatására, segítségére támaszkodva, bár tisztában vannak az erők *ezidőszerinti* egyenlőtlen voltával. GOGA OKTAVIAN-unk a bukaresti *Adeverul*-ban a magyar kormánynyal állítólag folytatott sikertelen alkudozás részleteinek ismertetése kapcsán így nyilatkozott:

Egy évszázados történelmi ellenségeskedés nem végződhetik a zöld asztalnál – egyszerű tárgyalásokkal, – nyíltan kijelentve azt is, hogy a bárhol élő románok napja mégis csak Bukarestben fog felkelni!« Vehetjük még az eféle elszólásokat csak üres fenyegetésnek, de mi lesz majd akkor, ha a »mindenütt élő románok« ereje és feljövő napja az erő viszonyokat javukra dönti el?!

Az oláhság a harczra kihívó keztyűt már naponta oda-dobja a magyar nemzet elé s a szándék veszedelmes voltán mit sem változtat, hogy a kihívást nem vesszük komolyan és megelégszünk azzal, hogy megnyugtatásukra még áldozatra is készek vagyunk. Legfeljebb csak több erőt gyűjtenek és időt nyernek, hogy Erdélynek annál biztosabban birtokába jussanak.

Amiként Németország felvette a harczot a lengyelséggel szemben, hogy Posent németté tegye, s amiként a porosz kormány kijelentette nyíltan, hogy nem a lengyel lakosság kiirtása a cél, hanem az egységes porosz nemzeti állam megalkotása még a lengyellakta területeken is: azonképpen nekünk is nyíltan állást kell foglalnunk az ellen, hogy Erdélyben a magyar állam eszmére nézve idegen állam-eszme hódíthasson tért. Ha Románia, mely mindinkább érezhető módon már érzelmi és érdekkörébe vonta az erdélyi oláhság érzelmi világát, megtehetette azt, hogy két megyéje magyarságát mesterségesen elszigetelte nemcsak területileg, hanem culturailag is Magyarországtól: a legkevesebb amit megtehetünk, már csak a *viszonosság jogán is*, de azonfelül a magyarság önvédelme szempontjából is, hogy:

1. Románia felé eső határainkat telepítés árán is megerősítsük s ez által felállítsuk *az igazi* politikai határt Magyarország és Románia között;

2. legalább *minden olyan erdélyi községben, ahol magyar lakos is található, kizárólag-csakis magyar cultura szolgáltatásban álló magyar tannyelvű iskola álljon rendelkezésre* a magyar polgárok nevelésére, mert az az egész magyar nemzetre és államra megalázó, de lealacsonyító a magyar culturára nézve is, hogy több száz községben a magyar gyermekek vagy az oláh iskolába kénytelenek járni, vagy pedig iskola nélkül kénytelenek felnőni. (Ilyen község van Besz-

tercze-Naszód megyében 70, Fogaras megyében 43, Alsófehérmegyében 105, Kolozsmegyében 114, Szebenmegyében 57, Szolnok-Dobokában 186, Kis-Küküllőmegyében 04, Maros-Tordában 00, Hunyadban 170, Nagyküküllőben 80, Torda-Aranyosban 07, Brassóban 12, Udvarhelyben 11 stb.)

Erdély talán elég nagyfontosságú, nemcsak magyar nemzeti, hanem stratégiai szempontból is, hogy megvédésére és megerősítésére még *kivételes* intézkedésektől se riadjunk vissza, mielőtt még nem késő.

Joggal hangoztathatjuk azután mi is az oláh és román rágalmakkal szemben – Poroszország és Románia példájára hivatkozva, – hogy mi nem nemzetiségeinket akarjuk kipusztítani, hanem *csak a magyarságot védelmezzük meg*, amihez való jogunkat elvitatni nem lehet, de nem is engedhetjük!

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Socialismus.

A keresztény socialismus főképviselői.

(*GiesswHn Sándor.* Keresztény socialis törekvések a társadalmi és gazdasági életben. Budapest. Stephanema. 1913. 107 old.)

A magyar Társadalomtudományi Egyesület Szabadiskoláján tartott előadássorozat kibővítéséből származott az előttünk fekvő füzet, és a keresztény socialismus főbb angol, francia, német és svájczai képviselői bölcséletét és fontosabb életrajzi adatait ismerteti. Benne a szerző, ki közéletünk egyik legrokonszenvesebb alakja és a helyes társadalmi haladást szolgáló socialis munkából is derekasan kiveszi részét, minden alkalmat megragadva úgy az egyesületi tevékenység, mint pedig a politika színterén arra, hogy a munkások érdekében szavát felemelje, mintegy socialis eszményképeit, azokat a kiváló férfiakat mutatja be, akik a keresztény socialismus gondolatát benne is kifejlesztették és nagyra növelték.

A szerző azon angol férfiak jellemzésével kezdi munkáját, kik a XIX. század közepén bátran szembeszálltak az akkor uralkodó közgazdasági nézetekkel és az egész hivatalos világ hangos ellenzése mellett először hirdették azt, hogy a munka nem egyszerű árucikk, és hogy az a gazdasági rendszer, mely azt ilyennek fogja fel, elhibázott, és rajta egészséges társadalmi élet fel nem épülhet. Sorra veszi CARLYLET, RUSKINT és TOYNBEET, behatóan ismertette azokat az érveket, melyekkel a gazdasági liberalismus elleni küzdelmet megvívták és amelyekkel igyekeztek gazdasági téren is az erkölcsi szempontokat kellőképp előtérbe tolni. Nyomon követhetjük munkája e részében, miként erősödik meg ez a felfogás, főképp CARLYLE és RUSKIN munkája folytán és miként terelődik azután

új és széles mederbe TOYNBEE fáradozására megvetvén az University extension és a settlement mozgalom alapját.

Az angolok után a szerző rátér a németekre, kik közül KETTELER mainzi püspöknek szenteli a legtöbb teret, kinek bölcséleti rendszerébe is igyekszik mélyebben behatolni. Nagy elfogulatlansággal jellemzi KETTELER és LASSALLE egymáshoz való viszonyát, ezen mozzanat kiemelésével mintegy jelezvén, hogy az igazi keresztény socialista nem ijed meg a radicalisfőbb hangoktól sem, ha azok őszinték, és nem a felfogatást, hanem a társadalmi téren való építést, és a munkásosztály megerősítését kívánják szolgáltni. A németek közül még MOUFANG, R. MEYER és VOGELSANG találnak méltatást, kik közül az utóbbi érdeklő legjobban azon történelmi háttérnél fogva, melyre socialis világnézetét felépíti. Örömmel idézi VOGELSANG szavait, melyek szerint valóságban a socialista elnevezés kitüntetést jelent, mert igazi jelentősége az önző Individualismus ellentéte. Akire itt VOGELSANG és GIESSWEIN gondolnak, az természetesen nem az, aki a socialismusban üzletet lát vagy aki pusztán materiálisán fogja fel a socialismus feladatait, hanem az, aki önmagán, saját magának önmegtagadás útján is a társadalmi rendbe való beilleszkedése útján kezdi a reformmunkát.

A francziák közül különösen LE PLAYNAK szentel a szerző több teret, alaposan belemélyedve az ő bölcséletébe, mely mély vallásos irányánál fogva minden egyházi férfiú érdeklődésének méltó tárgya. Bő méltatásra találnak a tulajdonról és a családról szóló fejtegetései, mely utóbbiak kapcsán élesen elítéli GIESSWEIN mindazok nézetei, kik a népszaporodásban a társadalmi fejlődés veszélyét látják. Rövidebben végez a Svájc-czal, hol különösen DECURTINS vonja magára ügyeimét és érdeklődését, mint az, aki a nemzetközi munkásvédelem merész előharcosa volt. DECURTINS ugyanis lelkes propagandát fejtett ki abban az irányban, hogy a különböző nemzetek közös megegyezéssel igyekezzenek a capitalismus ama bajai-val szemben védekezni, melyek a munkaidő túlfeszítéséből, valamint a munkások egyéb mértéktelen kihasználásából származnak és egyike volt azoknak, akik indítványára a svájci szövetségtanács azon nevezetes lépésre határozta magát, hogy a nemzeteket az első nemzetközi munkásvédelmi összejövételre meghívja. Főképp ez az, mi őt a szerző előtt kiválóan rokonszenvesé teszi. Visszatér azután GIESSWEIN megegyeszer Angliára, hogy behatóan ecsetelje MANNING bíboros alakját és socialis felfogását. Részletesen leírja a bíboros közbelépését a dokkmunkások 1889-iki strikeja alkalmával és e leírás minden sorából bámulat és rokonszenv tűnik ki aziránt, aki az elnyomott munkásoknak ily hatalmasan és sikeresen pártját fogta. Megemlékezik ezután a szerző XIII. Leo pápa Rerum novarum encyclicájáról, mely a papság socialis tevékenysége

tekintetében korszakot alkotó. Végül röviden áttekint a keresztény socialis mozgalom újabb eseményein.

Emelkedett hang és nemes egyszerűség jellemzi az egész füzetet. Elejétől a füzet utolsó soráig érzi az ember, hogy GIESSWEIN mily őszinte bámulattá! tekint a keresztény socialismus vezéralakjaira és mennyire átélte belsejében azt az igazi socialis eszmekört, melyet a könyvében ecsetelt nagy férfiak kiépítettek. Szerző egyénisége és a feldolgozott tárgy között ritkán találhatunk oly összhangot, mint aminő a füzetből kiárad.

Bár a szerző lehető rövidségre törekedett, kerülve saját felfogásának bővebb kifejtését és szerényen igen gyakran átengedi a szót a jellemzett férfiaknak, mégis itt-ott talál helyet arra, hogy egyes fontosabb kérdéseknél saját álláspontját is röviden jelezze. Es ez az álláspont, amint egyébként a szerzőtől másképpen nem is várhatjuk, sohasem elfogult vagy szűkeblű. Éppoly kevésbé mulasztja el a munkásegységek iránti rokonszenvének kifejezést adni – feltéve természetesen, hogy nem egyenesen vallás- és társadalomellenesek – mint meleg rokonszenvvel megemlékezni a nemzetközi munkásvédelem törekvéseiről. És, hogy mindez nála nemcsak papíron van így és nemcsak üres szóbeszéd, annak épp az utóbbi pontra vonatkozólag fényes bizonyítékát adta, amidőn nemcsak részt vett a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének tárgyalásaiban, melyeket állandóan legnagyobb érdeklődéssel kísért, hanem megtalálta a módját annak is, hogy a magyar képviselőházban a phosphoregyezmény tárgyalása alkalmával a vonatkozó törvényt igen értékes irányban kiegészítse, javaslatára határozván el az országgyűlés a gyufagyári munkások kötelező orvosi vizsgálatát. Ismételten visszatér a munkásegységekre is, melyektől a társadalmi fejlődés egészségesebb irányba terelődése tekintetében sokat vár. Nem mulasztja el felemlíteni RUSKIN rokonszenvét a munkások szervezkedése iránt és TOYNBEEnek egyenesen abban látja egyik főérdemét hogy az angol közvéleményt megbarátkoztatta a trade un ionokkal. Behatóan méltatja KETTELER idevonatkozó álláspontját is és részletesen beszéli el a dünwaldi plébános esetét, ki, amidőn 1866-ban néhány munkás felvilágosítást kért tőle vájjon a catholicismus álláspontjával összeegyeztethető-e, hogy a munkás szervezetben megmaradjanak, tagadó álláspontra helyezkedett. Midőn ismerteti KETTELER válaszát, mely a munkásegységek javára döntött, bizonyos előítéletekre czélozva hozzászói: »Nálunk pedig eddig még nagyon kevés a KETTELER és igen sok a dünwaldi plébános«. MANNING bíboros jellemzése kapcsán ugyancsak kiemeli a helyes szervezkedés iránti rokonszenvét és örömmel ismerteti a szent szék döntését, mely a knigts of labour nevű szervezetekkel szemben felmerült aggályokat

elosztatva, hasonlóképp az egyesületekben való részvétel ellen nem tett kifogást. A füzet végén egyébként nyíltan ki is mondja GIESSWEIN, hogy előtte is a munkásnép helyes irányú szervezésének eszménye áll, melyet elsősorban a földműves néppel szemben tart különösen Magyarországon megvalósítandónak.

Bár olvasnák minél többen e füzetet, hogy őket is áthassa az a nemes gondolkör melylyel e könyv foglalkozik, mert kétségtelen, hogy társadalmi előhaladásunk fontos feltétele nemcsak a munkások színvonalának emelése, hanem a felsőbb osztályok erkölcsi színvonalának fejlesztése is. A socialis gondolat salonképesse tétele, melyre GIESSWEIN e munkájában törekszik, talán seholsem oly fontos mint nálunk, ahol, amint a szerző helyesen megjegyzi, a socialis eszmekör és a socialismus gondolköre sokak fejében egybefolyik a socialdemokratia elveivel és a socialis haladás feltételei tekintetében még oly kevésbé tisztázottak a nézetek.

A füzetnek csupán címével nem tudunk egészen egyetérteni. Az ugyanis a mű tartalmául általában a keresztény socialis törekvéseket jelöli meg, holott a abban nagyrészt csak a keresztény socialismus katolikus iránya részesül beható ismertetésben, míg a protestáns irányzat csak néhány helyen van érintve. A mű egyébként csak a külföldi keresztény socialis mozgalommal foglalkozik és a keresztény socialismusnak hazánkban való térfoglalásának megírását másra bizza. Nyilván szerénység vezette ebben a szerzõt, ki a legjobb ismerõje a magyar keresztény socialismus történetének, mert aki ezt leírja, annak a legbõvebb fejezetet éppen GIESSWEIN SÁNDORNAK kellene szentelnie.

Heller Farkas.

Politika.

Politikai kézikönyv.

(Handbuch der Politik: Herausgegeben von Laband, Jelűnek, Wach, Lamprecht, Wagner, Liszt, Schanz und Berolzheimer. Leipzig: Walker Rothschild 1912+13. [XX, 430+816.]

E nagyszabású és újszerű alpra fektetett gyűjteményes munkán majdnem száz jobbnál jobb nevű munkatárs dolgozott, akik a politikát ama szellemi képességnek tekintik, amelylyel az államot és annak nyilvános életét megérteni és eme

megértés mértéke szerint az államra és a nép közéletére hatni lehet. Politikát ily összműködési alapon ezúttal először próbáltak meg szerkeszteni. Első kísérletre e gyűjteményes munka jónak mondható, bár nem ment a hibától, az ily cooperatio velejárájától: az ismétlődéstől és szétfolyástól. Alinkét e helyen elsősorban szorosan társadalomtudományi vonatkozásai érdekelnek.

OPPENHEIMER rövid fejezetben (az összes fejezetek ily kurták) az államnak a társadalomhoz való viszonyát tárgyalja. Szellemesen mutat rá, mennyire lehetetlen ama véleményeknek képét megfesteni, amelyeket a tudomány az idők során államnak és társadalomnak egymáshoz való viszonyáról teremtett. Nemcsak a külső tarkabarkaság, hanem belső okok is kizárják a dogmatörténeti ábrázolást; így-mindenekelőtt maga a terminológia. A fogalmak olyannyira ingadoznak, hogy pl. KLÖPPEL »Staat und Gesellschaft« című munkájában épp azt nevezi »Államnak«, amit OPPENHEIMER »Társadalomnak« és megfordítva. A fogalomalkotás zavarossága jelzi a második, belső okot is, hogy t. i. a régi társadalombölcelet a két jelenséget sohasem különböztette meg élesen. Vizsgálva az állam és társadalom összefüggéseiről szóló újabb elméleteket, ezeket sem találja kimerítőeknek. A két fogalom tartalmából nem lehet szerinte kielégítő princípium divisionist nyerni, mert állam és társadalom a nyelvhasználat szerint szorosan össze vannak növe és egymásra csak mint két egyenlőtlen szabálytalan alak fektethetők. Csak akkor lehet kellő megkülönböztetési alapot nyerni, ha a két alakzat keletkezésére térünk vissza. Az állam szerinte a kifejtett politikai, a társadalom a kifejtett gazdasági eszköz. OPPENHEIMER ezen elméletét 1903 óta több munkájában részletesen kifejtette és jelen dolgozatában csak ismétli eszmemenetét és terminológiáját.

Egyébként az egész munka két főrésze oszlik. Az első kötet a politika alapjait tárgyalja hat főfejezetben, amelyeknek elseje a politikával mint államművészettel és tudománnyal foglalkozik. Tanulságos ebben a főfejezetben BEROLZHEIMER dolgozata a politika módszertanáról és elhatárolásáról, különösen figyelemreméltó ama megállapítása, hogy a politikának a történelmi módszerrel kell élnie – ellentétben a természettudományi módszert kívánó sociologusokkal. A politikának az erkölcsessel való összefüggése tekintetében három alapvető alakulást különböztet meg: a vallás-jogi korszakot az anethikai jogalakulást és az erkölcsjogi synthesist. Ez utóbbit szerinte jellemzi a tolerancia kifelé, a szabadság befelé. A következő főfejezet az államról szól. Ebben foglaltatik OPPENHEIMER fentjelzett dolgozatán kívül egy az állam fogalmát és lényegét tisztázó értekezés mint bevezetés. Érdekes e fejezet tagolása.

Látjuk az állam feladatait történelmi fejlődésben, az államok keletkezését és elsüllyedését, az államformákat. Végül itt találjuk az állam viszonyát az egyházhoz, a gazdasághoz, a joghoz. A harmadik főfejezet az uralkodásról és az igazgatásról szól, tagozása nem kielégítő és kissé kusza. A következő fejezetek, melyek a törvényhozásról, jogszolgáltatásról és parlamentarismusról szólnak, a régi mederben maradnak. Semmi különös érdekességük nincs.

A második kötet a politika feladatait tárgyalja. Minden különös rendszer nélkül vonulnak itt fel a németországi politikai pártok, az államháztartás, a közgazdaság, a magángazdaság, socialis kérdések (socialpolitika, középosztály-politika), iskolaügy, gyarmatügy és végezetül a jelenkori hatalmak politikai célja. Ezen rendszertelen tarkaságért kárpótol az a körülmény, hogy a második résznek több mint 50 fejezete közt igen sok kitűnő kis monographia akad.

V.

Magyarország jövője.

(Deine Károly: »Magyarország helyzete és az európai népek harca. «Kolozsvár, 1913. 103 oldal.)

DEME KÁROLY művében a rég ismert, de azért folytonos hangsúlyozásra szoruló igazságok és a naiv állítások szövedékét találjuk. Kiindulási pontja, hogy a magyar nemzet földrajzilag a germán és a szláv népek között helyet foglaló ék; a német és az orosz leszámoló küzdelme sokáig nem halasztható; az erős Magyarország középeurópai szükségesség; a Habsburg monarchia súlypontja Magyarországra fog átszállani, mihelyt Magyarországon megszűnnek a pártviszályok; legnagyobb szolgálatot a magyarságnak azok tesznek, kik a pártviszályok megszüntetésére törekednek. Helyes, bár ezt régen tudjuk, de nem árt újra és újra hangsúlyozni!

Mindnyájan érezzük és tudjuk, hogy Magyarországon és a magyar nemzetben még igen sok ki nem fejtett erő lappang, s ha a pártviszályok és a jelszavak után induló politika, helyesebben politizálás háttérbe fog szorulni, Magyarország és a magyar nemzet nagy erő kifejtésre lesz képes. De DEME KÁROLY történelmi magyarázataiból keveset fogadhatunk el. Talán nincs sajtóságozabb és nehezebben magyarázható nemzeti történelem a magyarnál! 1526 óta két igazság küzd az érvényesülésért; az uralkodóház és a nemzet igazsága. A közöttük folyó küzdelemre kiválóan illik a classikus mondás: Iliacos intra muros peccatur et extra. Gondoljunk például a felvilá-

gosodott absolutismus idejére, Mária Teréziára és a nagy II. Józsefre. Történetíróink s utánuk a tankönyvek írói, nem tudják egységes ítéletüket megalkotni, nem képesek csűrőcsavarás nélkül kereken reformálni véleményüket. A magyar-nemzet történeténél sajátosabb, egyedülállóbb nincs a világtörténelemben. Azt csak az értheti meg igazán, aki itt él, aki itt szívta magába úgyszólván az anyatejjel azt a specialis nemzeti felfogást, amely azonban még most sincs teljesen kialakulva, még most is forrong s nem annyira az ész megfontolásával, mint a szív érzelmeivel áll összeköttetésben.

Szerzőnk azonban nem látja tisztán a helyzetet. Úgy gondolja, hogy Ausztria most már nincs fölényben Magyarország felett. Nem tudja, hogy Ausztria gazdasági fejlettsége még ma is gátolja a magyar közgazdaság kifejlődését és hogy Ausztria teherbíró képessége kétszer akkora, mint hazánké. Panaszkodik a magyar ipar fejletlenségén, mintha nem tudná, miért nem fejlődhetik a magyar ipar. Azt hiszi, ő vette észre, hogy a balkáni népek lefolyt háborújukat az orosz czár aegise alatt vívták meg. »Európa diplomatiája nem látott be az orosz kártyájába« – no már ne tartsa olyan tudatlannak Európa diplomatiáját, hiszen minden be nem avatott is tudja azt. Annál csodálatosabb szerzőnk idézett állítása, mivel két oldallal utóbb ugyanő mondja: »Föl nem tehető, hogy mindezt diplomatiánk nem tudná.«

A nemzetiségi ügy rendezéséről szóló fejezet különösen gyengén sikerült. Ami üdvöset ajánl, azt már mind megpróbálta a magyar nemzet, sajnosán kicsiny sikerrel, a többi tanácsa pedig semmit sem ér. Igaza van abban, hogy a horvát »országgyűlés« csak tartománygyűlés; de azt hiszem, úgy is nevezi azt minden magyar ember. Igaza van abban, hogy az államnyelv megtanulásának kötelezettsége alól a nemzetiségiék sem menthetők fel, de elfelejti megmagyarázni, hogy gondoskodni is kellene arról, hogy a nemzetiségek meg is tanulhassák a magyar nyelvet. »Meg kell értetnünk a horvátokkal és a belső nemzetiségekkel is, hogy ezt az országot a magyar nemzet alapította és az is tartja fenn.« Hiszen eleget próbáljuk megértetni, de ha nem akarják megérteni! Ilyen naiv tanácsokkal ugyancsak nincs e nagy probléma megoldva.

De nem akarom tovább fejtegetni a szerző gondolatait, különösen azokat nem, melyek a mai nap pártpolitikai viszonyaira vonatkoznak. Csak végső következtetését akarom örömmel aláírni: a mostani középiskolai tanítási rendszert és szellemet meg kell változtatni, és életerős gazdasági s ipari irányú polgári iskolát kell teremteni, mert végrevalahára szellemi, illetőleg hivatalnoki proletariátus helyett dolgozó nemzedéket kell nevelni.

Vajda György.

Statisztika.

A statisztika története.

(*Báró Láng Lajos: A statisztika története. Budapest, 1913.*)

A statisztika történetének két legkimagaslóbb alakja kétségtelenül MALTHUS és QUETELET. MALTHUS-hoz fűződik a népeségi kérdésnek első valódi tudományos tárgyalása, QUETELET-é pedig a modern statisztika megeremtésének a dicsősége. Mi sem természetesebb, minthogy mindkettő körül – QUETELET-nél ugyan inkább a szakirodalomra szorítkozva – hatalmas irodalom keletkezik. Sorsuk azonban lényegesen eltérő, A QUETELET által megállapított új irány általános helyeslésre talál. Követője lesz jobbra úgy a tudományos, mint a gyakorlati statisztika. Tantételei is csak kis mértékben találnak ellenzésre. MALTHUS-t ellenben kevesen értik meg, tanait a leghevesebb támadások érik. Nem érdektelen, hogy már egy évszázada foglalkoznak vele s a tudományban megillető állása meghatározva ma sincsen.

Ha saját tudományos életünket vesszük, sem más a helyzet MALTHUS-t illetőleg. Az okok is ugyanazok, mint a világ-irodalomban, amelyek ezt eredményezik. Hatalmas népesedéstani rendszerint nem a maga teljes egészében, még kevésbé előzményeivel s következményeivel veszik megvizsgálás alá: a követett célok szerint kikapott részletek, nem egyszer a maga MALTHUS által csak példaként megformulázott s határozottan magyarázatként alkalmazott matematikai tétele, hogy »a népesség, ha semmi akadálya nincs, mértani arányban növekszik; az élelem csak számtani arányban növekszik« képezik alapját a róla, illetve tudományos szerepléséről alkotott felfogásoknak. QUETELET viszont mint mindenütt, nálunk is nagy méltánylásnak örvend, azonban – s ami kizárólag csak szegényesebb, a külföldhöz képest jóval kisebb arányú tudományos irodalmunknak a következménye – a róla mondanivalók általában véve a tankönyvek szűkös fejezeteire szorúlnak, jelentősége a statisztika történetében teljesebb kifejtést, mélyebb méltatást ez ideig nem nyert.

Csak rövid ideje azonban, hogy tudományos irodalmunk egy hatalmas s szép munkával gazdagodott, méhbe vallott feladatául tüzi ki a statisztika fejlődésében e két legkiválóbb vezetőszerpet játszó tudós munkásságát kellő világításba helyezni. Annál becsesebb és értékeesebb ez a munka, amelynek »A statisztika története« a címe, mert hazánk leghivatottabb s legtekintélyesebb statisztikusának BÁRÓ LÁNG LAJOS-nak tollából ered.

BÁRÓ LÁNG munkásságának legjellegzetesebb vonásai közé tartozik az erős töltened érzék s; z egyetemes magasabb szempontokból kiinduló felfogás. Ez a két sajátossága eredményezi ezután, hogy bár kimondott czélja mindenekelőtt MALTHUS tanainak helyes és tiszta értékelése, nem marad az egyszerű szűk keretek között, hanem szükségét *érzi annak* hogy előbb hatalmas történeti háttérrel fessen, majd macának MALTHUS-nak eredeti felfogását, kialakult véleményeit s szűrődött tanításait – amit a MALTHUS bírálók szinte bizonyos kedvteliséssel rendszerint mellőznek – tömören összefoglalva, hűen visszaadva alkossa meg az összes a kérdés körül kifejldött álláspontok s nézetek tárgyilagos elbírálásával a saját s amint lesz alkalmunk meggyőződni, a legeredetibb felfogásra valló következtetéseit. A népszerűségi kérdésnek történet beállítása annál inkább helyeselhető, mert MALTHUS-nak népesedési elmélete nem minden részében új; maga említi, hogy nem egy alap gondolatot HUME-tól, WALLACK-tól, SMITH ÁDÁM-tól, sőt régibb, egész az ó-korig visszamenő íróktól merített, amelyeket azután természetesen saját gondolataival mélyített s teljesen egységesített.

BAKÓ LÁNG azonban még tovább megy s nemcsak a népesedés kérdésének történetét tárja fel a legnagyobb részletességgel és a legmesszebbmenő alaposággal, hanem ugyanakkor az egész statisztikai tudomány fejlődéstörténetét is megírja. Kezdi az ókornak legrégebbi statisztikáin, végigvezet a középkornak hasonló természetű emlékein, majd ezek után áttér a számszerű adatokat még alig ismerő, az állami szervezetet és az országok külső leírását nyújtó leíró statisztikára. Itt legtöbbet foglalkozik CONRING-gal, aki szűkebb körre szorította az államisme körét, mellőzni igyekezett a földrajzi és történelmi elemeket s első ízben kezdett több tért szentelni a statisztikai tudomány tulajdonképpeni legfontosabb anyagának, a népességnek. Nem feledkezik meg közben saját statisztikusainkról sem, sőt ezek munkásságának megismertetését egyik főfeladatának tekinti s mily figyelemreméltó s példa gyanánt követendő elveket vall ebben a tekintetben, legélesebben kitűnik saját szavainak idézéséből, melyek szerint »amely becses és nélkülözhetetlen a tudomány nemzetközi ismerete, épp oly becses és nélkülözhetetlen araiak az ismerete is, hogy ez a tudomány hogyan fejlődött a hazai talajban a múltban, mert csak így hasznosíthatjuk azt kellőleg a jövőben is.« így a leíró statisztika körén belül igen beható elemzés alá veszi BÉL MÁTYÁS munkásságát, amely még az ország határain túl is nagy elismerésben részesült.

A XV. század elejétől elterjedt életjáradékos miveletek mindinkább oly adatokat és számításokat kívánnak, amelyek minél megbízhatóbb anyagot nyújtsanak az élettartam meg-

ítéléséhez. GRAUNT az első, aki e czélra halandósági táblákat szerkeszt, majd következnek, mint nevesebbek HALLEY, DUPARCIEUZ, WARGENTIN stb. így születik meg a statisztikának új korszaka, a kutató statisztika. Eredményeinek összefoglalásából a porosz tábori lelkész, SÜSSMILCH azután egy új tudományt teremt: a demographiát. Amely melegséggel méltatja BÁRÓ LÁNG SÜSSMILCH-et, kiemelve nagy érdemét, hogy a statisztika legfőbb anyagát, a népességet kiemelte a zagyva egyvelegből, melyben eddig szerepelt, épp oly érdekességgel tárgyalja le a kutató statisztikusok munkásságát is, különös súlyt helyezve a különböző alapon készült halandósági táblák világos és egyszerű bemutatására, amelyekhez lúzott fejtegetések közvetlenségükben sokat nyerne még a mai eredményekkel való összehasonlítás által.

SÜSSMILCH-hel LÁNG el is jutna könyvének igazi céljához, a népességi kérdésnek tárgyalásához. Mielőtt azonban ezt a részt befejezné, kötelességének tartja, hogy beszámoljon annak a magyar statisztikusnak munkásságáról, aki a XVIII. és XIX. század mesgyéjén európai színvonalon mívelte nálunk ezt a tudományt. SCHWARTNER MÁRTON ez, az igazi alapvetője a magyar statisztikának. SOHWARTNER érdemes munkásságát nálunk már többen méltatták, azonban oly behatóan, annyira vonzón, bátran mondhatjuk, még senki sem, mint LÁNG. Nemcsak az a nagy szeretet okozza ezt, amelylyel SCHWARTNER iránt viseltetik, hanem jóval inkább az a magasabb szempont, hogy a múlt és jelen egybevetéséből megrajzolja azt a hatalmas fejlődést, amelyet hazánk az utolsó száz év alatt tett, nem azért, »hogy önelégülten tekintsen vissza nemzetünk a lefolyt száz esztendőre, hanem azért, hogy újabb ösztönzést nyerjen és fokozott erőt merítsen további még szebb és merészebb haladásra.«

Alig van kérdés, amely az emberiséget annyira állandóan foglalkoztatná, mint a népesség kérdése. Helyesen jegyzi meg azonban LÁNG LAJOS, hogy ugyanakkor századok múltak el anélkül, hogy e részben a legkisebb haladás is mutatkozott volna. Az alapgondolat a pogány Róma korában a keresztény egyház keletkezése és világhuralma idejében, a reformatio alatt egész a német populationistikáig bezárólag ugyanaz, hogy a minél nagyobb emberszámban rejlik az állam és társadalom boldogsága. Kivételt ez alól csak az antik Görögország képez, ahol érzik már a túlszaporodás lehetőségét s ahol először bontakozik ki ez az igazi malthusi gondolat. Élesen emeli ki LÁNG az okot is, amely a régi Hellasban a népességi kérdésnek ily felfogásához vezetett abban, hogy »egyedül az antik Görögországban érkeztek a gazdasági fejlődés és haladás azon fokára, amelyre a modern világ gazdasági fejlődésének élén haladó országban, Angliában csak akkor jut-

hattak, midőn az ipari fejlődés és ezzel a népsűrűség magasabb fokára emelkedett«. De MALTHUS-nak a görögökön kívül is akadnak előzői. MACCHAVELLI utal már arra az összefüggésre, amely a népesség száma és az élelem mennyisége között fenforog. Majd ezek között találjuk MONTESQUIEU-t, FRANKLIN-t, HUME-t, ÁDÁM SMITH-et stb. Bármily érdekes volna Br. LÁNG-ot a népesség kérdésének történetén végig kísérni, ezt nem tehetjük, de meg kell említenünk, hogy ily pragmatikus történetét a kérdésnek alig ismerjük s emellett meo-
fcapjuk azokat a szükséges és elengedhetetlen előtanulmányokat is, amelyek alapján a maga tisztaságában kidomborodik MALTHUS népesedés tanának igazi jellege, amely röviden LÁNC; szavaival élve, a túlszaporodás lehetősége gondolatának nem annyira fölvetésében, hanem következetes kiépítésében rejlik. Az igazi ösztönzést azonban MALTHUS-nak népeségi elmélete megalapításához GODWIN adja az ő mystikus, a tökéletes boldogságot hirdető tanaival. Mi sem természetesebb, hogy Br. LÁNG tudatában lévén annak, amit nagyon is hangsúlyoz, hogy MALTHUS megértéséhez az első lépés annak a műnek és gondolatvilágnak az ismerete, mely benne oly erős ellenzésre talált«, a legteljesebb elemzés alá veszi GODWIN »Political Justice« című munkáját. Majd ebből kiindulva páratlan tömörséggel bemutatja a maguk eredeti tiszta-ágában MALTHUS gondolatait s különben annyira elhomályosított tanait. Meggyőzően érvel LÁNG amellett, hogy MALTHUS alaptétele csak az, hogy »a népesedési erő sokkal nagyobb, mint a földnek emberi táplálékot termelő ereje«, a mértani és számtani aránynak egymással való szembeállítására pedig csak példa s amint igen találóan mondja, egyszerűen feltételes példa, amennyiben a népesség csak akkor növekedhetnék mértani arányban, ha semmi akadály sincsen. Ezek az akadályok, melyek részint előzetesek, részint ténylegesek, három forrásból fakadnak, amelyek az erkölcsi megtartóztatás, a bűn és nyomor. Különösen éles támadásoknak volt kitéve a »moral restraint« elve, amelyet ellenfelei rendszerint, mint a mesterseges nemzedékrontás hirdetését fogják fel, holott MALTHUS-nál minden kétséget kizárólag az erkölcsi megtartóztatás csak a korai és könnyelmű házasságtól való tartózkodást jelend. Tisztázván LÁNG MALTHUS tanait, áttér történelmi igazolásukra, majd »a munkások és szegények« című igen érdekes fejezetben társadalmi vonatkozásaikkal foglalkozik. Nem szenvedhet kétséget hogy minden népeségelmélet socialis tényeken épül fel s socialis következtetésekhez is vezet. Nem térhetett ki ez elől MALTHUS sem. Társadalmi eszmékből és feltevésekből indul ki s a végén eljut a szegénység és nyomor okainak felderítéséhez is, amelyeknek mindenesetre jelentős előidézője az élelem gyarapodásával arányban nem álló népes-

ségszaporodás. Rettenetes fegyverei; kovácsoltak e tanításai-
ból MALTHUS ellen s mint a szegényeknek és munkásoknak
esküdt ellenségei állították oda. Fényes dialektikával, hatalmas
érveléssel bizonyítja LÁNG, hogy MALTHUS munkáit durva
egoistikus ember- vagy társadalmi osztályok iránt mutakozó
gyűlölet helyett embertársai iránt melegen s igazán érző egyén
szelleme lengi át s ellenkezőleg alig akad valaki a világiro-
dalomban, aki annyira szívén viselte volna épp az alsó tár-
sadalmi osztályok helyzetének megjavítását s kereste volna az
eszközöket, amelyekkel a nyomor és szegénység szenvedéseit
enyhíteni lehetne.

Miután LÁNG így e legtökéletesebb formában kiépít-
ette MALTHUS népességi elmélete rendszerét, tisztázta tanait
s felfogásait, lát neki a MALTHUS nyomában s utána keletke-
zett népesedési irodalom legteljesebb s legrészletesebb bírál-
atának. Megindítja a sort SPENCER S a biológiai iskola, majd
egymásután következnek a socialisták, a németek, a francziák
s végül a magyar antimalthusisták. Alkalmat talál LÁNG
eközben, hogy a neomalthusionizmussal, az eugenikával stb.
foglalkozzék. Ezek a fejezetek a legérdekesítőbbek. Mesterien
csoponosítja írójuk a hatalmas anyagot, éles judíciummak
nagy elmélyedéssel bírálja az egyes elméleteket és állásfoglá-
lásokat, itt már a statisztikus nem egyszer háttérbe szorul
avagy vele karöltve jelentkezik a mélyenlátó nemzetgazda, a
finomérzésű socialpolitikus. Az elméletet ezenkívül LÁNG,
ahol csak teheti, kapcsolatba hozza a gyakorlati élet meg-
nyilvánulásaival. Különösen észlelhető ez abban a fejezetben,
amelyben a francia elnéptelenedés kérdését vizsgálja. Itt
szűrődik le végkövetkeztetése is, amely abban foglalható össze,
hogy soha se akarjuk megítélni a szaporodást magából a
születési számból, legyünk ellenkezőleg mindig figyelemmel a
halálózásra is. Csali ily formán, ha a népesség jelenségeit a
maguk egészében tanulmányozzuk, értjük meg ezeket s tud-
juk megbecsülni a MALTHUS által létesített alapot is, amely
egyedül alkalmas arra, hogy a népesség alakulását tudomá-
nyosan tárgyalhassuk.

Amily bensőséggel s mély rokonszenvvel foglalkozik Br.
LÁNG MALTHUS-sal, épp oly szeretettel veszi elemzés alá QET-
TELET munkásságát is. Hogy QUETELET szerepét és jelentő-
ségét megismertessük, tudnunk kell arról az óriási átalaku-
lásról is, amelyen a tudományok általában az elmúlt évszázad
első felében átestek. A XIX. század elején a tudományban
még tejesen a speculativ metaphysika az uralkodó. Termé-
szetes, hogy ily körülmények között a való élet teljesen hát-
térbe szorul. Lassan azonban változik a helyzet. A philosophia
már nemcsak »a tiszta gondolkodást« kezdzi céljának tekinteni,
hanem mindinkább az empiristikus, sőt a positiv módszerek

felé fordul. Eme fordulat hatása alatt születik meg többek között COMTE révén realistikus, sőt lehet mondani materialistikus felfogásban az emberi együttlét, az emberi társadalom bölcselete is. COMTE azonban még magát a társadalmat veszi egységül s vezeti le ennek szabályait, csak QUETELET révén fordul a figyelem maga az egyes ember felé. Ez alapon jut ő a tömegjelenségek észleléséhez s megfigyeléséhez, teljesen új korszaknak nyitván meg ez által útját a statisztika, de még a sociologia történetében is. Eredményeinek és következtetéseinek megállapításánál azonban nem elégedett meg az egyszerű összeszámlálással s az így nyert átlagokkal, hanem kutatásait a matematikának s elsősorban pedig a valószínűségi számításnak minél fokozottabb igénybevételével mélyítette.

QUETELET mily óriási tevékenységet fejt ki, kiviláglik abból, hogy KNAPP nem kevesebb, mint 7 nagyobb, 23 kisebb munkát s 35 rövidebb dolgozatot sorol fel. Tanai azonban nagyobb-részt kifejtést nyertek két legtöbbször idézett munkájában a »Physique sociale«-ban s ez ennek inkább bővített s átdolgozott kiadásait képező »Sur l'homme« című művében. BR. LÁNG is e két munkája alapján állítja elének QUETELET. A feladat így sem könnyű, BR. LÁNG azonban sikeresen oldja meg. A hatalmas anyagot három fejezetben tömöríti össze. Az elsőben az általános tanokai veszi megvizsgálás alá, amelyek könnyedébb megértése végett mindjárt kiemeli a czélt, melyet QUETELET maga elé tűzött s amely nem egyéb, mint a physikai, erkölcsi és értelmi ember fejlődésének és kölcsönhatásainak tanulmányozása. Erre pedig csak a tömeg-észlelés alkalmas. Úgy vagyunk, mint a krétával rajzolt nagy körvonallal. Egy kis szelvényét közéről véve, nagyságra és alakra nézve lényeges eltéréseket mutató kisebb-nagyobb törmelékeket látunk, az egész körvonait nagy távlatból nézve, a folytonossági hiányok megszűnnek, a kis egységek egybeolvadnak. Ily formán jut el QUETELET arra az eredményre, hogy ezt a módszert alkalmazva, az ember physikai és erkölcsi életében is mutatkoznak törvényszerűségek. QUETELET ezen tanai azonban erős ellenzésre is találhatnak, különösen éles támadásokat intéztek ama részek ellen, amelyek a bűnügyvel és a szabad akarat kérdésével foglalkoznak. Híres mondását, hogy »van egy budget, melyet ijesztő szabályossággal fizetnek és ez a börtönök és verpadok budget je stb.« még ma is teljesen hibásan alkalmazzák s nem egyszer értelmezik még jelenleg is úgy, mintha QUETELET valami végzetes hatalom uralmát hirdetné, melynél fogva az ember mintegy védtelenül volna a bűnnek kiszolgáltatva. Hasonló alapon bírálják el a bűnre való hajlam (penchant au crime) kifejezést is. BR. LÁNG LAJOS meggyőzően igazítja helyre ezeket a félreértéseket. A büntettesek budgetjét illetőleg egyszerűen utal az idé-

zett mondat utolsó szakaszára, melyben QUETELET maga mondja, hogy a legfőbb feladat: a bűntettek leszállítására törekedni. Viszont hervasztó érdeme QUETELET-nek, hogy igazolja, hogy a bűn a társadalom útján keletkezik s a mai praeventív büntetőjogi irányok nem ezen az alapon állanak-e, nem azt célozzák-e, amit ő hirdetett, hogy nem elég a bűnösöket megbüntetni, hanem fontosabb velük a rendet és igazságot megszerettetni. A bűnözési hajlamról pedig BR. LÁNG kimutatja, hogy QUETELET ez alatt nem ért egyebet, mint a bűnözési valószínűséget.

Ugyancsak hibás értelmezés, mintha QUETELET az akarat szabadságát merően kétségbe vonta volna. Ez a téves felfogás rendszerint onnan ered, hogy az e kérdésre vonatkozó részeket rendszerint nem a maguk egészében ítélik meg. BR. LÁNG kimutatja, hogy QUETELET maga kijelenti, hogy a társadalmi jelenségekben megnyilatkozó szabályosságok nem az akaratszabadságban való hitét rendítik meg benne, hanem csak azt a hiedelmet keltik, hogy ezen szabad akarat hatása szűk keretek között mozog.

LÁNG különben leghelyesebb álláspontra helyezkedik a QUETELET által felállított törvényszerűségekkel szemben. Kimutatja, hogy természeti erővel jelentkező törvényeknek az emberi társadalomban helye nincsen s a mennyiben QUETELET ezt hirdeti, ezt igazolni neki sem sikerült. Azonban viszont az is kétségtelen, hogy a társadalom jelenségeire bizonyos szabályosságok, állandóságok vannak. Ezek a tömegészlelés útján kifejezésre is jutnak, a mi nem vall egyébre, minthogy a társadalmi folyamat bizonyos időn belül constans volt, vagy csak csekély változásokat szenvedett. Mivel azonban létrejöttükben számos ok játszik közre, az is bizonyos, hogy teljes pozitív határozottság a társadalmi törvényszerűségekben nem nyilatkozik meg, hanem ezek beállása rendszerint csak a különböző okok összejátszásából kialakuló valószínűség alapján következik be. Ezt vallotta tulajdonképpen QUETELET is. Annál inkább jutunk pedig ily eredményekhez, minél inkább kiterjesztjük a tömegészlelést, mert »akkor mindinkább eltűnnek az egyedi különbségek, legyenek azok akár fizikaiak, akár erkölcsiek, akár értelmiak és annál jobban domborodik ki az általános tények sorozata, amelyek alapján a társadalom él és magát fenntartja.« Ez vezeti őt ugyanakkor a valószínűségi számítással kapcsolatban a nagy számok törvényének minél szélesebb alkalmazására.

A következő fejezetet LÁNG is QUETELET kapcsán a valószínűségi számításnak szenteli. Figyelemreméltó, hogy mily könnyedséggel tárgyalja LÁNG ezt a már határozott matematikai szaktudást és gondolkozást kívánó kérdést. Mindenkinek, aki a valószínűségi számítás lényegével tisztába akar jönni, igen ajánlhatjuk ezt a fejezetet.

A QUETELET-ről szóló utolsó fejezet már az ő hires »átlagemberéről« szól s kit ő megalkot nemcsak a természettudományok, hanem a művészet, az erkölcs, irodalom, tudomány stb. szempontjából is. Ez a mesterségesen előállított »homunculus«, a mint KNAPP nevezi, sok elismeréssel nem találkozott. LEVASSEUR szerint az átlagember bizarr, nem csábító, sőt egyenesen elfogadhatatlan úgy a physiologia, mint az aesthetika szempontjából. WESTERGAARD is sok kifogást emel ellene s különösen hibáztatja azt a mechanikából kölcsönzött fogalmat, hogy az átlagember a társadalom nehézkedési pontja, melynek megállapítása a társadalmi physjka legfőbb feladata. LÁNG mind e szakemberekkel szemben megtalálta az egyedüli álláspontot, amelyet helyesen kell az átlagemberrel szemben elfoglalni. Nyugodt érveléssel fejt ki, hogy nem az a lényeges, hogy fogalmilag itt hibázott QUELELET, hanem azt kell méltatni, hogy az átlagember minden fogyatkozásai mellett is nem maradt termékenyítő hatás nélkül a statisztika további fejlődésére. A fősúlyt arra kell fektetni, hogy az átlagember gyökere a valószínűségi számításban van s QUETELET-nek épp az a legfényesebb műve, hogy ezt oly világosan és közérthető módon alkalmazta, hogy annak következtében ez az újabb statisztika egyik leghasznosabb eszköze lett. A valószínűségi számítás gyúrni lese a QUETELET által kifejtett medio-frequentia nagy elve is, vagyis, hogy a jelenségek, a mint széles körre terjeszkednek ki, egy központ köré gyülekeznek, bármily egyenlőtleneknek is látszanak különben. Ha ez az elv QUETELET-nél az átlagember révén téves eredményre is vezetett, mégis ez adta meg a kulcsot, a jelen statisztikai tudomány egyik legnevezetesebb tételéhez, a LEXIS-féle normálember fogalmához, melylyel LÁNG egész kimerítően foglalkozik könyvének utolsó fejezetében, méltó betetőzéséül nagy munkájának. Megállapította LEXIS pedig a normálembert az élet-tartam tekintetében, mely a különböző országok statisztikái szerint a 70-75. év között van. LÁNG mindjárt hazai viszonyainkra is alkalmazza a jeles német statisztikus tanításait s arra az eredményre jut, hogy nálunk is a halálozási arány sűrűsödése a 75 év körül van.

Ezzel végére is jutottunk ismertetésünknek. Mindenekelőtt azzal a megnyugvással tesszük le LÁNG könyvét, hogy egy évszázados vitának a végére értünk s a maga tiszta nagyságában bontakozik ki előttünk MALTHUS, méltó társaként a classikus nemzetgazdaságtan nagynevű úttörőinek és megalapítóinak ADAM SMITH-nek és RICARDO-nak. Annál erősebb gyökeret ver bennünk ez a meggyőződés, mert Br. LÁNG-ot a nagy tiszteleten kívül, mivel a tudomány eme nagyságai iránt viseltetik, elsősorban – amiről munkája lépten-nyomon tanúságot tesz – az objectiv igazság keresése vezeti, nem

hallgatván el MALTHUS-nak nagy érdemei mellett fogyatékoságait sem. LÁNG nem rehabilitálja MALTHUS-t, amely kifejezést különösen WOLF, a német nemzetgazdák egyik kiváló tagja szereti használni, mert erre szükség nincsen, tisztán az őt megillető helyet juttatja neki a tudományban. A múlt tisztelete s megbecsülése mellett egyidejűleg példáját adja LÁNG annak is, hogy ezen építve, mennyire inkább lehet megbecsülni a jelen munkásságát. Innen ered az az élénk lelkesedés, amelylyel a modern statisztika megteremtőjével QUETELET-tel foglalkozik. Mind ezek a tények LÁNG »A statisztika története« című művét a statisztikai tudomány és irodalom egyik legszebb alapvető munkájává avatják, írójának szellemi kiválóságáról, nagy eruditiójáról, éles látásáról stb. tévén minduntalan tanúságot. Végtelen fokozzák még a mű becsét az előkelő, könnyed, élvezetes irány s az a sajátossága LÁNG-nak, hogy bármennyire is elmélyed az elméletekben, mindig fenn tudja tartani a kapcsolatot az élettel is, aminek eredménye azután azok az érdekes és tanulságos fejtegetések, amelyek őt elvezetik a városoknak, mezőgazdaság és iparnak, a vámpolitikának stb., a népességgel való összefüggésének mindig modern szellemben, de azért a hazai viszonyokra figyelemmel levő kutatására. Így lesz munkája nemcsak a szaktudománynak hatalmas forrás műve, hanem nem egy értékes gondolatot meríthetnek belőle a gyakorlati élet emberei is s különösen haszonnal forgathatják azok, a kikre bármily kis körben is a nemzetélet fejlesztése vár.

Bud János.

Társadalomtan.

A béke sociológiája.

(André de Mádáy: Sociologie de la Paix. Paris, Giard et Brière 1911.
136. 1.)

A pacifismust az újabb időkig sokan csak oly sentimentális érzelmekből fakadó mozgalomnak tekintették, mely mellett komoly embernek mosolyogva illik elhaladni. Pedig az érzelmvilág nagy tényező az egyén és a társadalom életében. Igen sokszor az érzelem az, mi az igazságot megsejti és az észet serkenti az igazság kikutatására és tudományos beigazolására.

Ennek a folyamatnak a kialakulását észlelhetjük a pacifismus fejlődésben is, mely ma már az érzelmi szférából át-
megy a tudományos kutatás terére.

Idegenbe szakadt földinknek, MÁDAY ANDOR neuchateli tanárnak e füzetét, mely a nemzetközi jognak sociologiai bevezetését kívánja adni, örömmel üdvözölhetjük e szempontból. A munka célját a szerző előszavában így határozza meg. A háború, melyet ma elítélünk, a múltban hasznos intézmény volt; az emberi ész találta azt föl. De ugyanaz az emberi ész most azon van, hogy más eszközökkel pótolja, mihelyest ezek ugyanazokat az előnyöket biztosítják az embernek, miket eddig a háború által tudott elérni. Marsnak az ész istennője előtt kell fegyvereit leraknia. Ebben a kijelentésben talán van valami túlságos rationalismus. Azt hisszük, hogy a háború és harc a reflectáló észnek a találmánya. Ellenkezőleg különféle ösztönök és indulatok lehettek azok, melyek az embert ember ellen küzdelemre indították, az ész munkája az volt és az ma is, hogy oly fegyvereket készítsen es oly harcmodort folytasson, mely neki a győzelmet biztosítsa.

MÁDAY a fejlődés folyamatát exclusiv gazdasági szempontból óhajtja tárgyalni, de az élet mégis oly bonyolult valami és annyiféle fonálból van összeszöve, hogy e kifejezett szándéka daczára is kénytelen az ő szövegéhez a nem tisztán oeconomicus világból is fonalakat fölvenni.

A munka gondolatmenetét és fölépítését maga a fejezetek szerint való taglalat egész világosan jelzi.

A harc célja: értékek szerzése. Érdekellentéteket, ha más mód nincs reá, harc által döntenek el. A békét ellenben az együttműködés két fajtája, a kényszerítet; (rabszolgaság) és az önkéntes hozza létre. A társadalmi fejlődés a harcias rendszernek a békés rendszerbe való átalakulás három fokozatát mutatja: *a)* az anarchikus harc átmenet rendszeres harezba, *b)* a harcias állapotból fejlődik a társadalmi rend, *c)* a kegyetlenségre való hajlandóság csökken és az emberséges érzelmek fokozódnak.

A harmadik fejezetben a nemzetközi békés érintkezés haladását tárgyalja a szerző s kimutatja a harcias elintézés ritkulását, a nemzetközi jogi intézmények gyarapodását és a mi gazdasági fejlődésünktől várja a nemzeteknek egy foederatióban való egyesülését, mely az érdekellentéteket véres harc nélkül tudja kiegyenlíteni. A hadseregek erejét az emberi érdek, az értéktermelés ereje fogja megtörni. Mindamellet MÁDAY határozottan állást foglal a HERVÉ- és PELLETIER-féle antimilitarismussal szemben, mely a harcczal együtt a haza fogalmát akarja kiküszöbölni. Ő hazafiságból óhajt – nagyon helyesen – pacifista lenni, mert a hazának, minden a mo-

dern gazdasági fejlődés magaslatán álló nemzetnek érdeke a békés elintézést kívánja.

Tételeit a szerző bő adatanyaggal bizonyítja, csak azt kell megjegyeznünk, hogy forrásainak megválasztásában nem járt el elég kritikával. Anyagát harmad vagy negyed kézből veszi, sokszor nem a maga tárgyilagossága valóságában, hanem már az ő forrásai által irányzatossan elferdítve vagy elorzítva. Csakis így magyarázható meg, hogy a maconi zsinatra (VI. század) úgy hivatkozik, mintha ott kétségbe vonták volna, hogy a nőnek van-e lelke. Nagy tévedés, hogy az inquisitot a régiek molochcultusával és emberáldozataival hozza összefüggésbe. Az inquisitiora és a katolikusok és protestánsok autodaphéira nézve nagyon jól jegyzi meg báró EÖTVÖS JÓZSEF, hogy e szellemi zsarnokságot az egyház nevében a világi hatalom gyakorolta, LECKY könyve is meggyőzhetne volna a szerzőt, hogy a lelki és világi hatalom hatásköreinek Önkényes összeolvasztásából származtak azok az absolutistikus borzalmak, melyeknek párját csak a francia forradalom guillotinejában találjuk. Ellenben a régi pogány vallások emberáldozatai nem látszólagos bírói ítélezésen alapszanak, nem a lelkiismereti szabadságrovására, hanem babonás aberratiók folytán sokszor önként vállalt feláldozások, részben pedig abból a bálhitből származnak, hogy a nőnek férjét, a rabszolgának urát a síron túlba követnie kell. Szóval sociologiai szempontból ezek egészen más kategóriába tartoznak.

Az anyag Összeállításában a szerző nagyon világos és áttetsző, logikus rendszerrel jár el s azért reméljük, műve sokban fog hozzájárulni annak a sociologiai balhiedelemnek: eloszlatásához, hogy véres háború és harcz az emberi fejlődésnek minden korban nélkülözhetetlen kiválasztó tényezője.

Giesswein Sándor.

Társadalmi politika.

A lakáspolitikai feladatköre.

A modern culturalis életfejlődés úgy az egyén, mint a társadalom igényeit szemben a közállománynyal állandóan fokozza. Innen ered azon igények állandó fokozása is, melyek az államhatalom szervei által gyakorlandó közegészségügyi rendszettel szemben napjainkban nyilvánulásra kerülnek.

A modern culturember igényeinek első közvetlen terét a lakásban kell látnunk. A lakásviszonyok azok, melyeknek szabályozását a culturember elsősorban igényeli a közegészségügyi rendszert szerveitől, mert hiszen a lakások állapota gyakorol első sorban befolyást az ember jólétére. Csak az a kérdés merül fel, hogy a közegészségügyi rendszertünk szerveivel szemben emelt igényeknek gyakorlati kielégítéséhez milyen szervezeti biztosítékok lennének megszerezhetőek?

Az építkezési rendszert szervezeti szabályai az újonnan épülő házaknál emelhetők csak gyakorlatilag érvényre. A meglévő lakóházaknál csak nagyobb átalakítások ecetén lehetséges az építkezési rendszert követelményeit érvényre juttatni. A már régóta felépült lakóházak tulajdonosaival szemben felette bajos a közegészségügyi rendszertnek, illetőleg a közegészségügyi rendszert azon ágzatának, melyet lakásrendszertnek nevezünk intézményes rendelkezéseit gyakorlatilag érvényre emelni.

Az kétségtelen, hogy a saját tulajdonukat képező házban lakó egyénnel szemben is a közegészségügyi, illetőleg lakásügyi rendszert követelményeinek bizonyos létminimuma volna érvényre emelendő. Vagyis a közegészségügyi érdekeknek olyan sérelmét képező hiányokat, a saját házukban lakó egyénnel szemben is érvényesíteni kellene, amely hiányok a szomszédos lakosok egészségét veszélyeztetik

De egészen más szempont kerül érvényre azon lakóházak tulajdonosaival szemben, akik nem laktak saját házukban, hanem a házukat mint jövedelmet hozó tőket gyümölcsöztetik vagyis azt haszonbérbe adják. Ha a lakóház mint jövedelmethozó tőke szerepel, akkor már az államhatalmi szervezetnek egészen más álláspontot kell a közegészségügyi rendszert szabályainak végrehajtásánál elfoglalnia.

A lakóház mint a saját tulajdonként házzal, nem rendelkező állampolgárok számára évi bérfizetés ellenében használatba átengedett közgazdasági tárgy az államhatalom által ellenőrzésnek alávetendő használati tárgynak tekintendő.. *A bérház* a társadalom gazdasági közéletének olyan intézményes jellegű szervezeti eszköze, amelylyel szemben az államhatalom, nevezetesen annak cselekvő szervei, A kormányzat és közigazgatás, nem helyezkedhetnek a *laissez aller, laissez faire* álláspontjára. Az állami kormányzatnak és a közigazgatásnak a bérházakkal, mint a társadalom szármára a *lakás-szükséglet megfelelő kielégítésére szervezett intézményes eszközökkel* kell foglalkoznia.

Az állami kormányzat és közigazgatás kénytelen arról hivatásánál fogva tudomást szerezni, hogy a bérházak útján miképpen és mily mértékben lesz a társadalomnak reális lakás-szükséglete kielégítve. Az állam kénytelen a lakás-szükséglet

kielégítésére vállalkozónak gazdasági üzemet ellenőrzésnek alávetni, hacsak nem akar lemondani az állami hivatás legelemibb feladatkörének betöltéséről. Az állam kénytelen azon vállalkozóktól, kik bérházakat bocsátanak a társadalom rendelkezésére azt megkövetelni, hogy a bérházak azon kellekekkel legyenek ellátva, melyeknek létminimumát az állampolgárok egészségének megvédése a fenyegető veszélyek ellen megköveteli.

De mily módon teremtessek meg azon szervezeti biztosítékok, melyek a társadalom érdekeit szemben azon vállalkozókkal védelmezzék, akik bérházakat bocsátanak a lakás-szükséglet kielégítéséhez a társadalom rendelkezésére? Úgy hisszük, hogy az államhatalom szervezeti biztosítékokat a társadalom érdekeinek megvédelmezésére szemben azon vállalkozókkal, kik bérházakat bocsátanak a lakásszükséglet kielégítéséhez a társadalom rendelkezésére, gyakorlatilag csakis úgy teremthet meg, ha a lakás helyi köteléke által egybekapcsolt állampolgároknak azon közjogi kapcsolatait, melyeket a helyhatóság közjogi fogalmába szoktuk egybefoglalni – arra kötelezi törvény útján, hogy szabályrendeletileg záros egy évi határidőn belül állapítsák meg azon minimális kellekeket, melyekkel a bérházaknak bizonyos helyi kötelék pld. község, város területén el kell látva lenni.

A gyakorlati tapasztalatok behatása alatt hozzuk azt javaslatba, hogy először is *törvény* útján kell minden helyhatósági köteleket arra kötelezni, hogy azon minimális kellekeket állapítsák meg, melyeket a bérházakat létesítő vállalkozók megvalósítani tartoznak.

Másodszor nem elég a helyi kötelekeket a megfelelő szabályzatok elkészítésére kötelezni, hanem ezen kötelezettség teljesítéséhez egy évi záros határidőt is kell a törvényben megállapítani, mert ilyen rendelkezés hiányában soha sem jutnánk el a törvény reális végrehajtásához.

Harmadszor a gyakorlati élet ismerete azt igazolja, hogy a törvény végrehajtásával megbízandó országos kormányzati hatóságokat czélszerű volna a törvényben egy »*normativum*« kiadására felhatalmazni, vagyis a tűzrendészeti és közegészségügyi rendészeti létminimum megjelöléséhez kellene a miniszteriumnak felhatalmazást adni. Ilyen a legelemibb követelményeket megjelölő *normativum* kiadása nélkül a helyhatóságok alig állapítanak meg a nélkülözhetetlen létminimumot a bérházak tulajdonosainak terhére! . . . Hogy a helyhatósági kötelekek lehetnek csak arra gyakorlatilag képesek, miszerint a bérházakat a társadalom használatára bocsájító vállalkozók által létesítendő minimális kellekeket megjelöljék: azt a dolog természete igazolja. A helyi életviszonyok, az éghajlat, a terep döntő befolyást gyakorolnak annak meg-

jelölésénél, hogy egy bérháznak berendezésénél mi a nélkülözhetetlen létminimum! itten a szabályrendelet alkotási jogkörnek a legmesszebbmenő decentralisatiójára volna szükség! Alig van olyan kis helyi kötelék, amelynek részére ne kellene ezen téren a szabályrendeletalkotás jogát megadni! Például nemcsak a községek helyi hatósági kötelékeinek, hanem még ezeken alul levő helyi kötelékek, vagyis a puszták, tanyák, telepek számára is külön szabályrendelet alkotási jogot kellene elismerni azon okból, mert éppen az ilyen helyeken uralkodnak egészen különleges életviszonyok, amelyek a -bérházak minimális kellékeinek megállapításánál alapul veendőek.

Annyi azonban kétségtelen, hogy a lakásszükséglet leginkább a forgalmi góczpontokban élő társadalom körében keres kielégítést. A modern társadalmi életnek ilyen íoigalmi góczpontjaiként a városok szerepelnek. A bérházak nagyobb tömegével csakis a városok területén találkozunk, minélfogva a városi közigazgatásnak szervezeti problémái közé kell a bérházak minimális kellékeinek szabályrendeleti megállapítását is sorolnunk.

A városi közigazgatás körében a lakásrendészet problémái már régebb idő óta lettek az életfejlődés igényei által előtérbe tolva. A városokban már nemcsak a bérházak minimális kellékeivel, hanem egyáltalában a bérházakban jelentkező minimális szükségletnek biztosításával kénytelenek foglalkozni. Vagyis a rohamosan szaporodó városi lakosság lakásszükségletének kielégítésére nemcsak a bérházak *minősége*, hanem a bérházak *mennyisége* is elégtelennek mutatkozik. Miután a bérházakat a magánvállalkozók nem bocsátják elegendő mennyiségben a társadalom rendelkezésére, azért a városok kénytelenek megfelelő állami támogatás mellett napjainkban bérházakat, nevezetesen munkáslakásokat létesíteni.

A modern középosztály tagjai, vagyis a tisztviselők, orvosok és ügyvédek stb. házépítő szövetkezeteket létesítenek, s ily úton igyekeznek a lakásszükséglet kielégítésének biztosítására.

A lakásszükséglet kielégítéséhez nélkülözhetetlen szervezeti biztosítékoknak megszerzésénél jelentkező fenti állapotok azonban legkevésbé sem igazolják azt, mintha feleslegessé vált volna az állami kormányzat és törvényhozás közreműködése a bérházak kellékeinek megállapításánál. Azon jelenség, hogy magánvállalatok útján a bérházak megfelelő mennyisége sem lesz a társadalom lakásszükségletének kielégítéséhez szolgáltatva, nem teszi tárgytalanná azon igény kielégítését, hogy a magánvállalkozók által a társadalom rendelkezésére bocsátott bérházai minőségének létminimuma hatóságilag megállapíttassék. Sőt ellenkezőleg!

Azon concret jelenség, hogy a forgalmi góczpontokban

a magánvállalkozók még elegendő mennyiségű bérházat sem bocsátanak a lakásszükséglet kielégítéséhez a társadalom rendelkezésére, arra enged egyenesen következtetni, hogy a magánvállalkozók által a lakásszükséglet kielégítéséhez a társadalom rendelkezésére bocsájtott bérházak minősége sem felel meg valószínűleg a társadalom igényeinek. A modern államhatalmi szervezet, a culturalis életfejlődés folytán lakásszükséglet kielégítése körül megnövesztett igények fedezésének mikéntjét nem nézheti összetett kézzel, ezen igények kielégítését nem bízhatja a szabad versenyre, hanem kénytelen a társadalom ezen igényének kielégítéséhez megfelelő szervezeti támogatást nyújtani.

A XX-ik század államhatalmi szervezete a socialis állam nagy feladatainak teljesítése elől el nem zárkozhatik, bármily nehézségek leküzdésével kapcsolatos is ezen socialis missio teljesítése, és mindent el kell követnie, hogy e téren mielőbb eredményt érjen el.

Kiss Mihály.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Közgyűlés.

Az egyesület válaszmánya még a tavasz folyamán az alapszabályok módosítását határozván el, folyó évi *október hó 12-ére* rendkívüli közgyűlés hivatott egybe, hogy az ez irányban készült javaslat felett döntsön. A közgyűlésen az egyesület tagjai nem jelenvén meg az alapszabályszerűleg előirt számban, az megtartható nem volt, minélfogva *október hó 26-ára* újabb rendkívüli közgyűlést hívott össze az igazgatóság, mely közgyűlés azután SZEMENYEI KORNÉL elnöklete alatt egyhangúlag elfogadta az alapszabályok 6., 11., 12. és 13. §§-inak az alábbiak értelmében való módosítását.

Az alapszabályok 6. §-át a következő alakban állapította meg a közgyűlés. »A tagsági kötelezettség három naptári évre szól. Aki a harmadik évi december hó 1-éig kilépését Írásban be nem jelenti, annak tagsági kötelezettsége a következő három naptári évre meghosszabbítottnak tekintendő « E szakasznak a jelzett módon való megváltoztatása az egyesület consolidálása érdekében határozottatott el.

A 11. §., mely a közgyűlésnek az egyesület folyóiratában való közzétételét kötelezően rendelte el, tekintettel arra, hogy Szemlénk havi folyóirat, melyben ennél fogva gyakran nehézségekbe ütközik, a közgyűlés egy hónappal 'előbb mindig meg nem állapítható határnapjának közzététele, következő szövegezést nyerte: »A közgyűlésre való meghívás a közgyűlés idejének, helyének és tárgysorozatának közlésével alkalmas módon legalább nyolcz nappal a kitűzött határnap előtt esz-közlendő. A meghívás a napilapokban és lehetőleg az egyesület folyóiratában is közzéteendő.«

A 12. §. a rendes évi közgyűlésnek az év első negyedében való megtartását írja elő; az egyesület számadásai csak az év első negyedének bevégeztével záratván le, e rendelkezés megtartása is nehézségekbe ütközött, minélfogva a 12. §. első mondata következőképp szövegeztetett: »Évenként legalább egy rendes közgyűlés tartandó, lehetőleg az év első felében.«

Végül az alapszabályok 13. §-a az egyesület működé-e előmozdítása érdekében tiszteleti elnök választását lehetővé teendő, e szakasz második mondata így szövegeztetett: »Hatáskörébe tartozik (t. i. a közgyűlésnek) a tiszteleti elnök, tiszteleti és választmányi tagok és a számvizsgáló bizottság megválasztása.«

A közgyűlés ily értelmű határozatai értelmében az egyesület igazgatósága részéről az alapszabályok fenti módosításának jóváhagyása érdekében a szükséges lépések folyamatba tételnek.

Választmányi ülések.

Október hó 12-én egyesületünk választmánya APÁTHY ISTVÁN igazgató elnökiele alatt ülést tartott, melynek első tárgya az üresedésben levő harmadik igazgatói állás betöltése volt. A választmány jelentékeny szavazattöbbséggel SZEMKNYEI KORNÉLT választotta meg a harmadik igazgatói állásra, ki megköszönvén „a választást, azon reményének adott kifejezést, hogy azon alapvető munkálkodás után, melylyel GAAL JENŐ lelépő igazgató az egyesület tevékenységét a jövőre is biztosította, másrésről pedig oly alapos szakférfiak, mint ANGYAL PÁL és APÁTHY ISTVÁN, segítségével sikerülnie fog, különösen az egyesület gyakorlati irányú tevékenységét eredményesen fejleszteni. Az elnöki bejelentések során az elnöklő igazgató mindenekelőtt azt közölte a választmánynyal, hogy MÉSZÁROS

LAJOS az egyesület egyik titkára és gazdája utóbbi tisztségéről lemondott, minthogy Bártfa város főjegyzőjévé választván, a fővárostól való állandó távollét folytán ez állásai: ezentúl be nem töltheti; titkári minőségében azonban szolgálatait továbbra is az egyesület rendelkezésére bocsátja. A válaszmány e bejelentést tudomásul véve, elhatározta, hogy a gazdái állás betöltéséről később fog határozni.

A másik lemondás, melyet az igazgatóság a válaszmány elé terjesztett, HORNYÁNSZKY GYULA lemondása a Szabad iskola igazgatói állásáról, minthogy Kolozsvárra egyetemi tanárrá neveztetvén ki, e tisztséget tovább be nem töltheti. A válaszmány a lemondást tudomásul véve SZEMENYEI KORNÉL igazgatót kérte fel ezen tisztség ideiglenes betöltésére és a Szabad iskola előadásai rendezésére.

Az Egyesület téli munkaprogramjának megállapítása foglalkoztatta ezután a válaszmányt és TIMON ÁKOS, a jogi bizottság elnöke jelentést tett a polgári törvényköny tervezetének tárgyalása ügyében tervezett szakértekezlet előkészítéséről, jelezvén, hogy előadókul máris sikerült több neves jogászunkat, köztük SZÁSZI SCHWARTZ GYULA egyetemi és Kiss ALBERT jogakadémiai tanárokat, valamint SEBES DÉNES curiai bírót megnyerni. A társadalompolitikai bizottság a legközelebb szőnyegre kerülő társadalompolitikai javaslatok tárgyalására, készül, míg GAAL JENŐ főrendiházi tag bejelentése szerint a közgazdasági és társadalompolitikai bizottságok együtt fogják a kivándorlás kérdését tárgyalni, melyre vonatkozólag; előadoul sikerült IVÁNYI JENŐT megnyerni. GAAL JENŐ javaslatára a válaszmány elhatározta, hogy Széchenyi-cyklust a meginduló évadban nem tart, hogy a közönség érdeklődése annál inkább forduljon azután a Széchenyi-cyklus 1914-1915. évi előadásai tele. A jelentés értelmében a Széchenyi cyklus második folyamának előadásai már a legközelebb kikerülnek a sajtó alól. Ugyancsak GAAL JENŐ bejelentette, hogy a hivatások sociológiája keretében JÁSZAI MARI színművésznő »Színészet és közönség« címen helyezett kilátásba előadást.

ANGYAL PAL igazgató javaslatára behatóbb tárgyalás után a válaszmány elhatározta, hogy az egyre inkább előtérbe lépő faj nemesítést kérdések behatóbb tárgyalása érdekében eugenetikai szakbizottságot szervez, melyben való közreműködésre már több szakférfiút sikerült megnyernie. A szakbizottság szervezése iránt a szükséges lépéseket az igazgatóság mielőbb megfogja tenni.

HELLER FARKAS titkár javaslatára ezután a válaszmány behatóan tárgyalta a vidéki fiókok fejlesztésének kérdését. Javaslattevő ugyanis utalt arra, hogy az egyesület helyi bizottságai működésének mélyítése mily nagy jelentőséggel bírna az egyesület elé tűzött célok megvalósítása érdekében

és ennél fogva kívánatosnak jelezte, hogy a helyi bizottságok a központtal egyetértésben állapítsák meg évenként munkatervüket oly módon, hogy budapesti előadók keressék fel az egyes helyi bizottságokat, és viszont a helyi bizottságok egyes előadói Budapesten is tartsanak előadást. Kívánatosnak jelezte egyúttal azt is, hogy e tárgyban a helyi bizottságok vezetőivel való személyes érintkezése érdekében mielőbb tanácskozás hívassék egybe. A válaszmány az idevonatkozó javaslatot elfogadván, APÁTHY ISTVÁN igazgató a vonatkozó fejtegetéseket azzal egészítette ki, hogy az egyesület közgyűléseit is ezentúl váltakozva Budapesten és egyes vidéki városokban fogja, tartani, jelezvén egyúttal, hogy a következő közgyűlés megtartása Győr városában tervezetik.

A helyi bizottságok közül különösen kettőnek az újjászervezése válik szükségessé, amennyiben azok vezető férfiai egészségi állapotukra való hivatkozással a vezetéstől visszaléptek. Ezek a kassai és a szegedi helyi bizottságok, melyek közül az elsőre vonatkozóig az irányban határozott a válaszmány, hogy BAI ÁS KÁROLY és EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR jogakadémiai tanárok kéressenek fel az újjászervezés keresztülvételére, míg a szegedi bizottságra nézve később kivan a válaszmány az újjászervezés iránt intézkedni.

Végül a válaszmány elhatározta, hogy Arad szab. kir. város polgármestere meghívása folytán az aradi kulturpalota felavatási ünnepélyen képviselteti magát és a részvételre ABRAI LAJOS és VARJASSY ÁRPÁD tagokat kérte fel.

Október 25-én az egyesület válaszmánya, ismét ülést tartott, mely először is az alapszabálmódosítás előkészítésével foglalkozott és amely által megállapított szövegben került az alapszabálmódosítás az október 26-iki közgyűlés elé. Ezután SZEMENYEI KORNÉL igazgató tett jelentést a munkásügyi bizottság üléséről, melynek alapján azt javasolta, hogy a munkanélküliség kérdésében tartson az egyesület mielőbb szűkebbkörű szakértekezletet. GAAL JENŐ főrendiházi tag, tekintettel arra, hogy a munkanélküliség kérdésével külön egyesület behatóan foglalkozik, kívánatosabbnak véli oly kérdés felkarolását, mely eddig más egyesületek részéről behatóbb tárgyalásban nem részesült. Ilyennek ajánlja a strike kérdését, mely különböző vonatkozásaiban foglalkoztatná úgy a társadalompolitikai, mint a. közgazdasági és jogi bizottságokat is. A válaszmány határozata folytán ez évadban a. strike kérdése fog tárgyalás alá kerülni, mely alkalommal GIESSWEIN SÁNDOR javaslatának megfelelően az ipari bíróságok kérdése is bevonatik a tárgyalásba. Ezután SZEMENYEI KORNÉL igazgató jelentette, hogy az egyesület Szabad iskolájának idei téli programját már sikerült összeállítani. November hó közepétől karácsonyig fognak az előadások megtartatni. A vá-

lasztmány köszönetet szavazott SZEMENYEI KORNÉL-nak gyors sikerrel járó idevágó fáradozásaiért. Az igazgatói bejelentés értelmében nemcsak Budapesten, hanem Balassagyarmaton is szabadiskola! előadások fognak tartatni. Kolozsvárt csak a második félévben lesznek előadások.

A választmány ezután még a tél folyamán rendezendő előadásokkal foglalkozott GAAL JENŐ főrendiházi tag és ANGYAL PÁL igazgató bejelentései kapcsán, végül pedig SZEMENYEI KORNÉL igazgató javaslatára táviratilag üdvözölte Arad városát a culturpalota felavatási ünnepélye alkalmából.

Szabad Iskola.

Az egyesület Szabad Iskoláján *Budapesten* a M. kir. Tudomány Egyetem bölcsészeti karának épületében (Múzeum-körút 6 – 8. sz.) a XIV. sz. tanteremben november és december hónapokban este 6 órakor (csupán a 6. sz. előadások $1/27$ -től) a következő előadások fognak tartatni:

1. GÁRDONYI ALBERT: Gazdasági culturánk őskora és kialakulása a modern capitalismusig. November 17-étől december 22-ig minden *hétfőn*.
2. HELLER FARKAS: A pénz és vásárló ereje. November 18-ától december 23-ig minden *kedden*.
3. SZEMENYEI KORNÉL: A modern közigazgatás problémái. Nov. 26-ától december 10-ig minden *szerdán*.
4. ANGYAL PÁL: Shakespeare alakjai büntetőjogi szempontból. November 27-étől december 11-ig minden *csütörtökön*.
5. GIESSWEIN SÁNDOR: Amerika socialis viszonyai. November 28-ától december 12-ig minden *pénteken*.
6. OKOLICSÁNYI-KUTHY DEZSŐ: Az egyes ember védekezése a tudóvész ellen. November 29-én *szombaton este $1/2$ 7-től $1/2$ 8-ig*.
7. STEIN FÜLÖP: Az idegesség profilaxisa. Deczember 6-án és 13-án *szombaton*.
8. APÁTHY ISTVÁN: Öröklött és szerzett tulajdonságok a nemzetek életében. Deczember 18., 19. és 20. napján (csütörtök-szombat).

Kolozsvárt januárus hó 12-től április hó 4-ig lesznek előadások és pedig az alábbi előadások fognak megtartatni:

ERDÉLYI PÁL: Irodalmi hatások a magyar társadalomra (3 előadás).

KENÉZ BÉLA: A statisztika tárgyköréből (3 előadás).

MENYHÁRT GÁSPÁR: A magyar magánjog társadalmi vonatkozásairól (3 előadás).

KENYERES BALÁZS: A törvénytudományi orvostan köréből (3 előadás).

RAVASZ László: Vallástörténeti kérdések (3 előadás).

Helyi bizottságok.

Balassagyarmaton az egyesület helyi bizottsága a következő társadalomtudományi előadásokat rendezi:

SCHEHÁK REZSŐ, FŐGYMN. TANÁR: AZ ÁLLATI TÁRSADALMAK.

BOTH ANTAL, főgymn. tanár: Az emberi társadalom lényege.

JESZENSZKY KÁLMÁN, rk. plébános: A vallás, mint socialis tényező.

PONGRÁCZ GYÖRGY, vm. másodfőjegyző: A községi élet.

TORMA KÁROLY, ny. vasúti hivatalnok: A gyakorlati communismus.

KOLTAY GYULA, főgymn. tanár: Az ember a fejlődő társadalomban.

SZÉKELY MIKSA, törv. bíró: A társadalom feladata a patronage terén.

ROTH JÓZSEF, máv. főellenőr: Közlekedésünk társadalomfejlesztő szerepe.

MAJTÉNYI GYULA, FŐGYMN. TANÁR: A CAPITALISMUS.

ZSÁMBOKY JÓZSEF: Cserkészlet a társadalom szemétdombján.

HEGEDŰS TIBOR, ügyvéd: A jobbágyság és a parasztság helyzete a társadalomban.

NAGY MIHÁLY, alispán: A vármegye.

MISKOLCZY SIMON JÁNOS. vm. főlevéltárnok: A magyar nemesség.

Özv. GÁLFALVY NÉ, INDRE IZABELLA, polg. isk. tanítónő: A divat lélektana.

SZABÓ Sándor, főgymn. tanár: Az ősemlék társadalma.

Balás GÉZA, főgymn. tanár: A gazdasági élet tényezői.

MRÁZ GYÖRGY, rk. plébános: A falu társadalmi szempontból.

GÁTHY János, adótárnok: A vagyon elmélete.

Bogdán István, ig. főorvos: Közegészségügyünk.

KRÚDY ISTVÁN, árv. ülnök: Séta Malthus tanai körül.

WALDAPFEL LEÓ, ügyvéd: A jog, mint társadalmi képződmény.

SZÜCS SÁNDOR, ev. lelkész: Az öngyilkosság, mint korunk egy kórtünete,